

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Katolická teologická fakulta

ThLic. Mgr. Lenka Jeřábková

Strahovští katecheté v 19. století
Strahovian Catechists of the 19th Century

disertační práce

Praha 2013

Disertační práce vznikla za laskavé finanční podpory Grantové agentury UK v rámci projektu č. 315011 Strahovští katecheté 19. století.

Univerzita Karlova v Praze, Katolická teologická fakulta, Thákurova 3, Praha 6, 160 00, Česká republika

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 27. května 2013

ThLic. Mgr. Lenka Jeřábková

Obsah

Obsah	3
1. Úvod.....	6
2. Prameny a literatura	10
3. Vývoj pastorální teologie a katechetiky v 19. století.....	17
3.1 Charakter pastorální teologie v 19. století	17
3.2 Vývoj katechetiky v praktické teologii a její postupné osamostatnění.....	24
4. Dějinné souvislosti vývoje apoštolské služby v premonstrátském řádu.....	32
4.1 Organizace a struktura řádu	32
4.2 Počáteční vývoj a krystalizace premonstrátského řádu	33
4.2.1 Základy kanovníckého způsobu života.....	33
4.2.2 Založení premonstrátského řádu a jeho statuta	35
4.2.3 Vznik a úloha strahovského řeholního domu v premonstrátském řádu	40
4.3 Doba úpadku řádu	41
4.4 Podmínky apoštolské služby v premonstrátském řádu od 17. století do josefinských reforem.....	43
4.5. Vývoj premonstrátského řádu v 19. století a podněty pro jeho pastorační působení	47
4.5.1 Obnova 19. století a rakouská cirkárie.....	47
4.5.2. Premonstrátské patero jako základ pastoračního působení řádu v 19. století	52
5. Premonstráti na školách	55
5.1 Premonstráti v nižším školství.....	55
5.1.1 Dobová úskalí náboženské výchovy dětí.....	55
5.1.1.1 Lhostejnost k náboženství obecně	56
5.1.1.2 Nedostatečná výchova vůbec a absence náboženské výchovy v rodině. 56	
5.1.1.3 Problémy v prostředí školského systému.....	57
5.1.1.4 Problém nekvalitních katechetů.....	59
5.1.2 Systém náboženské výchovy a katecheta	60
5.1.2.1 Výuka náboženství po tereziánských školních reformách.....	60
5.1.2.2 Výuka náboženství po zavedení Politického zřízení školského	64
5.1.2.3 Výuka náboženství v období platnosti konkordátu.....	66
5.1.2.4 Tzv. „nová škola“ po přijetí Hasnerova zákona	68
5.1.3 Příprava k prvnímu přijetí svátostí jako součást školní výuky náboženství ..	74
5.1.3.1 Příprava k první svátosti smíření	75
5.1.3.2 Příprava na první přijímání	78
5.1.4 Premonstráti na nižších školách v praxi	81

5.1.4.1 Srovnání organizace škol v působnosti strahovských premonstrátů	81
5.1.4.2 Vizitace a protokoly týkající se náboženské výchovy	85
5.1.4.3 Ekonomická stránka provozu premonstrátských škol	86
5.1.5 Premonstráti a náboženská výchova zrakově postižených dětí	88
5.1.5.1 Vyučování v ústavní škole	91
5.1.5.2 Náboženská výchova a výuka v ústavu	92
5.2 Premonstráti na vyšších školách	95
5.2.1 Problematika náboženského vzdělávání a výchovy na vyšších školách a vliv osobnosti katechety	95
5.2.2 Premonstrátské vyšší školy, jejich zřízení a provoz	102
5.2.2.1 Dějiny premonstrátských vyšších škol před zkoumaným obdobím	103
5.2.2.2 Historie premonstrátských vyšších škol a jejich ekonomické zajištění	106
5.2.2.3 Pedagogické sbory	109
5.2.2.4 Studenti na premonstrátských vyšších školách	115
5.2.2.5 Předání premonstrátských vyšších škol do rukou státu	116
5.2.3. Premonstráti na vyšších školách jiných zřizovatelů	118
5.2.3.1 Ostatní vyšší školy v premonstrátských farnostech	118
5.2.3.2 Ostatní školy mimo území strahovských farností	121
6. Farní pastorece strahovských premonstrátů	122
6.1 Kázání a křesťanská cvičení jako náboženské poučení dospělých	122
6.1.1 Nedělní homilie	123
6.1.2 Cyklická, zvláště katechetická kázání	124
6.1.3 Křesťanské cvičení	125
6.1.4 Postní kázání jako zvláštní příprava na velikonoce	127
6.1.5 Lidové misie	128
6.1.6 Kazatelé	129
6.2 Individuální příprava na přijetí svátostí	131
6.2.1 Křty dětí a katecheze při přípravě konvertitů	131
6.2.1.1 Křest dětí	131
6.2.1.2 Katecheze při přípravě konvertitů	135
6.2.2 Příprava na biřmování	138
6.2.3 Příprava snoubenců na přijetí svátosti manželství	142
6.2.3.1 Vzdálená příprava na manželství a zasnuby	142
6.2.3.2 Bezprostřední příprava snoubenců v praxi	143
6.2.3.3 Příprava nábožensky smíšených párů	146
6.2.4 Pastorační péče o nemocné	147
6.3 Pastorece bratrstev	151

6.3.1 Bratrstva pro zdokonalení křesťanského života.....	152
6.3.2 Spolky praktické pomoci	154
6.3.3 Specifické premonstrátské spolky	155
6.3.4 Politické spolky jako podpora pastoračního působení.....	159
7. Životopisné medailony	161
7.1 Jiljí (Aegidius) Bartoloměj Chládek	161
7.2 Jeroným II. Josef Zeidler	163
7.3 Zikmund Antonín Starý	165
8. Závěr	168
9. Seznam použitých zkratk	171
10. Seznam použitých pramenů a literatury.....	173
Archivní prameny	173
Tištěné prameny.....	174
Slovníky a encyklopedie	183
Sekundární literatura a internetové zdroje	183
11. Annotation	190

1. Úvod

Pro studentku teologie a absolventku oboru s pedagogickým zaměřením nemůže nebýt atraktivní téma Strahovští katecheté v 19. století. Toto téma totiž zahrnuje do kompaktního celku jak problematiku praktické teologie, tak se dotýká i oboru pedagogiky z metodologického i historického hlediska; ukotvení v konkrétním dějinném období dává všem těmto okruhům pevný rámec. Strahovští premonstráti se jakožto řeholníci působící v duchovní správě nutně angažovali v náboženské formaci křesťanů ve všech obdobích jejich životů: realizovali jak náboženskou výchovu a vzdělávání dětí a mládeže od nejranějšího věku na nižších a posléze i na vyšších školách, tak i formaci dospělých, ať už ve formě katechezí soukromých či obecných. Základní otázkou ovšem zůstává, v jakém období se tendence řádu nejvíce rozvinula? Předchozí bádání v historii strahovského kláštera nevedlo k oprávněnému přesvědčení, že stěžejním obdobím pro tento rozvoj bylo právě 19. století. Ráda bych ve své práci předložila analýzu důvodů a posléze syntetickou studii ke katechetické praxi v 19. století.

Období 19. století se také stává periodou, v níž se rozvinula role premonstrátů v pastorační službě. Strahovský klášter totiž spravoval celou řadu farností, jež se typologicky velmi lišily, jak budu moci v této práci doložit. Najdeme mezi nimi jak farnosti venkovské spravované jedním či dvěma kněžími (např. Radonice nebo Doksany), tak farnosti městské, kde působila celá komunita kněží (Jihlava či Žatec), tak i farnosti velmi specifické, jakou byl například řeholní dům na Svatém Kopečku u Olomouce, který byl zároveň významným poutním místem. Ve svém základu se práce rozvíjí z časového hlediska mezi obdobím obnovy řádu premonstrátů v 19. století až do konce působení generace opata řádu Zikmunda Starého.

Práce dokládá zájem, s jakým strahovští premonstráti vzali za svůj vyvíjející se koncept nově vzniklého oboru pastorální teologie, a způsob a rozsah, v jakém se tento teoretický obor snažili aplikovat ve prospěch společnosti v 19. století. Cílem této práce bude ukázat typologicky nejčastější pastorační příležitosti, kterým byl řadový křesťan vystaven, a dokumentovat premonstrátské působení v tomto kontextu.

Disertační práce využije metody pramenného bádání, předloží analýzu relevantních archiválií a dalších pramenů, které se v této práci rozšiřují o relativně rozsáhlou korespondenci členů řádu s jeho vedením a některé segmenty týkající se provozu nižších škol z fondu Premonstráti Strahov uloženého v Národním archivu, dále

o fondy jednotlivých farností v regionálních archivech a o soukromý fond kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, jenž se týkal některých aspektů působení premonstrátů ve školství.

Práce nezanedbává ani komparaci s publikovanými pracemi a sekundární literaturou a opírá se o interdisciplinární přístup. Práce upřednostňuje katecheticko-pastorální aspekty, nicméně přihlíží i k historickým, právním, spirituálním a ekonomickým aspektům tematiky. Práce zpracovává zdroje k výuce náboženství na obecné rovině v 19. století, praxe přípravy na svátosti a připravuje typologii nižších škol ve farnostech v městském i vesnickém prostředí, a také vyšších škol jednak premonstráty zřizovaných, jednak těch, na nichž premonstráti působí, aniž by byli jejich zřizovateli. Dále přistupuji k typologickému rozlišení farní pastorace, a to na hromadné náboženské poučování dospělých realizované kazatelskou činností strahovských premonstrátů, po němž následuje náboženské poučování soukromé v rámci příprav na udílení svátostí, specificky se vyděluje pastorace zvláštních skupin.

Přístupme ke struktuře disertační práce. Užité prameny a literatura i popis jejich významu tvoří druhou kapitolu. Následně se ve třetí kapitole zaměřuji na vývojovou reciprocitu katechetiky a pastorální teologie. Jmenovaná reciprocita, která zahrnuje střet i vzájemné obohacení obou oborů teologického snažení, se rozvíjí specifickým způsobem ve farním, ale i školském prostoru. Charakteristiku obou oborů podávám na půdorysu, který je vymezen jednotlivými významnými dobovými příručkami či působením výrazných osobností, přičemž se snažím zachytit i důležité klíčové body vývoje v průběhu zkoumaného období, jež stojí mimo tento obrys. Tato kapitola byla koncipována s ohledem na pastorální teologii a katechetiku v českém regionálním prostředí vzhledem k jejich šíři a soustředí se na teoretická díla, která ukazují vývoj těchto disciplín, a proto nezohledňuje katechetické práce z moravských regionů, jelikož tato literární produkce byla zaměřena výhradně na praktické aspekty katechetiky.

Ve čtvrté kapitole práce postupuje s ohledem na dějiny řádu pojaté z hlediska jeho pastoračního působení, v čemž sehrála výraznou roli zejména řádová statuta, ale i řehole sv. Augustina, a zejména osobnost a působení samotného zakladatele, sv. Norberta. Práce dále postupuje následujícími staletími z hlediska apoštolské služby až do doby zásahu josefinských reforem. Pastorace a katechetika v premonstrátském prostředí v rakouském prostoru v 19. století navazuje na řádovou kontinuitu. Po tridentské reformě a po vyrovnání se s důsledky josefinských reforem dochází k obnově řádu v 19. století a rozvoji strahovského kláštera, jehož duchovní zásady ovlivnily pastorační,

katechetickou a eventuálně misijní činnost řeholníků. V závěru se zabývám otázkou vzniku a významu tzv. premonstrátského patera v rámci 19. století jakožto jistého duchovního rámce, který ovlivňoval i praktické pastorační působení.

Premonstrátský přínos ve sféře náboženského vyučování a výchovy dětí podrobně pojednávám v páté kapitole. V rozdělení problematiky katecheze mezi nižší a vyšší školy respektuji dobový školský systém. U problematiky nižšího vzdělání zahrnuji i případnou přípravu na svátosti a katechezi postižených, konkrétně slepců. Konkretizuji problematiku náboženské výchovy v Čechách a její systém, jak tematizuje rozsáhlá studie opata Zeidlera k této otázce a jak ji reflektují i pozdější studie podobného zaměření. Poslání premonstrátů a možnosti jejich vlivu v nižším školství se především ukazují ve sféře přípravy ke svátostem, jak bych ráda demonstrovala ze zachovaných dílčích dobových archiválií. Zohledňuji i poměrně specifickou sféru působení ve výchově nevidomých, při němž premonstráti využívali a adaptovali stávající metodiku pro výuku humanitních předmětů, čímž pomáhali dobové speciální pedagogice v tomto segmentu školství. Premonstrátské katecheté v 19. století čelí také znatelnému nedostatku katechetických sil z přirozeného německého jazykového prostředí tím, že daný segment německých škol podporují a nachází v něm cestu pro svoje působení v této jazykově kulturní oblasti. Oceňuji na tomto místě, v jaké míře se katecheté řádu orientovali v zásadních změnách školského systému 19. století a pečovali o udržení náležité úrovně náboženské výchovy na nižších školách.

Osobnosti premonstrátské cirkárie se rovněž zaslouhují o vyšší školy katechetickou a pedagogickou podporou, stávají se však také jejich zřizovateli. Tím muselo být nutně dotčeno jejich všeobecné katechetické působení, ale slouží jim ke cti, že se zhostili úkolu podle svých možností, např. sestavením funkčních pedagogických sborů na převzatých reálkách v Liberci a Rakovníku. Katechetické působení na sekulárních vyšších školách bylo mimo jejich možnosti, přesto své působení na tomto typu škol nepokládali za nevýhodnou výzvu a ujali se jí. Nastíněnou problematiku uzavírám s tím, že uplatněním katechetické vize řádu se stala sice převážně oblast farní pastorace a katecheze dospělých, přesto se dokázali přizpůsobit i dobovým potřebám a nepokládali své působení v nižším a vyšším školství za nehodné výzvy.

V šesté kapitole se věnuji farní katechezi, která se týkala převážně dospělých, neboť děti procházely katechezí v rámci školní výuky. První část šesté kapitoly zaujímá hromadné náboženské poučení dospělých, které bylo realizováno převážně v rámci homilií, ale i jinými formami. Individuální náboženské poučování dospělých se týkala

převážně příprav na udílení jednotlivých svátostí, přičemž není zohledňována individuální duchovní péče v rámci zpovědi, případně jiných duchovních rozhovorů vzhledem k tomu, že tento typ poučení nebyl a nemohl být písemně zachycen. Zvláštním typem pastorage, do jehož rámce katecheze často patřila, byla pastorage specifických skupin, jež v 19. století reprezentují zejména bratrstva. Zohledňuji jak katolické spolky obecně, tak i specifická premonstrátská společenství, jež byla v některých farnostech hojně zastoupena.

V sedmé kapitole podávám tři životopisné medailony – katechetika Aegidia Chládky a dvojice strahovských opatů, jež se výrazným způsobem, byť rozličně zasloužili o katechezi v rámci strahovského kláštera.

2. Prameny a literatura

Disertační práce je založena na pramenném bádání a celkový obraz problematiky dotváří relevantní sekundární literatura.

Počáteční heuristika katalogizovaných archivních pramenů vedla k hodnocení, že dobové archiválie jsou poměrně bohatě zastoupeny, přesto se záhy ukázalo, že nejsou z většiny archivně zpracované. Většina pramenných fondů škol a farností korespondenční povahy s představenými, zejména jednotlivými opaty či případně převory a provizory kanonie byla registrována a uchovávána ve fondu Premonstráti Strahov prvního oddělení Národního archivu.¹ Tento fond poskytl zhruba polovinu prozkoumaných archiválií. Bohatší byly cenné archiválie týkající se provozu nižších škol, zejména školy bezprostředně přiléhající ke Strahovu, jež se nacházela na pražském Pohořelci, dále pak dokumenty ekonomické povahy, jejichž obsah poskytuje svědectví o ekonomické situaci zřizovaných reálných škol a hospodaření s finančním odkazem arcibiskupa Václava Leopolda Chlumčanského z Přestavlk, odkázaném v roce 1816 na zřízení reálných škol v Rakovníku a Liberci.²

Využity byly rovněž katalogizované prameny některých farností, které tvořily přibližně 40 % prozkoumaných archivních fondů. Očekávala jsem mnohé od fondu strahovské farnosti, která je uložena v Archivu hlavního města Prahy, ten však nebyl jakožto nekatalogizovaný dostupný. Naopak cenným se ukázal soubor dokumentů fondů některých farností, z nichž byly typologicky vybrány k městské farnosti fond farnosti Jihlava ve Státním okresním archivu Jihlava, k venkovské farnosti pak fond farnosti Radonice v Státním okresním archivu Louny. V obou fondech se dochovaly cenné pamětní knihy nebo výtahy z nich – v Jihlavě to byly *Svatojakubské anály* Oldřicha Meda³, které jsou nejen dobovým dokladem z 60. let 20. století, ale poskytují informace o jihlavské farnosti od jejího založení; jedná se převážně o výtah starších jihlavských farních pamětních knih. Podobně jsem zohlednila zpracování *Pamětní knihy osady Radonické*, kterou sepsal Cyril Straka, tehdejší radonický kaplan a budoucí strahovský knihovník. Tyto soubory a pamětní knihy byly nejdůležitější pro zmapování

¹ K liberecké reálné škole viz Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 658-663, 810, k rakovnické reálné škole Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 810, k žateckému gymnáziu Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 133-135, 441-442, 456 a 391.

² Viz informace o hospodaření obou reálných škol v kapitole 5.2.2.

³ Viz MED, Oldřich. *Svatojakubské anály* [online]. Jihlava, 1964 [cit. 16.10.2012]. Dostupné z http://www.svjakub.cz/data/foto/downloads/svatojakubske_analy.pdf.

některých oblastí farní pastorační, např. pro přípravy a udílení svátosti biřmování. Ukazuje se také jejich význam pro zmapování provozu škol.

Z archivních pramenů byl rovněž cenný fond archivu kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského, z něhož bylo možno čerpat cenné údaje zejména o ústavu slepců, který spravovaly. Katecheze těchto postižených byla v nižších školách, v nichž premonstráti působili, nedělitelnou součástí jejich pedagogické činnosti. Tyto informace mohly být ovšem kompletnější, kdyby pravděpodobně nebyl zlikvidován fond samotné školy při jejím převzetí státem v padesátých letech.

Z hlediska historie pastorální teologie a katechetiky byly nejdůležitějšími tištěnými prameny české dobové příručky k samotné pastorální teologii, tedy příručka Aegidia Chládky *Počátkové opatrnosti pastýřské*⁴ a Antonína Skočdopoleho *Příruční kniha bohosloví pastýřského*⁵, zejména však rozšířené revidované vydání s totožným dvojdílným titulem z let 1890 a 1891⁶. Podobně je výše zmíněné dílo Aegidia Chládky stěžejní pro formovanou disciplínu katechetiky, ve své práci jsem se však neomezila jen na české znění daného základního díla, ale vzala jsem v potaz též význam německého přepracování⁷, jelikož v něm představuje dílo systematictější a rozsáhlejší uspořádání problematiky katecheze. Prvenství v oblasti systematiky katecheze v českém prostředí drží Jan Karel Škoda, který zúročil své dlouhodobé pedagogické zkušenosti a představil první samostatnou českou metodiku výuky náboženství dětí.⁸ Z hlediska metodického jsem se také zaměřila na inovativní *Pastorálku ve škole*⁹ Františka X. Blandy, jenž jako první navrhl odlišnou metodologickou základnu pro katechezi, když ji navrhl postavit na základ biblických vyprávění, jak ostatně dokládá v mottu své příručky „*Nechte maličkých přijít ke mně a nebraňte jim!*“¹⁰. Z hlediska celkového rámce zkoumaného období jsem také přihlédla ke Skočdopolevě dílu *Rukověť katechety*¹¹. Ten na základě práce svých předchůdců rozvíjel katechetiku a pastorálku jako dva samostatné obory ve

⁴ CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl I. Praha: Cis. král. pravidelní školská kněhotiskárna, 1780 a CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II a III. Praha: František Jeřábek, 1780.

⁵ SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*. České Budějovice: A. L. Stroppek, 1874.

⁶ SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*. Díl I. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna Rohlíček & Sievers, 1890 a SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*. Díl II. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna Rohlíček & Sievers, 1891.

⁷ CHLÁDEK Aegidius. *Bemerkungen über wichtigere Gegenstände der Pastoraltheologie für katholische Geistliche*. Prag: Johann Josef Diesbach, 1801 a 1802.

⁸ ŠKODA, Jan Karel. *Katechetika*. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna Rohlíček & Sievers, 1864.

⁹ BLANDA, František X. *Pastorálka ve škole čili vychovávání mládeže učením, bohoslužbou a kázni svaté církve katolické*. Praha: B. Stýblo, [1884].

¹⁰ Mk 10,14.

¹¹ SKOČDOPOLE, Antonín. *Rukověť katechety*. Díl I-III. České Budějovice, 1909.

zvláštních příručkách. Spojení zmíněných pramenů pokrylo celé spektrum teologického základu, podle kterého se pastorální teologie a katechetika ve zkoumaném období profilyovaly. Tyto prameny poskytují vhled do stěžejního období formace pastorální teologie i katechetiky jako nově fundovaných teologických disciplín.

Jelikož působení v oblasti pastorační a katecheze má své kořeny v premonstrátském řádu v podstatně starším období, bylo nutné před nastíněním konkrétních problémů a jejich řešení v 19. století nastínit základ, který byl premonstrátskému řádu dán do vínku v době od jeho založení až po konec zkoumaného období. Z hlediska primárních pramenů pojednání ve třetí kapitole zohledňuje proto zejména řeholi svázanou se jménem sv. Augustina¹², řádová statuta¹³ a následně v šesté kapitole některé dobové příručky spojené s obnovou třetího řádu premonstrátů.¹⁴

Následně se obracím ke studiím k dílčím dobovým problémům pastorální teologie, v menší míře katechetiky, které byly vydávány zejména v *Časopise katolického duchovenstva* převážně v letech 1839 – 1899. Mezi nejvýznamnější zdroje z tohoto periodika náležely systematické studie různého rozsahu, které vynášely na světlo témata: výchova dětí a mládeže z obecného hlediska¹⁵, problematika školního náboženského vyučování se zřetelem na nižší i vyšší školy¹⁶, homiletika¹⁷, udělování svátostí¹⁸, zvláště byla řešena první zpověď¹⁹ a přijímání²⁰ školní mládeže a pastorační snoubenců²¹, nemocných²² a zvláštních společenství²³. V oblasti školské problematiky zohledňují též dobové reflexe, které odkrývají příčiny obtíží při realizaci náboženské

¹² *Regula Aurea S.P.N. Augustini: ad usum canonicorum regularium congregationis Gallie sacri ordinis Premonstratensis*. Frigolet: typis Abb. S. Mich. de Frigolet, 1889.

¹³ Např. LEPAIGE, Jean (ed.). *Statuta Ordinis Praemonstratensis*, 1505. In: *Bibliotheca Ordinis Praemonstratensis*. Paris, 1633.

¹⁴ Téma je pojednáno v kapitole 6.3. Jedná se např. o titul GEUDENS, Martin. *Manual of the Third Order of St. Norbert*. London: Burns & Oates, 1889.

¹⁵ ZEIDLER, Jaroljm. Vychování mládeže, zvláštní pramen nenábožnosti nynějšho věku. *Časopis katolického duchovenstva*, 1834, 7(1), s. 82-104.

¹⁶ NEDVÍDEK, Josef. Má-li osnova náboženského učiva na školách středních se změnit, a kterak ji změnit? *Časopis katolického duchovenstva*, 1891, 32(2), s. 76-88.

¹⁷ MARKRAB, Klement. O cyklických kázáních. *Časopis katolického duchovenstva*, 1877, 18(1), s. 32-37.

¹⁸ LENZ, Antonín. O svátosti biřmování. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, 8(8), s. 569-587.

¹⁹ SKOČDOPOLE, Antonín. Zpověď školních dětí. *Časopis katolického duchovenstva*, 1897, 38(6), s. 376-377.

²⁰ KUBÍČEK, Antonín. Častější sv. přijímání mládeže. *Časopis katolického duchovenstva*, 1894, 35(9), s. 513-519.

²¹ BRYNYCH, Eduard. Zkouška z náboženství a poučení snoubenců. *Časopis katolického duchovenstva*, 1886, 27(1), s. 10-14.

²² SKOČDOPOLE, Antonín. Kterak zaopatřovati nemocné smyslův zbavené? *Časopis katolického duchovenstva*, 1866, 7(4), s. 277-284.

²³ SKOČDOPOLE, Antonín. Nová úprava růženeckých bratrstev. *Časopis katolického duchovenstva*, 1899, 65(4), s. 251-255.

výuky, převážně od anonymních autorů.²⁴ Dobová polemika Josefa Hausmanna²⁵ v šedesátých letech 19. století a Bohumila Hakla²⁶ a Klementa Markraba²⁷ v osmdesátých letech 19. století k přípravě školní mládeže k první zpovědi, které patrně reagují na dobové standardní příručky, výborně ilustrují vývoj řešení některých pastoračních problémů. V období do 60. let 19. století se ve zmíněném periodiku získávaly prostor vypracované modelové pastorační rozhovory zejména k otázkám spojených s přípravou snoubenců na manželství²⁸, čímž tato drobná publikační činnost rozvíjela linii starších pastoračních příruček, které tuto formu považovaly za nedílnou součást výkladu. Později se s vypracovanými katechezemi setkáváme spíše v oblasti školní výuky náboženství, kdy byly zpracovávány do ucelených metodik určených zejména méně zkušeným katechetům²⁹.

Dalším cenným zdrojem informací pro kapitulu o školství se staly převážně soubory povinně vydávaných výročních zpráv jednotlivých škol,³⁰ jelikož především z nich bylo možno načerpat množství údajů k personálnímu obsazení učitelských sborů, k provoznímu zajištění škol i k aktivitám jednotlivých ústavů a jejich žáků. Obsahovaly rovněž některé drobnější studie k dějinám jednotlivých vzdělávacích zařízení.³¹

V oblasti sekundárních zdrojů se předkládaná práce nejprve odvíjí od náčrtu vývoje pastorální teologie a katechetiky v Rakousku v 19. století. Dějiny pastorální teologie, ale zejména dějiny české katechetiky pojednávala celistvým způsobem monografie Františka Košáka, která vymezuje katechetiku především jako teologickou disciplínu od tereziánských školských reforem, ale také se v momentu souběhu obou

²⁴ b. O nynějších překážkách dostatečného vyučování náboženského na školách obecných. *Časopis katolického duchovenstva*, 1881, **26**(7), s. 398-420.

²⁵ HAUSMANN, Josef. O přípravě malých dítek ku sv. zpovědi. *Časopis katolického duchovenstva*, 1861, **2**(6), s. 436-442.

²⁶ HAKL, Bohumil. Další slovo o návodu dítek ku zpytování svědomí. *Časopis katolického duchovenstva*, 1880, **21**(5), s. 343-352.

²⁷ MARKRAB, Klement. Návod dítek ku zpytování svědomí. *Časopis katolického duchovenstva*, 1880, **21**(3), s. 182-187.

²⁸ HOLUBÁŘ, Gotthard. Katolické cwičenj o smjšených manželstwjch. *Časopis katolického duchovenstva*, 1842, **15**(1), s. 36-55.

²⁹ SKOČDOPOLE, Antonín. *Vypracované katechese k vyučování na středním stupni obecné školy*. [České] Budějovice: Tisk a náklad bisk. knihtiskárny H. Wolfa, 1884.

³⁰ Srov. výroční zprávy gymnázia v Žatci z let 1809 – 1872, výroční zprávy reálné školy v Liberci z let 1851 – 1867 a výroční zprávy reálné školy v Rakovníku z let 1851 – 1878.

³¹ Srov. např. DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saazer Schulen.] In: *Programm des sechsklassigen öffentlichen Gymnasiums in der k. Stadt Saaz*. Saaz: Ferdinand Ritter v. Schönfeld, 1851, dále [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. Errichtung der Realschule zu Rakonitz. In: *Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1855*. Prag: Fried. Rohlíček, 1855 a [WEYRAUCH, Erwin Anton]. Historische Nachrichten. In: *Programm der öffentlichen Ober- und Unterrealschule zu Reichenberg*. Reichenberg: Phillip Gerzabek, 1851.

disciplín zmiňuje o pastorální teologii.³² Bylo však nutné zohlednit také vlastní základ práce v pastorální teologii, v níž tvořila základ monografie Aloise Křišťana *Počátky pastorální teologie v českých zemích*.³³ V dílčích bodech popisu vývoje české pastorální teologie v kontextu pražské teologické fakulty v 19. století jsem také využívala publikaci editorů Františka Kavky a Josefa Petráňe *Dějiny Univerzity Karlovy*, díl III., 1802 – 1918.³⁴

Pro dějiny premonstrátského řádu, v nichž se projevovaly aspekty pastoračního a katechetického působení od jeho počátku, je na místě především zohlednit dílo francouzského řádového historika Bernarda Ardury³⁵ a německého badatele Norberta Backmunda,³⁶ zejména vzhledem k dichotomii řeholních domů mezi francouzským a německým kulturním prostředím. Výsledkem jejich obsáhlé činnosti bylo ve jmenovaných monografiích nejen vymezení vlastního pole působnosti i charakteristiky řeholního života premonstrátského řádu, ale zejména cenné systematické uspořádání řádových dějin jako celku s přihlédnutím jak k okruhům cirkárií, tak i jednotlivých domů. Podání řádových dějin z našeho hlediska se opírá rovněž o dvě publikace důležité pro popis vývoje řádu v rakouském prostoru 19. století, které pocházejí od českých autorů. Prvním je Dominik Čermák, jehož syntetická studie o dějinách řádu na českém území³⁷ je poslední takto zpracovanou monografií svého druhu. Přehledová publikace Tadeáše Řeháka³⁸ představovala jeden z významných počínů k nejstarším dějinám řádu i k dějinám jednotlivých řeholních domů na českém území. Témata řádových dějin³⁹ a pastorage⁴⁰ jsem zpracovávala rovněž s přihlédnutím k jednotlivým studiím v *Analecta Praemonstratensia*.

³² KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., Od doby Marie Terezie do nejnovější doby. Olomouc: Matice cyrillo-methodějská, 1922.

³³ KŘIŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*. Praha: Triton, 2005.

³⁴ KAVKA, František a PETRÁŇ, Josef (eds.). *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III., 1802 – 1918. Praha: Karolinum, 1997.

³⁵ ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*. Saint – Etienne: Université de Saint – Etienne, 1995.

³⁶ BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*. Grafenau: Morsak Verlag, 1986.

³⁷ ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna V. Macana, 1877.

³⁸ ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*. Řím: Křesťanská akademie, 1971.

³⁹ Např. VALVEKENS, Étienne. L'Ordre de Prémontré et le concile de Trente. *Analecta Praemonstratensia*. 1930, t. VI, s. 74-101.

⁴⁰ Např. VALVEKENS, Johannes Baptista. De cura paroeciarum a Praemonstratensibus exercenda animadversiones historico-canonicae quaedam. *Analecta Praemonstratensia*. 1969, t. XLV, s. 46-55.

Problematiku vývoje školského systému nastínily komplexně zejména monografie Jana Šafránka,⁴¹ Otakara Kádnera⁴² a Zdeňka Tobolky⁴³. Monografie poskytly přehledně uspořádané údaje, jež pokrývaly jak obecnou problematiku školství a jeho vývoje, tak se v příslušných kapitolách věnovaly konkrétním příkladům, které byly dobrými a názornými ilustracemi původních východisek. Jmenované monografické tituly však bylo nutno objektivně hodnotit, neboť zejména první a třetí z nich byly velmi ovlivněny dobou svého vzniku. Šafránkova monografie se k rakouskému školství staví v některých partiích až nekriticky pozitivně, naproti tomu Tobolkovo zpracování výrazně akcentuje hodnotící postoje první republiky, jež podrobovaly tatáž fakta až neobjektivní kritice.

Právní úprava výuky náboženství byla rovněž tematizována v předkládané disertaci, v níž bylo zohledněno i pojetí školní výuky náboženství a příslušných právních norem ve studii Markéty Jančarové⁴⁴. Tuto studii doplňuje souhrnná monografie o vztahu církví a českého školství Záboje Horáka⁴⁵. Společně tak tvoří vysoce hodnotný informační rámec k této problematice.

Výuka náboženství v dobovém školství byla charakterizována v dílech autorů, kteří čerpali rovněž z pramenné základny, jež se nedochovala. Příkladem této sekundární literatury jsou zejména díla Josefa Hronka, Markéty Jančarové, Jana Šafránka, Otakara Kádnera a Zdeňka Tobolky, která byla použita v tomto kontextu dílčím způsobem, nicméně poskytují cenné informace k dobové praxi.

Sekundární literatura k samotným řádovým školám není rozsáhlá. Samostatné studie prakticky neexistují. Vzácnou výjimkou je podrobná studie o žateckém gymnáziu kolektivu autorů pod vedením Jiřího Matyáše,⁴⁶ která se přirozeně věnuje nejen období působení premonstrátů na tomto ústavu. Cenné zmínky o premonstrátských městských školách jsem našla i v dílčích monografiích o dějinách měst, kde se tyto školy

⁴¹ Zejména ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., Rok 862 – 1848. Praha: Maticе Česká, 1913 a ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., Rok 1848 – 1913. Praha: Maticе Česká, 1918.

⁴² KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první. Praha: Sfinx-Bohumil Janda, 1929.

⁴³ Zdeněk Tobolka byl editorem rozsáhlé řady odborných studií, jež vyšly pod souhrnným názvem *Česká politika*; školské problematice se věnuje díl pátý. TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, Kulturní zvláště školské úkoly české politiky. Praha: Jan Laichter, 1913.

⁴⁴ JANČAROVÁ, Markéta. Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století. *Revue církevního práva*. 2008, **14**(1).

⁴⁵ HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*. Praha: Grada, 2011.

⁴⁶ MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia: Schola Zatecensis*. Ústí nad Labem: Albis International, 2009.

nacházely,⁴⁷ zatímco ve sféře výuky náboženství ve vesnickém prostředí jsem mohla těžit převážně z pramenné základny uvedené výše.

Přínosem této disertační práce je zpracování rozsáhlé pramenné základny k pastorální teologii z okruhu rakouských premonstrátů, tedy německých i českých pramenů. Disertace se orientuje a předkládá čtenáři přehled dobové reflexe polemik a priorit pastorální teologie i katechetiky. Po kapitolách, které se vztahují k historii řádu, počátkům jeho organizace, které vychází z přehledných studií zahraničních i českých autorů, ovšem nově zhodnocují tato díla z perspektivy strahovského řeholního domu v jeho vývoji, přichází na řadu kapitoly, které se koncentrují velmi úzce na pramennou základnu pro vyučování náboženství v rakouském školském systému a farní pastoraci. Tato dvě poslední zmíněná stěžejní témata a jejich zpracování velmi závisí na zhodnocení archivního výzkumu, který byl realizován v regionálních fondech, ale i ústředním fondu premonstrátského kláštera na Strahově. Tato dvě ohniska bádání pojmenovávají podrobně praktický přínos premonstrátských řeholníků pro katechetiku a dílčím způsobem i pro pastorální teologii ve sledovaném období.

Celkově lze hodnotit dostupné prameny i tematickou literaturu jako přínosné a pro obsah práce nezbytné.

⁴⁷ Např. PISKOVÁ, Renata a kol. *Jihlava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009, a dále HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

3. Vývoj pastorální teologie a katechetiky v 19. století

Pastorální teologie a katechetika se osamostatňují v prostředí katolických teologických fakult v 18. století v důsledku tereziánských reforem. V této kapitole charakterizují koncepci a metodu obou teologických disciplín od Rautenstraucha po Skočdopoleho. Zatímco v katechetice dochází k vývoji od čistě paměťových metod typu sokratického doptávání po metodu založenou na biblickém vyprávění či analyticko-syntetickou metodu v závěru století, v pastorální teologii zůstává metoda víceméně neměnná.

3.1 Charakter pastorální teologie v 19. století

Pastorální teologie si ve zkoumaném období udržuje téměř výhradně neměnný charakter. Obor je od svého vzniku až do poloviny 20. století strukturován podle tří úřadů Ježíše Krista, neboť v této době je pastorační jednání chápáno jako následování Ježíše Krista v jeho kněžském, prorockém a královském úřadě. Pastorální teologie je tedy vztažena výhradně na úřad jednotlivce. Tato epocha je členěna na dvě periody: první byla více orientována na společnost a pastorační praxe byla chápána nikoliv jako výhradní jednání ve prospěch církve, ale rovněž ve prospěch společnosti. Druhé období se obrací dovnitř církve a od poloviny 19. století se pastorálně teologická reflexe soustřeďuje na organizaci církevního života.⁴⁸

Počátky oboru praktické teologie se však začaly formovat podstatně dříve u reformačních církví, zatímco do pojmosloví katolické teologie se obor dostal až počátkem 19. století.⁴⁹ Pastorální teologie patří tedy v rámci katolické teologie k nejmladším disciplínám a svému vzniku vděčí reformám Marie Terezie.⁵⁰ Roku 1773 zřídila studijní komisi pro vypracování nových učebních plánů, přičemž aprobován a schválen byl návrh s názvem *Entwurf einer besseren Einrichtung theologischer Schulen* stávajícího ředitele pražské teologické fakulty, opata Františka Štěpána Rautenstraucha.⁵¹

⁴⁸ Viz KŘIŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 15.

⁴⁹ Viz DUDA, Zdeněk. Historiografický obraz počátků (české) pastorální teologie a jejího dalšího směřování v 19. století. In: *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno: CDK, 2010, s. 13.

⁵⁰ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 122.

⁵¹ Viz tamtéž, s. 123.

Jeho koncepce reformy teologického studia vycházela z teze, že duchovní jsou povinni vyučovat lid ve víře a mravech, k čemuž potřebují základy Písma a tradice; z nichž mají čerpat díky studiu biblických věd a patrologie. Aby byli schopni systematicky představovat sumu věrouky a mravů, potřebují studovat dogmatickou a morální teologii. Praktický přístup a návod, jak pracovat s lidmi různých skupin podávala pastorální teologie, jež měla připravit ke kazatelství, udělování svátostí a ke slavení liturgie. Studium práva poskytovalo znalosti potřebné k uchopení duchovní moci. Aby duchovní pastýř mohl bránit náboženství před lživými a heretickými výklady, musel studovat polemiku. Nutné bylo i studium pomocných věd a klasických jazyků, zvláště semitských jazyků, řečtiny a církevních dějin. Studium jako celek tedy sestávalo z deseti hlavních předmětů: dogmatiky, morálky, hermeneutiky Písma, patristiky, homiletiky, polemiky, církevního práva, liturgiky, pastorální teologie a katechetiky, přičemž bylo doplněno pomocnými vědami: hebrejštinou, řečtinou, orientálními jazyky a církevními dějinami. Těmito reformami bylo studium rozšířeno na pět let.⁵²

Ve svém konceptu pastorální teologie se Rautenstrauch opíral o starší díla, např. o příručku *Pastor bonus* Johanna Opstraeta z roku 1689. Pastorální teologie pro něj byla zejména soupisem povinností pastýřského úřadu. Pastýř jakožto učitel víry a mravů musí svěřené osoby vzdělávat, jakožto kněz má povinnost správy a vysluhování svátostí a k jeho úloze pastýře duší patří povinnost budování farnosti. Pastorální teologie i navazující praxe byla tedy poznamenána zúženou koncepcí, byla totiž chápána především jako učení o povinnostech pastýřů. Této koncepcie se držel jak Chládek, tak i ostatní autoři osvěcenských příruček pastorální teologie.

Pastýř, na nějž se Rautenstrauchova koncepce obrací, je pastýřem výhradně pokřtěných, které má vzdělávat v učení víry a mravů a vychovávat z nich dobré občany. Nechybí tu však ani smysl pro zodpovědnost církve za osoby „vně“. Standardní součástí pastorálky byly pokyny, jak se má chovat pastýř vůči bludařům, kacířům nebo židům v případě, že přijmou katolickou víru a chtějí v ní být vyučováni, s čímž se kněží v duchovní správě běžně setkávali, jak bude popsáno dále. S aktivním hlásáním křesťanství však počítáno není.⁵³

Do studijních programů byla disciplína pastorální teologie zavedena roku 1774, oficiální ustanovení pátého studijního ročníku studijním dekretem *Verfassung der*

⁵² Viz KŘIŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 39-40.

⁵³ Viz tamtéž, s. 43-44.

theologische Fakultät, jež znamenalo praktický vznik katedry pastorální teologie, proběhlo roku 1777 a skutečný začátek přednášek tohoto předmětu dle Rautenstrauchových osnov a v mateřských jazycích je datován do školního roku 1778 / 1789.⁵⁴ S výukou pastorálky v domácích jazycích koncepcí počítala od začátku, protože bylo třeba studovat předmět směřující do praxe v té řeči, s jakou se duchovní správce bude pravidelně setkávat. Na pražské teologii proto měli pastorální teologii přednášet dva profesori, jeden česky a druhý německy.⁵⁵

Prvním profesorem pastorální teologie na pražské univerzitě byl od roku 1775 křižovník František Kristián Pitrof, který podle Rautenstrauchových osnov přednášel ještě latinsky o poučování věřících, udílení svátostí a příkladném životě duchovního pastýře. Své přednášky shrnul ve čtyřdílné příručce *Anleitung zur praktischen Gottesgelehrtheit*, jež vycházela mezi lety 1779 a 1784 a již v prvním roce výuky pastorální teologie se stala předepsanou příručkou.⁵⁶ Jejím typickým rysem bylo mimo jiné podstatné zdůraznění církve jako součásti státního úředního aparátu a potlačení pohledu dogmatického i eklesiologického.⁵⁷ Na profesuru Pitroff rezignoval roku 1786. Katedru po něm převzali postupně strahovský premonstrát Marian Mika a František Faulhaber.⁵⁸ Marian Mika je rovněž autorem pastoralistické příručky *Anweisung zur körperlichen Beredsamkeit*, jež vyšla v Praze roku 1802.⁵⁹ Obor však nerozvíjeli se stejným výsledkem.

Prvním českým profesorem pastorální teologie na pražské univerzitě byl roku 1778 jmenován strahovský premonstrát Jiljí Chládek.⁶⁰ Obzvláštní Chládkův význam tkví v jeho autorství první české pastorální terminologie, vzorového díla a první česky psané pastorální teologie s názvem *Počátkové opatrnosti pastýřské*⁶¹, jež vydal poprvé roku 1780, kterou o dvacet let později značně rozšířil a přepracoval ve verzi německé

⁵⁴ Viz KŘIŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 28.

⁵⁵ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 124.

⁵⁶ Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl V., Doba barokní katolicity (1650–1750), Doba osvícenská (1750–1848). Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2008, s. 332.

⁵⁷ Viz SOLDÁT, Alois. *Dějiny pastýřského bohosloví na vysokém učení pražském*. In: Josef BURIAN a Václav KOCIÁN, eds. *Rádce duchovní: časopis kněžstva česko-slovanského*. Roč. I. Praha: Cyrillo-Methodějská tiskárna, 1894, s. 596.

⁵⁸ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 130.

⁵⁹ Viz SOLDÁT, Alois. *Dějiny pastýřského bohosloví na vysokém učení pražském*, s. 662.

⁶⁰ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 125.

⁶¹ CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl I. Praha: Cís. král. pravidelní školská kněhotiskárna, 1780 a CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II. Praha: František Jeřábek, 1780.

pod názvem *Bemerkungen über wichtigere Gegenstände der Pastoraltheologie für katholische Geistliche*⁶².

Německé vydání je co do rozsahu i volby a uspořádání témat značně rozsáhlejší. Prvotní dílo *Počátkové opatrnosti pastýřské* obsahovalo zásadní kapitoly O vyučování (v obecném slova smyslu, pozn. aut.), dále specializované kapitoly o katechetice, homiletice, soukromém vyučování a dalších soukromých pastoračních činnostech (hovoří se zde o soukromém trestání, napravování, vyučování spravedlnosti a povzbuzování), dále nacházíme obsáhlý úsek o vysluhování svátostí a na závěr rovněž rozsáhlý úsek o životě duchovních, jejich právech a povinnostech. V německé verzi však tato struktura zaplňuje pouze sešit čtvrtý až šestý, před něj jsou předsunuty další velké kapitoly, a to úvod do pastorální teologie jako takové, vlastnostech duchovních pastýřů a jejich základních povinnostech.⁶³ Domnívám se, že struktura Chládkovy pastorálky není ve srovnání s Rautenstrauchovou koncepcí příliš atypická, proto význam Chládkova díla nespočívá ve vytvoření struktury české pastorálky, ale spíše v jazykové oblasti a výše jmenovaném kulturním přínosu.

Chládek v německém přepracování zejména zpřesnil relevantní pojmy a svou práci značně rozšířil o komentáře pod čarou, kam umisťoval zejména vlastní úvahy k probíranému tématu a praktické příklady. Tyto texty jsou velmi zajímavé a cenné jak svým rozsahem, tak velmi praktickými postřehy. Vysoce lze hodnotit v obou vydáních rovněž seznam dobové katechetické a pastorální literatury.

Chládkova učebnice byla roku 1780 předepsána jako povinná příručka, ale již roku 1788 byla nahrazena pastorálkou Franze Giftschitze v překladu Václava Stacha.⁶⁴ Tato příručka byla zpravidla hodnocena jako silně ovlivněná osvícenskými ideami, jež maximálně podřizovaly církevní život státní kontrole,⁶⁵ nicméně na druhou stranu práce nevybočuje extrémně z dobových trendů a autorův větší důraz na úřední povinnosti kněze a na loajalitu státu může pramenit i z přihlédnutí k množícím se státním předpisům, jež v době vydání Chládkova díla neexistovaly, případně ze samotných osobních preferencí autora.⁶⁶ Jejímu překladateli Stachovi byla vytýkána i úroveň

⁶² CHLÁDEK Aegidius. *Bemerkungen über wichtigere Gegenstände der Pastoraltheologie für katholische Geistliche*. Prag: Johann Josef Diesbach, 1801 a 1802.

⁶³ Tamtéž.

⁶⁴ GIFTSCHITZ, František. *Počátkové k veřejnému v cis. král. zemích předepsanému vykládání pastýřské teologie*. Praha: Jan Josef Diesbach, 1789.

⁶⁵ Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl V., s. 332.

⁶⁶ Viz KŘIŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 119 a 124.

češtiny.⁶⁷ Podle této předepsané příručky patrně přednášel i sám Chládek až do své smrti v roce 1806.

Chládkova kniha však nepozbyla své ceny, a když bylo v Olomouci povoleno přednášet pastorální teologii od roku 1863 opět česky, byly *Počátky opatrnosti pastýřské* jedním z nejdoporučovanějších titulů, a to nejen z důvodů její jazykové úrovně.⁶⁸ Navíc jsem zjistila, že strahovští premonstráti tento titul pro své soukromé studium používali v obou jazykových verzích poměrně dlouhou dobu, o čemž svědčí dobové vpisky v dochovaných exemplářích, v nichž jsou zachovány kurentní rukopisy všech typů od doby vydání až po polovinu 19. století.

Pastorální teologie a jiné teologické disciplíny se rozvíjely v závislosti na osudu teologické fakulty, proto se jich také dotkl pokles jejího významu v rámci univerzity na počátku 19. století. Teologická fakulta je přirozeně stále jmenována jako první v čestném pořadí fakult v rámci celé univerzity, ale postupný vývoj počtu studentů a jejich sociální struktura vypovídá o poklesu celospolečenského významu.⁶⁹

Německá a česká katedra pastorální teologie byla roku 1806 spojena a přednášky byly realizovány s výjimkou praktických německých i českých homiletických cvičení v latině až do roku 1812, kdy se začalo přednášet výhradně německy. Takový postup podvazoval řádný rozvoj pastorální teologie v obou kulturních a jazykových prostředích. Toto období je charakteristické, pokud nastolíme hledisko vzájemných vztahů oborů pastorální teologie a katechetiky, jejich častým propojováním a oddělováním. Pastorální teologie zahrnovala katechetiku a pedagogiku až do roku 1812, kdy byla z tehdy předepsané učebnice Andrease Reichenbergera *Pastoralanweisung zum akademischen Gebrauche* vypuštěna a roku 1814 vydáno nařízení, že bohoslovci posledního ročníku musí katechetiku a pedagogiku absolvovat na příslušné hlavní nebo normální škole.⁷⁰

Roku 1835 se katechetika s pastorální teologií opět spojila a do roku 1840 přednášel takto spojený obor vyšebrodský cisterciák Maxmilián Milauer. Přednášel zpočátku dle vlastní upravené osnovy; poté co byla předepsána příručka Andrease Reichenbergera, přidržoval se jí. Dnes je ceněn spíše jako historik.⁷¹ Poté byl suplentem tohoto předmětu po tři roky Josef Hrabal, po němž krátce působil na tomto místě po

⁶⁷ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 135.

⁶⁸ Viz tamtéž, s. 135.

⁶⁹ Viz KAVKA, František a PETRÁŇ, Josef (eds.). *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III., s. 33.

⁷⁰ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 179.

⁷¹ Viz KAVKA, František a PETRÁŇ, Josef (eds.). *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III., s. 35.

řádném konkurzu Antonín Hora. Od roku 1844 do roku 1848 přednášel pastorálku František Plaucar. Po celé období byly přednášky z pastorální teologie výhradně německé.

Biskupové a zástupci státu se během jednání roku 1848 shodli, že je třeba posílit vědeckou erudici učitelů i duchovních pastýřů lidu. O rok později proto ministerstvo osvěty rozhodlo, že je třeba obnovit dvojí pastoralistickou profesuru. Vedle řádného profesora tohoto oboru bude na teologické fakultě působit i honorovaný docent, který bude tento předmět přednášet druhým jazykem.⁷² Od roku 1850 tedy přednášel na pražské teologii jako honorovaný docent česky Jan Fabian, kdežto německou pastorálku převzal Jan Christof.⁷³

Po Janu Fabianovi převzal výuku české pastorální teologie rektor semináře Eduard Tersch a krátce nato byl jmenován mimořádným profesorem. V roce 1867 jej vystřídal vicerektor semináře František Hrádek, který zůstal docentem české pastorálky až do roku 1875. Téhož roku byla zřízena řádná profesura české pastorálky, kterou získal dosavadní profesor bohosloveckého ústavu v Hradci Králové broumovský benediktin Rupert Smolík, autor obsáhlé a ve své době vysoce ceněné *Rukověti pro zpovědníky*. Když byl zvolen roku 1886 broumovským opatem, na jeho místo nastoupil křížovník Václav Horák, který česky přednášel pastorálku až do zřízení české teologické fakulty.⁷⁴

Na tomto místě je třeba zmínit nástin vývoje oddělení české a německé teologické fakulty v rámci pražské univerzity. Když se roku 1882 rozdělila univerzita na českou a německou, teologická fakulta jako nacionálně utrakvistická byla přiřčena k německé univerzitě. Bedřich kardinál Schwarzenberg, tehdejší pražský arcibiskup, nebyl rozdělení teologické fakulty příliš nakloněn, neboť preferoval společnou výchovu budoucích kněží, kteří budou moci přebírat jak jazykově české, tak i německé farnosti. Jeho nástupci Františku Schönbornovi byla tato idea již bližší. Teprve roku 1891 se obě fakulty oddělily, jisté pochybnosti o správnosti tohoto kroku však přetrvávaly, neboť bylo poukazováno na fakt, že katolická teologie by měla být jen jedna vzhledem k všeobecnosti církve a tomu, že náboženství má být spojnicí mezi národy.⁷⁵

Česká teologická fakulta se v tomto období potýkala se setrvalým problémem nedostatku kvalitních pedagogických sil, neboť většina profesorů pokračovala ve svém

⁷² Viz SOLDÁT, Alois. Dějiny pastýřského bohosloví na vysokém učení pražském, s. 720.

⁷³ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 198.

⁷⁴ Viz SOLDÁT, Alois. Dějiny pastýřského bohosloví na vysokém učení pražském, s. 720-721.

⁷⁵ Viz KAVKA, František a PETRÁŇ, Josef (eds.). *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III., s. 123.

působení na německé teologické fakultě. Bylo tedy nutno obsazovat místa vyučujících jednotlivých oborů pedagogy, jimž daný obor nebyl zcela vlastní, jak lze dokladovat na příkladu Jana Ladislava Sýkory, jenž opustil místo docenta katechetiky, aby mohl převzít přednášky z novozákonních biblických věd. V tomto oboru v něm však česká biblistika získala díky jeho překladům Bible významnou osobnost.⁷⁶ Výuku české pastorální teologie pak realizoval až do konce zkoumaného období Gabriel Pecháček.⁷⁷

V tomto období vyučující pastorální teologie zpravidla používali vlastní osnovy přednášek, přičemž přihlíželi přirozeně k nejběžnějším příručkám své doby. V rámci české pastorálky se v tomto období jednalo zejména o ucelené příručky Antonína Skočdopoleho, a to jak v prvním stručném⁷⁸, tak i druhém, podstatně rozšířeném vydání⁷⁹.

Skočdopole vypracování svých příruček odůvodnil potřebou nového pokusu o stručnou a vypracovanou příručku pastorální teologie. Vysoce si cenil Chládkova díla, nicméně přiznává, že toto dílo je v dnešní době terminologicky i celkovým vyzněním již neaktuální a potřeba nového spisu v češtině je značná. Definice pastorální teologie je v obou vydáních totožná: „*Bohosloví pastýřské jest soustavné zobrazení činnosti katolické církve skrze veškerenstvo členů i orgánů jejích, a spolu vědecký návod, kterak by zvláště osadní duchovenstvo úřad svůj a službu svou zastávati mělo.*“⁸⁰ Skočdopole se v obou vydáních pokusil o originální systém zpracování předmětu, přičemž systémy vykazují drobné odlišnosti. V prvním vydání navrhuje členění na sedm knih, a to podle klíče odlišných situací v životě křesťana. Struktura zahrnuje části O základech pastorace (vlastnosti kněze, charakteristika farnosti, prostředky pastorace, liturgika), Vcházení do církve, vyučování a utvrzování ve víře (křest, konverze, homiletika), Uctění Boha skrze nejpřednější úkony bohoslužebné (modlitba liturgická, soukromá, mše svatá), Posilování v boji o spravedlnost milostí svátostnou a prostředky povzbuzujícími (svátost eucharistie, biřmování, křesťanská cvičení), Bránění zlému, očišťování od hříchů (hříchy, pokání, zpovědní praxe, posty, odpustky, svátostiny), Posvěcování svazků přirozených a pomoc v bédách života (manželství a různé životní situace;

⁷⁶ Viz BARTOŇ, Josef. *Moderní český novozákonní překlad: Nové zákony dvacátého století před českým ekumenickým překladem*. Praha: Česká biblická společnost, 2009, s. 36 a 40-64.

⁷⁷ Viz KAVKA, František a PETRÁŇ, Josef (eds.). *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III., s. 209.

⁷⁸ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*. České Budějovice: A. L. Stroppek, 1874.

⁷⁹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*. Díl I. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna Rohlíček & Sievers, 1890 a SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*. Díl II. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna Rohlíček & Sievers, 1891.

⁸⁰ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*, s. 5.

zahrnuta též péče o školy a matriky), nakonec pak Pečování o nemocné a zemřelé údy církve (svátost nemocných a pohřeb). Druhé vydání pak s ohledem na dvoudílnou koncepci práce strukturu poněkud mění, a to ve prospěch podrobnějšího členění jednotlivých knih a doplnění knihy první o prostředcích pastorační práce; ta se tak stala poměrně ucelenou příručkou liturgiky.

Skočdopolův systém novější učebnice pastorální teologie nepřežaly, nicméně tyto příručky byly hojně využívány, tudíž se domnívám, že si několik generací kněží tuto strukturu osvojilo a podle ní svou pastorační praxi řídilo.

3.2 Vývoj katechetiky v praktické teologii a její postupné osamostatnění

V této kapitole se věnujeme vývoji katechetiky v českém regionálním prostoru, souvislostmi této disciplíny s pastorální teologií, jejím směřováním, základními osobnostmi a jejich díly včetně jejich přínosu tomuto oboru teologie. Tato praktická teologická disciplína měla dopad i na způsob vedení praktického výcviku a po roce 1814 a dále v 50. letech 19. století, jak jsme výše ukázali, se zvolna a zdráhavě etablovala jako samostatná disciplína.

Teoretická katechetika se jako samostatný obor v rámci systému teologických studií ocitla po Rautenstrauchově reformě roku 1774 spolu s ostatními praktickými disciplínami v rámci nově ustanovené pastorální teologie v závěrečném ročníku jako jeden z vrcholů celého studia.⁸¹ Prakticky však byli kandidáti kněžství v generálních seminářích uváděni do metodiky školní výuky náboženství a tzv. rozumové katechetiky v kurzech při normálních školách, v Praze tedy při nově zřízené malostranské normálce. Nastavena tak byla jistá dvoukolejnost, kdy totožná témata mohla být vykládána jak v rámci přednášek pastorálky, tak i v přípravě na praktický výcvik. Na malostranské normální škole byla již roku 1790 zřízena profesura české katechetiky, jež byla svěřena P. Aleši Pařízkovi, budoucímu řediteli této školy, dlouholetému katechetovi a autoru první české metodiky vyučování náboženství.⁸²

Pařízek přednášel německy, ale v rámci přípravy na praxi hojně vykládaná témata komentoval česky. Jeho metodika vyšla roku 1796 pod názvem *Über Lehrmethode in*

⁸¹ Viz KUCHAŘOVÁ Hedvika – NEŠPOR Zdeněk R. Pastor bonus seu idea (semper) reformanda. Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století. *Český časopis historický*. 2007, **105**(2), s. 370.

⁸² Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 143.

Volksschulen für Präparanden, Katecheten und Lehrer, a v českém jazyce vyšel její výtah o rok později. Metodika sestává z šesti částí, z nichž většina zahrnuje zejména principy a praktické využití tzv. sokratické metody. Nedílnou součástí byly i příklady vypracovaných katechezí. Cenný je obsáhlý seznam českých knih pro učitele i pro děti. Pařízek byl též autorem několika titulů, jež zahrnovaly výhradně vypracované katecheze. Jako doplněk řádné náboženské výchovy zavedl na malostranské normálce nedělní exhorty, jež vydal ve dvou svazcích pod titulem *Exhorten für die Kinder* v letech 1803 a 1804, a to včetně metodiky, jak se mají exhorty pro mládež sestavovat a pronášet. Příručku teoretické katechetiky nevydal, znám je pouze výtah z jeho přednášek, jenž byl vydán roku 1816 pod titulem *Leitfaden der Vorlesungen über die Katechetik, mit der Pädagogik und Methodik verbunden*.⁸³

Praktický katechetický výcvik však budoucí kněží nezískávali pouze cvičnými katechezemi v rámci školního vyučování. Aby byli skutečně dobře připraveni, vedli v posledním ročníku své formace pod vedením prvního vicerektora praktické nedělní katecheze gymnaziální mládeže,⁸⁴ zřejmě i v českém jazyce, neboť generální semináře pěstovaly kvůli uplatnění v pastoraci i jazyky běžné mezi věřícími.⁸⁵ Žádný z kandidátů kněžství pak nemohl být svěcen, pokud nezískal vysvědčení o zkoušce z katechetiky a pedagogiky ze zmíněných kurzů při normální škole. Výjimku tvořili pouze klerici řádu piaristů, neboť ti toto vzdělání absolvovali průběžně po celou dobu své formace.⁸⁶ V nových metodách však bylo třeba vzdělat i kněze, kteří již v praxi působili; pro ty byly zřízeny zvláštní kratší kurzy při hlavních školách, které museli v relativně nedlouhém čase absolvovat.⁸⁷

Nyní se obraťme k příručkám, dle nichž se přednášela pastorální teologie na teologických fakultách a budeme stručně charakterizovat pasáže týkající se katechetiky v díle Jiljího Chládky, a to jak v jeho příručce *Počátkové opatrnosti pastýřské*⁸⁸, tak i

⁸³ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 144-161.

⁸⁴ Viz BASTL, Ondřej. Formování „josefinských“ kněží a otázka generálních seminářů. *Historie – Otázky – Problémy*. Od barokní piety k interiorizaci víry? Problémy katolického osvětlenství. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009, 1(2), s. 114.

⁸⁵ Viz STRNAD, Emanuel. *Vlastenecký učitel*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955, s. 37-38.

⁸⁶ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 220-221.

⁸⁷ Viz GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1891, s. 26.

⁸⁸ CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl I. Praha: Cís. král. pravidelní školská kněhotiskárna, 1780, dále pak CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II. Praha: František Jeřábek, 1780.

v německém přepracování téhož titulu⁸⁹. Katechetika u Chládků – jak je zmíněno v této první české příručce – tvoří integrální součást pastorální teologie, neboť Chládek vyučování náboženství považuje za první ze tří úloh pastorální teologie spolu s vysluhováním svátostí a dobrým příkladem pastýře. Člení je dále na veřejné a soukromé, přičemž nejdříve stanoví obecná pravidla pro vyučování vůbec, po nichž zmiňuje pravidla pro katechizování ve škole, kde za jedinou platnou v souladu s dobovou praxí považuje metodu sokratickou, a stručně zmíní i několik zásad pro katechizování dospělých včetně zásad správného dotazování.⁹⁰ Sám tuto pasáž uvedl konstatováním, že se jedná jen o několik poznámek, a zdůraznil, že v katechezi je nezastupitelná vlastní zkušenost.⁹¹ Za katechetiku je pak řazena homiletika jakožto hlavní prostředek náboženského poučení a povzbuzení dospělých; tyto dva oddíly spolu tvoří systém jakéhosi „společného vzdělávání“, na nějž pak navazují instrukce pro pastorační činnost směřovanou k jednotlivcům, která je však chápána jako víceméně mimořádný prostředek péče.

Pozdější německá verze částí o katechetice je podstatně rozsáhlejší než česká, neboť navazuje na Chládkovu bezmála dvacetiletou praxi mezi lety 1780 a 1801 až 1802. Kapitoly, věnující se konkrétním službám a činnostem, jsou uvozeny úsekem zahrnujícím určitá obecná pravidla pro jakékoliv vyučování náboženství; jedná se o středně rozsáhlý souhrn pravidel didaktické povahy, doplněných v poznámkách pod čarou nečetnými praktickými příklady.

Vlastní katechezi se věnuje sedm částí Chládkovy německé příručky. I ty lze dále rozdělit na v zásadě teoretický úvod, zahrnující první čtyři části, a na stati směřující přímo do praxe, které jsou obsaženy v dalších třech částech. Teoretická část definuje pojmy, zabývá se výkladem metody katechizování, členěním typů katechezí a dějinami katecheze. První praktická stať obsahuje rozsáhlý přehled katechetické bibliografie, na níž kladl značný důraz, neboť tvrdil, že „*bez pomoci knih není možné něco užitečného udělat, jako není možné žít bez jídla a pití*“.⁹² Následuje rozsáhlé pojednání o jednotlivých součástech katechetického výstupu, které musí každá lekce obsahovat, v němž se nalézají nejvíce praktických pedagogických a pastoračních postřehů. V posledním oddílu se Chládek věnuje neméně důležitému tématu, kterým je příprava

⁸⁹ CHLÁDEK Aegidius. *Bemerkungen über wichtigere Gegenstände der Pastoraltheologie für katholische Geistliche*. Prag: Johann Josef Diesbach, 1801 a 1802.

⁹⁰ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl I., s. 29-72.

⁹¹ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 127.

⁹² CHLÁDEK Aegidius. *Bemerkungen über wichtigere Gegenstände der Pastoraltheologie für katholische Geistliche*, s. 272.

každé katecheze. Oproti původní české verzi rovněž zde Chládek přidává v podčarových poznámkách vlastní cenné úvahy a předkládá mnoho praktických příkladů.

Partie o katechetice obsahovala i Gifschützova příručka ve Stachově překladu. Pojednáváná témata se v zásadě neliší, struktura u Gifschütze není tak jasná, zatímco rozsah je větší, celkem 83 paragrafů. Tato příručka se vyznačuje větší důkladností, věcností a informativností, v čemž se jí však druhé Chládkovo přepracování vyrovná, neboť i v něm je možné nalézt více podrobností a odkazů na dobovou odbornou literaturu.⁹³

Po zrušení generálních seminářů pak byla výuka teoretické katechetiky i praktické metodiky přenesena na diecézní biskupské semináře, kde byla umístěna opět do posledních praktických ročníků, přičemž teologické studium bylo zkráceno na čtyři roky a katechetika byla vyučována tři hodiny týdně ve čtvrtém ročníku.⁹⁴ Dle prvního kabinetního listu Františka II. z 25. března 1802 bylo posléze předepsáno, že je dohromady přednášena mravouka a pastorálka, s níž je spojena katechetika.⁹⁵ Ta postupně dosáhla časové dotace až pěti hodin týdně; praxe byly konány na normální, případně hlavní škole v místě, kde se seminář nalézal.⁹⁶ Zároveň bylo povoleno klášterům zřídit si vlastní tříleté teologické studium, nicméně i jejich studenti museli katechetiku navštěvovat na normálce.⁹⁷ Po úpravách teologického studia v roce 1804 a 1812 však byla katechetika z rámce pastorální teologie vyškrtuta a nutné teoretické znalosti získávali budoucí kněží výhradně jako suplement praktického katechetického výcviku.⁹⁸

Roku 1814 bylo pro diecézní semináře definitivně předepsáno, aby na nich byla katechetika vyučována tři hodiny týdně a pedagogika dvě hodiny týdně ve čtvrtém ročníku a tento blok měl být oddělen od výuky pastorální teologie.⁹⁹ Taková praxe byla zavedena po dlouhá léta.

Ve čtyřicátých letech došlo v české katechetice k výraznému průlomů, neboť byla založena česká vzorná hlavní škola, na níž bylo možno zároveň školit katechety v českém jazyce; první kurz byl zahájen v listopadu roku 1849. Jejím katechetou a

⁹³ Viz KŘIŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*, s. 100-105.

⁹⁴ Viz tamtéž, s. 80.

⁹⁵ Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl V., s. 386.

⁹⁶ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 223-225.

⁹⁷ Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl V., s. 387.

⁹⁸ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 130.

⁹⁹ Viz tamtéž, s. 196.

zároveň učitelem na učitelském ústavu Budeč se stal Jan Škoda, velká katechetická osobnost oné doby. Kromě náboženství zde Škoda přednášel i teorii vychovatelství. Zároveň začal na teologické fakultě přednášet katechetiku a metodiku náboženského vyučování, nejprve jako suplent profesora pastorálky. Když pak byl roku 1856 v souvislosti s konkordátem vydán nový řád bohosloveckých studií¹⁰⁰, bylo uvažováno o zřízení samostatné docentury katechetiky, k čemuž však došlo až roku 1872.¹⁰¹

Výrazným vývojovým bodem v učebnicích katechetiky je 1856, kdy vyšla Škodova katechetika.¹⁰² Je to tedy spíše učebnice pedagogiky se zvláštním zřetelem k vyučování náboženství. Prakticky je to asi první modernější počín tohoto typu.

Katechetikou Škoda rozumí soustavu pravidel, podle kterých jsou děti vedeny ke křesťanskému životu, požaduje však zároveň praktickou aplikaci svých pravidel. Naznačuje dále odlišnost katechetiky od teologie vůbec, a to co do rozsahu, úplnosti pojmů, důkazů a typu vyjadřování, jež je pro katechetiku vhodný, zvláště však vymezuje katechetiku a homiletiku, kdy katecheta může v rámci své činnosti doplňovat a opravovat špatně chápanou látku, což u kazatele možné není.¹⁰³ Jakožto vhodnou metodu pro výuku náboženství stále doporučoval metodu sokratickou.

Text jako celek je členěn na několik částí. První obsahuje základní pedagogická pravidla, poté Škoda pojednává o pěstování citlivosti žáků v náboženské oblasti, tedy např. o výchově emocí v duchovním životě, nakonec v kapitole o pěstování snaživosti poučuje čtenáře o některých specifických výchovných tématech jako výchově vůle, odměnách a trestech. Škoda klade také důraz na vlastnosti katechety a přichází s tématem dějin katechetiky, byť stručně, což značně rozšiřuje perspektivu této práce. Škoda také podnítl specifickou diskuzi přídatkem, v němž předkládal modelová zpovědní zrcadla pro různé věkové skupiny žáků; tato metodika „seznamu hříchů“ byla později kritizována, jak bude pojednáno v kapitole o přípravě k první zpovědi školních dětí.¹⁰⁴ Tato příručka však byla ve své době mnohými kritiky přijata velmi vlídně a oceňována byla ještě několik desetiletí po svém vyjití.¹⁰⁵

Škodova pedagogická činnost skončila za poněkud nejasných okolností roku 1868. Jako katecheta české hlavní školy a zároveň i jako vyučující na teologické fakultě

¹⁰⁰ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 200-208.

¹⁰¹ Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl VI., Doba probuzenského katolicismu (1848–1918). Olomouc: Maticе cyrilometodějská, 2009, s. 169.

¹⁰² Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 136.

¹⁰³ Viz ŠKODA, Jan Karel. *Katechetika*, s. 4-5.

¹⁰⁴ Viz kapitola 5.1.3.

¹⁰⁵ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 209.

jej nahradil František X. Blanda, další významná osobnost české katechetiky. Svůj obor v základním díle *Pastorálka ve škole*¹⁰⁶ definoval jako nauku, která „*důvodně a soustavně podává pravidla, zásady a způsoby, jimiž při vychování mládeže učením, bohoslužbou a kázní církevní řídití se třeba*“¹⁰⁷ a zařadil jej pevně do kontextu pastorální teologie. Katechetiku proto nazýval „pastorálkou ve škole“. Neupíral však ani význam katechezím dospělých. Katechezi hodnotil též výše než kazatelskou činnost, neboť ji považoval za pokládání základů křesťanství do lidských duší, kdežto kázáním bylo podle jeho názoru možno pouze napravovat a doplňovat to, co základům chybí.¹⁰⁸

Blanda začal razit novou metodu výuky náboženství. Dosavadní metody spíše zavrhoval, i když dokázal vyzvednout i jejich pozitiva. Prohlašoval totiž, že dosavadní metody náboženské výchově dětí spíše uškodily, protože zásadně potlačovaly roli víry v náboženském vyučování a dávaly přednost spíše rozumu. Blanda navrhoval postavit náboženskou výchovu na principu vyprávění biblických dějin. Východiskem mělo být Boží zjevení. Boží výroky měly být podávány jako neomylná pravda a na nich se mělo zakládat celé vyučování. Takto vyložené pravdy bylo třeba následně přizpůsobovat individuální situaci žáků. Rozhodně se však katecheta měl vyvarovat spekulativního charakteru výkladu.¹⁰⁹

Příručka je rozdělena na tři díly. První část zahrnuje výklad o katechetice jako takové a metodice výuky náboženství; zahrnuje i Blandův výše zmíněný návrh metodických změn. Druhá část pojednává o uvedení dětí do náboženské praxe včetně přípravy na přijetí svátostí, třetí část shrnuje pravidla křesťanské pedagogiky. Rozsáhlou přílohou jsou základní školské předpisy k výuce náboženství.

I toto dílo bylo přijato kritikou pozitivně. V návaznosti na ně Blanda vypracoval sadu příruček pro výuku biblické dějepavy, jíž se primárně zabýval, zřejmě i proto, aby bylo možno ověřovat jeho metodické návrhy v praxi.¹¹⁰

Roku 1886 byl Blanda jmenován ředitelem českého učitelského ústavu a na jeho místo na teologické fakultě nastoupil Jan Ladislav Sýkora. Svě přednášky koncipoval prakticky podle Blandova systému. Ve svém spise *Katecheze o svátostech pro IV. třídu*

¹⁰⁶ BLANDA, František X. *Pastorálka ve škole čili vychovávání mládeže učením, bohoslužbou a kázní svatě církve katolické*. Praha: B. Stýblo, [1884].

¹⁰⁷ Viz BLANDA, František X. *Pastorálka ve škole*, s. 7.

¹⁰⁸ Viz tamtéž, s. 18.

¹⁰⁹ Viz tamtéž, s. 62-65.

¹¹⁰ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 216-218.

*škol osmitřídnic*¹¹¹ ukázal katechetům na mnoha příkladech řešení nejrůznějších praktických problémů a poskytl celistvé metodické vodítko pro tuto část katechismu.

Po rozdělení pražské teologické fakulty na českou a německou byl Jan Ladislav Sýkora roku 1891 jmenován profesorem novozákonní biblistiky na české fakultě a jeho místo zaujal zkušený katecheta Karel Tippmann. V systému přednášek navazoval na své předchůdce. Ve vlastní odborné činnosti se rovněž převážně věnoval biblické dějepřevě a zpracování základů liturgiky pro mladší i starší školní děti, kdy pro ně přepracoval některé příručky.¹¹²

Výrazné a důležité osobnosti české katechetiky se však neprofilovaly pouze na teologické fakultě, nýbrž i na některých diecézních bohosloveckých institutech. Zmínit lze budoucího královéhradeckého biskupa Eduarda Jana Brynychy, který původně od roku 1877 vyučoval pastorální teologii a záhy se začal věnovat i katechetice a metodice výuky náboženství. Na královéhradeckém diecézním bohosloveckém institutu působil do roku 1888. Významná jsou jeho soustavná katechetická kázání, jež vznikala mezi lety 1880 a 1883 a uveřejněna byla v časopise *Posvátná kazatelna*, a rovněž vypracované katecheze pro nižší obecné školy.¹¹³

Významným katechetikem byl i již zmíněný pastorální teolog Antonín Skočdopole působící na diecézním bohosloveckém institutu v Českých Budějovicích. Stati k souvisejícím tématům publikoval zejména v časopisech zaměřených na školství. Těžiště jeho práce spočívalo spíše v pastorální teologii, nutno je však zmínit jeho třídílnou příručku *Rukověť pro katechety*¹¹⁴, i když vyšla již po zkoumaném období. Ve své příručce Skočdopole doporučuje stejně jako Blanda metodu historickou, ale navrhoval ji střídát s kombinací metod analytické a syntetické. Rukověť je určitou syntézou jeho předchozích poznatků, neboť jej známe jako autora vypracovaných katechezí, biblické dějepřevy i originálního katechismu.¹¹⁵

Pastorální teologie se od svého osamostatnění v roce 1777 po celé 19. století zaměřovala v publikacích teoretického charakteru méně na české kulturní a jazykové prostředí. Vývoj katechetiky od konce 18. století do 80. let 19. století ukazuje, že tato součást praktické teologie prošla rovněž počátečním rozvojem, formulací pojmosloví a záhy si získala i plnou pozornost praktických teologů. Velmi zvolna se emancipovala a

¹¹¹ SÝKORA, Jan Ladislav. *Katecheze o svátostech pro IV. třídu škol osmitřídnic*. Praha: Knihkupectví Cyrillo-Methodějské, 1894.

¹¹² Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II, s. 219-221.

¹¹³ Viz tamtéž, s. 232-234.

¹¹⁴ SKOČDOPOLE, Antonín. *Rukověť katechety*. Díl I-III. České Budějovice, 1909.

¹¹⁵ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 237-246.

posléze prošla vývojem, v němž se tříbilo metodické pojetí. Pro strahovský řeholní dům je velmi příznačné, že se počátky této diskuse v rámci obou, v té době ještě neoddělených oborů odehrávaly v souvislosti s působením strahovských osobností, ale posléze se tato diskuse rozšířila na širší teologické fórum.

4. Dějinné souvislosti vývoje apoštolské služby v premonstrátském řádu

Čtvrtá kapitola zahrnuje nárys dějin řádu, jež jsem zpracovala s ohledem na kořeny praktického pastoračního působení premonstrátů v konkrétních historických situacích. Pastorage a katechetika v rakouském premonstrátském prostoru v 19. století vychází ze situace tereziánských a josefinských reforem, přičemž zohledňuje duchovní vývoj a situaci znovuoobnovení řádu v téže době.

4.1 Organizace a struktura řádu

Před započítím výkladu o dějinách řádu, strahovského kláštera a pastoračních kontextech této historie je nutno nastínit alespoň základní organizační struktury premonstrátského řádu a vyložit potřebné termíny. Řád premonstrátů neboli norbertinů je řádem řeholních kanovníků, kteří jsou přivtěleni k jednotlivým konkrétním klášterům nazývaným kanonie nebo opatství. V rakouské, později rakousko-uherské říši se jednalo např. v Čechách a na Moravě o kanonie strahovskou, tepelskou, želivskou a novoříšskou, o rakouské domy Geras nebo Schlägl, případně maďarské kláštery Csorna a Jasov. Každý z nich řídí opat, v některých případech probošt, opati – koadjutoři jsou řádnou možností. Menší domy se nazývají převorství. Kanonie jsou samostatné, v jednotlivých zemích a státech vytvářejí provincie, tzv. cirkárie. Jednotlivé domy každé provincie podléhají generálnímu vikáři. Toho jmenuje generální opat, z jehož pověření mají právo vizitace i vikáři z jiné cirkárie. Kanonie si zachovávají k domu, z něhož byly založeny, dceřiný vztah. Opat je volen z bratří se slavnými sliby vlastního kláštera, ve zvláštních případech z členů jiné kanonie; pak se nazývá komendatárním opatem a jeho klášter *canonia commendata*. V čele řádu stojí generální opat, který do roku 1790 sídlil přímo v Prémontré, od roku 1937 v Římě. Rakouská provincie zachovávala univerzální strukturu řádových funkcí: převor, podpřevor, provizor, novicmistr, magistr kleriků a kostelník. Od samého počátku existence řádu až do 20. století byla obsazována ještě funkce kantora, cirkátora, případně generálního hospodářského inspektora. Zejména opati Jeroným Zeidler a Zikmund Starý dokládají spojení katechetické zkušenosti promítnuté do působení v čelné funkci řádu, naopak tuto zkušenost nemohli využít nositelé funkcí jako převor či provizor, jakým byl např.

Lohel Schmidt, výhodou byla pro formátory mladých řeholníků, tedy novicmistra a magistra kleriků.

Představení se scházeli každý rok na generální kapitule, která se zpočátku konala na svátek sv. Dionysia v Prémontré; naposledy tomu tak bylo roku 1738. Tato tradice již bez přesného časového určení byla obnovena v 19. století.¹¹⁶

4.2 Počáteční vývoj a krystalizace premonstrátského řádu

Otázka zaměření každého konkrétního řeholního řádu se vzhledem ke své povaze těsně prolíná jak s jeho dějinami, které jsou jím do jisté míry určeny, tak i vlastní službou v církvi a ve světě. Tento problém vlastního bytí a účelu vyvstává zvláště u historicky nejstarších řádů, jež nemají jasně stanovený účel jako moderní kongregace, které byly tímto způsobem zakládány. U starých řádů bylo a je primárním účelem řádového života vlastní posvěcení a snaha o dokonalost; další služby bylo možno považovat v podstatě za druhořadé a přijímaly se s ohledem na charakter každého řádu podle dobových potřeb.¹¹⁷

4.2.1 Základy kanovníckého způsobu života

Počátek katechetického působení řádu v evropském prostoru závisí na možnostech, které nabízel *canonicus ordo praemonstratensis*. Řehole, kterou se řídil od počátku premonstrátský řád, jenž založil roku 1121 Norbert z Xanten, nebyla zcela původní, ale respektovala předchozí tradiční pojetí osobní zbožnosti řehole, která se připisovala sv. Augustinovi. Počátky pastýřské služby se od 9. století konkretizovaly prostřednictvím ideálu *vita apostolica*.

Mezi následovníky mnišského způsobu života zpočátku převažovali, kněží mezi nimi bylo málo, v míře, která odpovídala potřebám jednotlivých společenství. Nicméně i klerici tíhli k obdobnému způsobu života, neboť i oni měli tonsuru a byli zasvěceni jako „Pánovi svatí“. Prvním velkým organizátorem komunitního života kléru byl sv. Augustin, který vytvořil pravidla pro společný život kleriků s přihlédnutím k praktikování osobní zbožnosti a aktivní pastýřské službě.¹¹⁸ Augustinovo osobní pojetí a spiritualita zasvěceného života se v textu pravidel společného života nejvíce

¹¹⁶ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek: Řeholní kanovníci. Praha: Libri, 2003, s. 61-63.

¹¹⁷ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 9.

¹¹⁸ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 12-13.

projevují v odkazech na Písmo. Toto zaměření na evangelia¹¹⁹ a ještě zásadnější důraz na eklesiologický model prvotní jeruzalémské církve jako vzor společného života¹²⁰ je charakteristickým rysem řehole a v proměnách doby i kultury také zárukou její trvalé ceny.¹²¹ Důraz na život v komunitě a dobročinnost, tedy na vztahy zaměřené na vnější okolí, kontrastují s tehdejším monastickým životem, neboť obě formy se v zásadních bodech liší. Monasticismus byl orientován na individuální spirituální vývoj jednotlivce, byl v detailně propracovaném rámci komunitních pravidel, zatímco Augustinova řehole zdůrazňuje vytváření vzájemných vztahů, přičemž odsouvá do pozadí praktické organizační zásady společného života.¹²²

Skutečný *canonicus ordo* včetně církevních předpisů pro společně žijící kleriky vznikl za Chrodeganga z Met a byl schválen říšskou synodou v Cáchách roku 816. Od desátého století tento způsob života, *vita canonica*, zaznamenal velký rozkvět. Zároveň se objevil ideál tzv. *vita apostolica*, který nebyl chápán pouze jako charakteristika určité formy života, ale i jako asketický pojem: ideálem bylo žít apoštolským způsobem, a to buď jako potulný kazatel, nebo ve světě v samotě, přísném pokání a manuální práci. To mělo velký ohlas nejen mezi mnichy, ale i mezi kanovníky. Na lateránské synodě roku 1059 schválil papež Řehoř VII. nové konstituce pro společný život kleriků. Koncem 11. století převzalo tento ideál *vita apostolica* po vzoru sv. Augustina mnoho dómských kapitul. Kanovníci se inspirovali rovněž gregoriánskou reformou a životem klášterů Cluny a Hirsau; jejich život se pak začal při zachování kanovnických pravidel blížit spíše řeholi. Z tohoto pojetí *vita canonica* se začala pomalu vyvíjet myšlenka nových řádů na tomto základě.¹²³

Podle privilegia Urbana II. byl oficiálně název „kanovníci žijící podle řehole sv. Augustina“ poprvé použit roku 1089. Tím byl prakticky oficiálně uznán nový typ kanovnického způsobu života. Tyto kláštery zpravidla nevznikaly filiací, ale převzetím formy života konkrétní skupinou kněží. Ačkoliv komunity kanovníků tvořily určitou alternativu monastického typu života, některé skupiny domů se jím inspirovaly hlouběji.¹²⁴ Vlastní zaměření těchto komunit zůstávalo zprvu nejasné. Řeholní

¹¹⁹ Mt 5,28 a 15,19.

¹²⁰ Sk 4,32-4,35. Viz též VERHEIJEN, Luc. *La règle de Saint Augustin: 1. Tradition manuscrite*. Paris: Études augustiniennes, 1967, s. 417-437.

¹²¹ Podobně také VAN BAVEL, Tarsicius Jan. Úvod do Augustinovy řehole. In: AUGUSTIN, sv. *Řehole pro komunitu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004, s. 12.

¹²² Viz SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie: Úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003, s. 114.

¹²³ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 14-15.

¹²⁴ Viz SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie*, s. 115.

kanovníci chtěli být ideálními kněžími, příkladnými následovníky Krista, jakými podle tehdejšího názoru světský klérus nemohl být. Představení jim byli obrazem Krista a jeho kazatelská činnost vzorem pro pastýřskou péči. Poprvé tak vznikla komunita, která chápala apoštolát a pastorační práci jako svůj úkol, což dosud bylo výhradně úkolem světského kléru.¹²⁵ Pro sebepojetí kanovníků byla klíčová otázka vlastního vzdělání a vzdělávání druhých, a to slovem i příkladem. Kanovníci měli působit na druhé, vyučovat, kázat. Čím více se pak stávali nástroji obrácení druhých, tím zároveň byli lepšími kanovníky.¹²⁶

4.2.2 Založení premonstrátského řádu a jeho statuta

Premonstráti byli ve svém založení rovněž jednou z těchto kongregací. Relativně pozdě pak začali být označováni jako kanovníci *secundum normam Praemonstratensem*.¹²⁷ Řád byl založen roku 1121 sv. Norbertem z Xanten, který se zde narodil okolo roku 1082 jako druhorozený syn Heriberta z Gennepu a jeho choti Hedviky. Svůj světský život změnil roku 1115, a to za velmi dramatických okolností, při nichž téměř zahynul.¹²⁸ V adventu téhož roku byl vysvěcen na kněze a bezprostředně poté se pokoušel nadchnout pro reformní ideály kanovníky místní kapituly. To se mu nezdařilo, proto se roku 1118 stal s požehnáním papeže Gelasia II. potulným kazatelem.¹²⁹ Roku 1120 Norbert založil mezi Laonem a Soissons za podpory biskupa Bartoloměje de Joux první klášter. Úkolem nového společenství bylo posvěcování kněžstva, duchovní správa na venkově a kázání lidu; vše bylo podmíněno důkladným studiem.¹³⁰ Řád nese jméno místa, kde byl první klášter založen, tedy Prémontré – Praemonstratum. K názvu se vztahují dva výklady: *Vallis praemonstrata* nebo *Pratum monstratum*.¹³¹

Norbert záhy získal první žáky, a proto bylo nutno vtisknout novému společenství pevný řád. Sám se cítil být kanovníkem, nikoliv mnichem, a proto zvolil pro svou

¹²⁵ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 19.

¹²⁶ Viz SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie*, s. 116.

¹²⁷ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 16.

¹²⁸ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 63.

¹²⁹ Life of St. Norbert (Vita A), kapitola 5. *Order of Prémontré* [online]. © neuvenden, 2013. [Cit. 16.4.2013]. Dostupné z <http://www.premontre.org/chapter/cat/library/documents/life-of-st-norbert-vita-a--translation-of-12th-century-manuscript/>.

¹³⁰ Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 55.

¹³¹ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 42.

komunitu řeholi sv. Augustina.¹³² Řádové stanovy pak představovaly syntézu kanovníckého a monastického života s převzatými prvky pravidel cisterciáckých, clunyjských a hirsauských. První redakci vypracoval Norbertův nástupce, bl. Hugo de Fosses.¹³³ Nejstarší známé znění bylo sepsáno mezi lety 1131 a 1134 zřejmě v klášteře Schäftlarn, druhá redakce statut pochází z období kolem roku 1150.¹³⁴

První statuta v obou redakcích nebyla nijak originální legislativou; jejich tvůrcům zcela vyhovovaly cisterciácké předlohy, které vyjadřovaly jejich soukromý řeholní ideál, neobsahovaly však zakladatelův cíl. Nezavazovaly ke kazatelské činnosti a působení ve farnostech bylo zmíněno jako okrajová záležitost,¹³⁵ ačkoliv to vše bylo pro řád konstitutivní a praktikovalo se. Lze tak tvrdit, že i u premonstrátů od počátku praxe výrazně předcházela legislativě.¹³⁶

Jaké tedy bylo zaměření prvotního Prémontré? Ideálem byla *vita apostolica*, tj. odříkavý život podle apoštolských vzorů v komunitě (*vita communis*). Součástí povinností byla i fyzická práce, pravidla ji však striktně nevyžadovala,¹³⁷ neboť nebyla výlučným ani hlavním zaměstnáním premonstráta. Řád byl založen k výchově apoštolů, misionářů a reformátorů, jednalo se tedy o zaměření na duševní práci.¹³⁸ Základem mělo být důkladné studium, nelze však říci, že by premonstráti byli „učeneckým“ řádem jako později jezuité, dominikáni nebo benediktini. O poznání a vědu se však zasloužili, byť to nebylo jejich zcela primárním zaměřením.¹³⁹

Roku 1124 se řádu dostalo prvního oficiálního schválení od papežských legátů.¹⁴⁰ Definitivně řád schválil Honorius II. 16. února 1126 bulou *Apostolicae disciplinae sectantes*.¹⁴¹ Norbert byl záhy ustanoven biskupem v Magdeburgu a řízení kláštera předal jednomu ze svých prvních žáků, Hugovi. Vyvstal však problém, jakým směrem se měla komunita dát. Některým řeholníkům včetně Huga vyhovoval spíše čistě kontemplativní život cisterciáckého typu, Norbert však upřednostňoval kazatelství a pastorační práci, což bylo možné jen v rámci *vita canonica*.¹⁴²

¹³² Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 60.

¹³³ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 59.

¹³⁴ Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 137.

¹³⁵ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 43.

¹³⁶ Viz ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 60.

¹³⁷ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 59.

¹³⁸ Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 63.

¹³⁹ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 54.

¹⁴⁰ Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 77.

¹⁴¹ Viz tamtéž, s. 82.

¹⁴² Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 42.

Nelze hovořit o rozdělení řádu, spíše o různém zaměření Prémontré a Magdeburgu. Nezbytnost vytvářet nové komunity z kandidátů, kteří přicházejí z nejrůznějších prostředí, vyžadovala v Prémontré prohloubenou duchovní formaci a takový styl života, který z příchozích zformuje skutečné řeholníky, jež budou schopni apoštolské služby i mimo klášter. Proto Prémontré a na něm závislá francouzská opatství rychle přebrala model cisterciáckých opatství, v nichž je vše organizováno kolem opata, liturgie a manuální práce. Premonstráti v Sasku s centrem v Magdeburgu, jež měli zpočátku v čele samotného Norberta, se snažili jemněji zachovat jeho zakladatelského ducha. Rychle bylo dosaženo relativní samostatnosti a zavedeny vlastní zvyklosti, např. modlitba oficia nikoliv podle ritu Prémontré, ale podle ritu magdeburské katedrály. Mohli bychom se domnívat, že se Norbert z Xanten stavěl proti uniformitě řádu, ale spíše při svém magdeburském působení zaujal poněkud volnější postoj k jednotě vlastního založení a dbal na regionální zvyklosti obou center. Jednota řádu se v tomto okamžiku nezdála tak jednoznačná¹⁴³ a tato dichotomie měla své důsledky i pro další vývoj řádu.

Brzy po založení se řád začal rychle šířit: již roku 1121 byl založen první dceřiný klášter ve Floreffe v dnešní Belgii, o pouhý rok později vestfálský Cappenberg. Premonstrátské kláštery se záhy objevují v celé Evropě, v Palestině a na Kypru.¹⁴⁴ Do Norbertovy smrti v roce 1134 vzniklo 35 opatství; roku 1156 už existuje 100 komunit, 1164 pak 261 klášterů, roku 1241 již 350 a roku 1250 existuje okolo 466 kanonií.

Proměna premonstrátů v kněze působící ve farnostech v Prémontré a jejich dceřiných klášterech byla pozvolná. Původně byla řádu vlastní vize řeholního života, který vede ke kněžské svatosti. Farní služba nebyla zcela vyloučena, ale neměla být záležitostí konkrétního řeholníka, ale dílem celé komunity. V tomto zorném úhlu byla pastorační práce možná jen tam, kde se rozvíjel komunitní život. První statuta stanovovala, že farní kostely budou zakládány jen tam, kde má vzniknout nové opatství. Farnosti na území kláštera začaly být organizovány až později a byly obsazovány vlastními řeholníky jako u všech kanovníckých řádů. Vznikaly při větších osídleních na vlastním území, kde začali premonstráti budovat kaple, které se staly jádrem budoucích farností.¹⁴⁵ Aby bylo možné vyhovět podmínce společného života a zároveň pastoračním potřebám, zakládali premonstráti určité množství převorství, která měla

¹⁴³ ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 75-77.

¹⁴⁴ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 65-66.

¹⁴⁵ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 51.

umožňovat několika řeholníkům vést společný život a věnovat se pastorači, což je model využívaný i v dnešní době. Tuto praxi kodifikovala souhrnně bula Klementa III. *Religiosam vitam eligentibus*, která umožňovala převzít farní správu v plném rozsahu, nepovolovala však získávání beneficí z této správy plynoucí, což umožnilo podílet se na duchovní správě v již existujících farnostech.¹⁴⁶ Získávání beneficí od bohatých patronů klášterů bylo umožněno později, stejně jako inkorporace diecézních farností opatstvím, jejichž farář byl vybírán opatem. V prvotních dobách však nebyli vzácní ani samostatní premonstrátské kazatelé.¹⁴⁷

Premonstrátská duchovní správa ve vztahu k diecézi byla již v raných dobách upravena zvláštními právními předpisy. Takováto situace byla doložena v prvním opatství ve Floreffe, kde byla přejata pravidla místního biskupství týkající se jak kléru z řad řeholníků, tak i laiků. Toto uspořádání s menšími odchylkami zachovávaly např. i kláštery Ilbenstadt, Varlar, Ursberg a Grimbergen. I přesto však duchovní správa zůstávala těsně spjata s biskupským úřadem.¹⁴⁸

Řádové domy měly již ve středověku vlastní školy, i když se o nich první statuta nezmiňovala. K žákům těchto škol se nicméně obracejí některé promluvy nejstarších řádových opatů, např. Adama Skota. Mládež se zde cvičila ve čtení, psaní a latině, později v triviu a kvadriviu. Primárně se jednalo o výchovu řádového dorostu, ale školy se v brzké době deklarovaly jako otevřené všem, kteří o vstupu do řádu neuvažovali.¹⁴⁹ Při školách byla často zřizována skriptoria, která zajišťovala opisy knih pro studijní účely, na druhé straně byla jejich činnost zdrojem vítaného zisku. I z těchto příkladů lze vyvodit, jak ani aktuálně platná statuta nepostihovala plně pastorační, výchovné a další aktivity, jimiž prvotní kláštery žily.¹⁵⁰

První významný posun ve vývoji řádové spirituality nastal mezi roky 1236 – 1238, kdy byla provedena papežem Řehořem IX. reforma řádových statut. Roku 1232 totiž předložil svůj záměr upravit statuta v oblastech centrálního řízení řádu a jednoty jako uniformity zvyků, pravidel a liturgie ve všech komunitách, farní služby a situace žen uvnitř premonstrátského řádu. Změny provedené touto reformou představují jednu z nejdůležitějších a nejvíce signifikantních formulací řádové historie. V roce 1290 byla sepsána nová redakce statut, neboť do nich bylo nutno vložit úpravy, které během

¹⁴⁶ Viz VALVEKENS, Johannes Baptista. *De cura parociarum a Praemonstratensibus exercenda*, s. 46.

¹⁴⁷ Viz ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 59.

¹⁴⁸ Viz VAN DEN BROECK, G. *Habitudo iuridica monasteriorum ordinis ad episcopum, ratione curae animarum eis concredita. Analecta Praemonstratensia*. 1961, t. XXXVII, s. 319-322.

¹⁴⁹ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 53.

¹⁵⁰ Viz ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 59.

dalšího půlstoletí nařídili papežové Alexandr IV. (1256), Urban IV., jehož bula *Quia igitur vos religiose vivere* z roku 1262 mj. znovu kodifikovala pravidla přejímání farní správy,¹⁵¹ a Mikuláš IV. (1289), a dekrety posledních generálních kapitul.

Záhy po zavedení těchto statut začali mizet bratři konvrši, zejména v domech závislých na Prémontré. Řeholníci těchto domů začali být činní v pastoraci, proto se farnosti svěřené opatstvím rychle množily, až jich bylo téměř sedm set.¹⁵² V této době se premonstráti museli vyrovnat i se vznikem nových mendikantských řádů, které je rychle vytlačily z pozice úspěšných nových založení. Srovnání však pro ně navzdory všemu dopadlo příznivě: nové řády, zejména dominikáni, rychle pochopily, že následovat ideály klerického stavu nespočívá v napodobování cisterciáků, tudíž si velmi záhy každý řád vymezil vlastní pole působnosti i styl řeholního života.¹⁵³

Počátkem 13. století bylo nutno začít řád členit do provincií, tzv. cirkárií. Původně byla v každé zemi jedna cirkárie, i když se zde nacházel jediný klášter, okolo roku 1320 byly postupně slučovány do větších celků. Prvotně jen ve Francii existovalo šest cirkárií: francouzská, Ponthieu, severonormandská, jihonormandská, arvernská a lotrinská. V přilehlých frankofonních oblastech se nacházely cirkárie flanderská, floreffská, gaskoňská a burgundská, německé oblasti zahrnovaly sedm cirkárií, a to bavorskou, švábskou, wadgassenskou, illfeldskou, vestfálskou, saskou a slovanskou. Anglie zahrnovala tři cirkárie, severoanglickou, středoanglickou a jihoanglickou, v dnešní Belgii a Holandsku se nacházely cirkárie fríská a brabantská, zmínit je třeba cirkárie dánskou a norskou, českou a moravskou, uherskou a španělskou; italská cirkárie nikdy nedosáhla velkého významu.¹⁵⁴ Na žádost generálního opata Pierra Hermi obdržel řád roku 1409 od papeže Alexandra V. na koncilu v Pise privilegium exempce, které bylo ještě několikrát potvrzeno.¹⁵⁵

¹⁵¹ Viz VALVEKENS, Johannes Baptista. *De cura parocciarum a Praemonstratensibus exercenda*, s. 47.

¹⁵² Viz ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 77.

¹⁵³ Viz TUGWELL, Simon (ed.). *Early Dominicans*. New York – Ramsey – Toronto: Paulist Press, 1982, s. 456-465.

¹⁵⁴ Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 146-150.

¹⁵⁵ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 56.

4.2.3 Vznik a úloha strahovského řeholního domu v premonstrátském řádu

Kam v tomto kontextu umístit Strahov, nejstarší a nejvýznamnější premonstrátský klášter v českých zemích? Klášter byl založen roku 1140 Vladislavem II. a jeho chotí Gertrudou. Ty k podpoře nového kláštera a v Čechách dosud neznámého řádu přesvědčil biskup Jindřich Zdík, který premonstráty zřejmě poznal po roce 1136 na své pouti do Palestiny v klášteře sv. Habakuka. Dalším podporovatelem byl pražský biskup Jan I., který ještě před smrtí roku 1139 daroval Strahovu pozemky uváděné v zakládací listině, která se zachovala v opisu ve Strahovském urbáři z roku 1410.¹⁵⁶ První řeholníci v čele s jistým Blažejem vybudovali provizorní klášter a roku 1142 přišlo z mateřského kláštera Steinfeldu u Kolína nad Rýnem osm bratří v čele s opatem Ervínem; prvním opatem zvoleným strahovskou komunitou byl Giezo. Strahov byl původně podvojným klášterem, panenské založení původem z Dünnewaldu však brzy přesídlilo do Doksan. Latinské jméno kláštera *Mons Sion* souvisí se Zdíkovým zvykem nazývat svá založení místopisnými jmény Palestiny;¹⁵⁷ ze stejného důvodu nese klášter v Želivu název *Siloe*.

Strahov se brzy rovněž zařadil po bok klášterů zřizujících vlastní školy pro výchovu a vzdělání budoucího řádového dorostu, které byly do jisté míry otevřeny i dalším žákům.¹⁵⁸ Takovéto vzdělávací instituce vznikaly i při dalších premonstrátských kláštorech, např. v Litomyšli, v Želivě, v Milevsku a v Teplé.¹⁵⁹ Strahovská škola měla podle tradičního podání natolik dobrou pověst, že jí svěřil svého syna i sám Vladislav II. Svou dceru pak poslal na výchovu do sesterského kláštera v Doksanech.¹⁶⁰ S touto školou souvisí pravděpodobně i zpráva o zahájení teologických přednášek na Strahově kolem roku 1170 za opata Alberta.¹⁶¹

Pro Strahov bylo dobou prvního velkého rozkvětu první polovina 13. století. Skončilo však rokem 1278, kdy byly záhy rozchváčeny téměř veškeré klášterní statky.¹⁶² Tento stav trval bezmála padesát let. Strahov se začal znovu zvolna vzmáhat za opata Gerarda a velkého rozvoje se dočkal pod vedením opata Petra II., jehož vláda se kryla přibližně s obdobím panování Karla IV. Roku 1341 získal tento opat pro klášter právo pontifikálií. Byl velkým podporovatelem vzdělání, neboť strahovští řeholníci

¹⁵⁶ Viz ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 3.

¹⁵⁷ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 76.

¹⁵⁸ Viz VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*. Hradec Králové: Ladislav Pospíšil st., 1881, s. 53.

¹⁵⁹ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 13.

¹⁶⁰ Viz VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 51.

¹⁶¹ Viz ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 17.

¹⁶² Viz tamtéž, s. 31.

v oné době běžně studovali na nově založené pražské univerzitě, dosahovali zde akademických gradů, ale rovněž na ní i vyučovali.¹⁶³ Stále však fungovala i klášterní škola, neboť z této doby pochází zmínka o řeholníkovi Hugovi, jenž byl nazýván *instructor iuvenum*.¹⁶⁴

4.3 Doba úpadku řádu

Od 15. století nastupuje období pozvolného úpadku řádu. Důvodem byla jak vnitřní krize, tak i vnější zásahy při plenění za husitských válek, intervence panovnické moci, ale i papežské kurie.

Ani strahovský klášter nebyl ušetřen značných problémů. Za husitských válek byl roku 1420 zcela vypleněn a řeholníci pobiti; znovunabyté klášterní statky byly konfiskovány.¹⁶⁵ Vnější působení a z něho vyplývající potenciál apoštolské služby řádu byl velmi omezen lidskými kapacitami, jak dokládá práce Dominika Čermáka. Tristní stav celého domu dokládá fakt, že za opata Jana III. Herrsteina byl kolem roku 1454 v celé strahovské komunitě pouze opat spolu s jedním dalším knězem.¹⁶⁶

Obrat k lepšímu nastal v druhé polovině století a byl vyvolán změnou ve prospěch jednotné observance. Roku 1464 nařídil papež Pius II. premonstrátským opatům, aby revidovali řádovou legislativu ve smyslu jasných pravidel zaručujících jednotu observancí.

Jednota observance byla ovšem vymáhána poprvé v evropském prostředí až na vnější podnět francouzského krále. Zásadní intervence Karla VIII. v devadesátých letech 15. století v reformačních časech vedla generální kapitulu v roce 1498 k rozhodnutí v některých důležitých bodech týkajících se řeholního života, klauzury, postu a společného majetku; přísnosti původní observance však úpravy nedosahovaly. Zejména francouzští opati však i tyto změny považovali za vnucené a záhy se obrátili do Říma s žádostí o další úpravu. Julius II. jim vyhověl a potvrdil toto povolení závažnou klauzulí s důsledky pro celou budoucnost řádu, kdy zmírnění měla být v budoucnosti zachovávána všemi osobami příslušejícími k řádu. Lotrinský reformátor Servais de Lairuelz se však brzy postavil proti této formulaci, kterou interpretoval jako zákaz návratu k původní přísnosti statut. Julius II. však své schválení potvrdil a nová

¹⁶³ Viz ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 41.

¹⁶⁴ Viz tamtéž, s. 36-39.

¹⁶⁵ Viz tamtéž, s. 46.

¹⁶⁶ Viz tamtéž, s. 48.

statuta byla vyhlášena roku 1505.¹⁶⁷ V českých zemích se tyto opravy projeví vzhledem k politické situaci s mírným zpožděním.

Od té chvíle měla všechna zmírnění, která byla v premonstrátských opatstvích zavedena během 14. a 15. století, platnost zákona. Zapříčinila tak určitý přechodný duchovní úpadek řádu. Naneštěstí toto oslabení premonstrátů souviselo s jedním z nejobtížnějších období dějin církve, poznamenaným vlivem komendatárních opatů¹⁶⁸ a zvláště reformačního prostředí. Toto zhoubné klima znesnadňovalo aplikaci nových statut, i když byla velmi málo omezující a jejich důraz na apoštolské působení se omezoval téměř výhradně na prostor klášterů, jejich bezprostřední okolí a příchozí hosty. Generální kapitula se roku 1539 např. pokoušela donutit k návratu do kláštera představené, kteří pod záminkou výkonů svých funkcí opustili opatství, aby mohli žít pohodlnějším životem. Koncem 15. století se premonstráti stávají sami vrchností, bratři konvrši mizí ze všech klášterů a kanovníci už manuálně nepracují.¹⁶⁹ Zrušení fyzické práce nepodpořilo studium, jak bylo zamýšleno, a roku 1561 syndik řádu Jean Despruets odvážně celému řádu vytýkal toto opuštění studia, jež bylo považováno za neúčinné. Zmíněné opuštění studia mělo tedy podle slov Bernarda Ardury negativní vliv na apoštolskou službu. Řád sv. Norberta tedy nebyl dostatečně připraven na velké společenské a náboženské převraty, které měly pro církev dramatické důsledky, a nedokázal těmto velkým dějinným výzvám čelit.¹⁷⁰

V 16. století se krize řádu prohloubila a zanikalo stále více domů, zejména na územích ovládaných reformačními pány. Kláštery francouzských cirkvií oslabil rozvíjející se systém komendatárních opatů, čemuž řád sám pomohl pravidlem tzv. *separationem mensarum*¹⁷¹, které bylo prvně zavedeno již roku 1516. Opatskou část majetku a s ním i příslušné pravomoci však ti, jimž právo jmenovat tyto opaty příslušelo, mohli svěřit komukoliv.¹⁷²

Během 16. století byl rovněž strahovský klášter velmi málo konsolidovanou institucí s nezajištěným majetkem a nedostatkem řeholníků. Vrcholu tento stav dosáhl za vlády komendatárního opata Jakuba ze Šternovic, který nebyl řádovým knězem a klášter přivedl svými finančními nároky na klášterní pokladnu k zřejmě nejhlubšímu

¹⁶⁷ LEPAIGE, Jean (ed.). Statuta Ordinis Praemonstratensis, 1505, s. 841-858.

¹⁶⁸ Viz kapitola 3.1. V této době se však nejedná o členy řádu, ale o světskou mocí dosazené kněze nebo laiky, kterým byla premonstrátská opatství propůjčována jako zdroj příjmů.

¹⁶⁹ Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 160-161.

¹⁷⁰ Viz ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 150-152.

¹⁷¹ V překladu „rozdělení stolů“, jedná se o oddělení opatského a konventního majetku.

¹⁷² Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 162-163.

úpadku v jeho dějinách.¹⁷³ Strahovští řeholníci při tomto personálním úbytku a časných starostech nemohli rozvíjet apoštolskou službu a soustředili se na uhájení své vlastní existence.

Řád však trpěl válkami a společenskými nepokoji i v jiných zemích, zejména v Německu.¹⁷⁴ Zdejší řeholní domy začaly zanikat v prvních desetiletích 16. století; roku 1528 to bylo celé založení v Hessensku, Württenbersku, Porýní, Sasku, Braniborsku a Pomořanech. Zanikla i slovanská cirkárie a ostatní německé provincie byly značně redukovány. Roku 1531 byl řád nařízením Jindřicha VIII. zrušen nejprve v Anglii, posléze i v Irsku a Skotsku. Do konce 16. století zanikla celá fríská cirkárie, mezi lety 1529 a 1538 všechny dánsko-norské kláštery a řádový dům v Rize. Uherskou cirkárii zničily turecké nájezdy a komendatární systém, který se stal osudným i cirkárii španělské. V roce 1500 měl řád 27 cirkárií s 311 mužskými a 104 ženskými kláštery, o sto let později to bylo již jen 189 mužských a 44 ženských klášterů; cirkárie byly proto nově organizovány.¹⁷⁵ Kláštery procházely i stavebními úpravami, neboť středověké budovy přestaly už vyhovovat novým požadavkům na řeholní život.¹⁷⁶

Politické změny v průběhu 15. a 16. století proměnily religiózní mapu evropského kontinentu. Ukazuje se, že pro toto období není možné dohledat dostatek podrobných zdrojů k apoštolské službě, ovšem vzhledem k opakované reorganizaci, přestavbám klášterů, náboženským střetům se premonstrátské kanonie v českých zemích nemohly zcela věnovat apoštolské službě, jak jim ukládaly dobové konstituce.

4.4 Podmínky apoštolské služby v premonstrátském řádu od 17. století do josefinských reforem

Sedmnácté století se neslo v duchu pokusů o obnovu řádové observance pod vlivem tridentského koncilu (1545–1563). Premonstrátský řád se vyrovnával s novými požadavky na apoštolskou službu, zároveň se v některých cirkáriích musel vypořádat s jansenistickými idejemi ve svém středu i okolí. Strahovští opati se mohli po konsolidaci organizačních a majetkových poměrů svých domů soustředit na rozvoj pastorační činnosti.

¹⁷³ Viz ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 51-57.

¹⁷⁴ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 67.

¹⁷⁵ Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 165-167.

¹⁷⁶ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 70.

Znovu byla revidována statuta, která byla schválena roku 1630.¹⁷⁷ Stala se základem obnovy řádu a platila prakticky až do 20. století. Uspořádání textu bylo totožné jako u statut předchozích, přibyly však charakteristické duchovní úvahy, které zdůrazňovaly smysl a důležitost předkládaných nařízení. Generální opat Pierre Gosset z Prémontré, za jehož vlády (1613–1635) vyšla, se odvolával na tridentský koncil, a to zejména v otázkách zachovávání slibů a společného života. Aby bylo dosaženo účinné reformy, Gosset dal představeným za úkol, aby si pečlivě připomínali své povinnosti a přesným zachováním statut dávali dobrý příklad svým podřízeným. Návrat k ideálům zakladatele měl vést ke znovuobjevení původního charismatu a autentické řeholní a apoštolské spirituality.¹⁷⁸

Již jejich předmluva deklarovala, že je třeba vzkřísit apoštolského ducha a přednostně hlásat Boží slovo. Statuta však zdůrazňovala obojí zaměření: službou premonstrátů je jak hlásání Boží slávy, péče o duše, vysluhování svátostí a služba církvi, tak i rozjímání Božího slova, *lectio divina* atd., přičemž jedno musí podmiňovat druhé.¹⁷⁹ I po vydání statut si však jednotlivé cirkárie zachovaly své zaměření: francouzské kláštery věrně své tradici se více věnovaly kontemplativnímu životu a pečovaly pouze o příchozí poutníky a nejbližší okolí kláštera, jak tomu bylo v prvotním Prémontré, zatímco kláštery, které zbyly po první vlně zániků v zaalpské oblasti, se musely vyrovnat s potřebami místních církví, jak statuta nařizovala, a věnovat se pastorační službě. Po třicetileté válce zůstalo na našem území velmi málo katolického kléru, proto zde měli nejen strahovští řeholníci vypomáhat až do doby, než se stav diecézního kněžstva obnoví. Pastorační služba na ně však kladla takové nároky, že nebylo prakticky možno se k působení v rámci kláštera vrátit.¹⁸⁰ Zaalpská oblast tedy přijala v rámci řádu převahu pastorační služby a premonstráti byli po dlouhé období vnímáni jako „faráři v bílém“.

Závěry tridentského koncilu jako první aplikovala do praxe brabantská cirkárie, jejíž „národní“ kapitula roku 1572 obnovila svými dekrety některé prvky řeholní kázně, jež pramenily z reformy tohoto koncilu. Jednalo se zejména o otázky chudoby, vnitřní kázně v jednotlivých domech a formace a vzdělávání mladých řeholníků. Výrazněji se

¹⁷⁷ *Statuta Candidi et Canonici Ordinis Praemonstratensis renovata ac anno 1630*. Paris: Sebastianus Cramoisy, 1632.

¹⁷⁸ Viz ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 251-254.

¹⁷⁹ Viz tamtéž, s. 256.

¹⁸⁰ Viz KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991, s. 82.

zde promítá rovněž pro premonstrátský řád typická eucharistická úcta.¹⁸¹ Podobné obnovení podstoupily např. i cirkárie v blízkých německých knížectvích v Bavorsku a Švábsku.

I v tomto období však řád procházel krizemi. Generální opat František kardinál Pisánský dosazený papežem Pavlem III. nebo souvislá řada komendatárních opatů Prémontré přivedli řádovou organizaci téměř k rozvratu.¹⁸² Některé cirkárie v tomto období získaly práva samostatných generálních kapitul, což mělo za následek oslabení centralizace řádu. Zejména brabantská cirkárie se vyrovnávala s jansenistickými idejemi a částečně je i rozšiřovala.¹⁸³

Až do poslední čtvrtiny 18. století však lze hovořit o stabilizaci, v některých domech i o rozkvětu. Cenná v této době byla papežská potvrzení starých privilegií, nově pak např. dovolení, že řádoví klerici mohou být svěceni od jakéhokoliv katolického biskupa,¹⁸⁴ a rovněž možnost oficiálně se ujímat diecézních far,¹⁸⁵ jak stanovovala bula Benedikta XIV. *Oneroso Sacri Apostolatus ministerio*,¹⁸⁶ čímž byl umožněn strahovskému klášteru značný rozvoj pastorační činnosti v dosud spravovaných farnostech a přijetí nových.

Strahov v této době přivedl k rozkvětu Jan Lohel, který byl od roku 1578 mezi strahovskými řeholníky a od roku 1586 opatem; je nazýván druhým strahovským zakladatelem.¹⁸⁷ Obnovil řádný řeholní život a položil základy pro budoucí rozvoj kláštera; roku 1612 se však stal pražským arcibiskupem, a musel proto Strahov opustit.¹⁸⁸ Na jeho díle mohli jeho nástupci stavět svoji pastorální a katechetickou vizi.

Zásluhy Kašpara Questenberga (1612–1640), prvního z trojice velkých barokních strahovských opatů, o rozvoj kláštera jsou nesporné. Kromě obnovy domu jako takového i postupného získávání konfiskovaného majetku¹⁸⁹ se o řád zasloužil i jako vizitátor a hlavní činitel při přenesení ostatků zakladatele řádu, sv. Norberta, na pražský Strahov roku 1627, čímž zvýšil duchovní prestiž kláštera. Obnovil rovněž několik

¹⁸¹ Viz VALVEKENS, Étienne. L'Ordre de Prémontré et le concile de Trente, s. 74-101.

¹⁸² Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 67.

¹⁸³ Viz VALVEKENS, Johannes Baptista. De „Jansenismo“ in ordine praemonstratensi. *Analecta Praemonstratensia*. 1960, t. XXXVI, s. 132-134.

¹⁸⁴ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 75.

¹⁸⁵ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 69.

¹⁸⁶ Viz VALVEKENS, Johannes Baptista. De cura parocciarum a Praemonstratensibus exercenda, s. 47.

¹⁸⁷ Viz ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 59-66.

¹⁸⁸ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 78.

¹⁸⁹ Jednalo se např. o majetky v Milevsku, Velké Chýšce, Pátku nad Ohří a Hradištku. Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 79.

zaniklých klášterů, např. Želiv nebo Geras. Za jeho vlády měl Strahov již padesát pět členů, z toho třicet sedm v klášteře a osmnáct na inkorporovaných farách.¹⁹⁰

Questenberg pečoval i o školství a vzdělání. Strahov na počátku jeho vlády patrně vedl své základní interní teologické vzdělávání a Questenberg se postaral o obnovení vyšších škol v nově nabyté farnosti v Jihlavě tím, že roku 1632 kromě kaplanů pro duchovní správu vyslal i dva kněze zvláště určené pro výuku tamější mládeže v disciplínách filosofického studia, což bylo pozitivně hodnoceno jak samotnými jihlavskými obyvateli, tak i např. kardinálem Dietrichsteinem.¹⁹¹ Toto studium však nefungovalo dlouho a jeho úlohu převzala zanedlouho nově založená jezuitská kolej.¹⁹² Největším Questenbergovým počinem v oblasti školství tak bylo především založení teologické koleje Norbertinum.¹⁹³

Questenbergův nástupce Kryšpín Fuck (1640–1653) se o Strahov se zasloužil tím, že se opět upřednostnil hospodářské působení, ve kterém spatřoval prioritu a získal v této oblasti neopominutelné zásluhy. Opat Vincenc Makarius Frank (1658–1669) byl obnovitelem proslulé strahovské knihovny.¹⁹⁴ Oba však podporovali i školy, ať už obnovované domácí teologické studium a kolej Norbertinum, které připravovaly budoucí katechety a kněze pro pastorační, nebo i malé školy v jednotlivých inkorporovaných farnostech, kde premonstráti působili jako duchovní správci i učitelé náboženství.¹⁹⁵

První polovina 18. století byla pro Strahov obdobím velkého rozkvětu díky moudré správě opata Marianna Hermanna (1711–1741).¹⁹⁶ Jeho nástupce Gabriel Kaspar (1741–1774) stál v čele kláštera v nelehké době trvalých válek; klášterní hospodářství účelovými vojenskými daněmi velmi utrpělo.¹⁹⁷ Škody byly však dalšími opaty záhy zahlazeny a klášter se mohl opět plně věnovat svému poslání.

Za vlády Marie Terezie, která vzala klášter pod svůj patronát a potvrdila všechny statky a privilegia, klášter po všech stránkách prosperoval. Za jejího nástupce Josefa II. však měl být jako mnoho jiných zrušen. Projevila se tu však jistá politická protekce;

¹⁹⁰ Viz ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 67-73.

¹⁹¹ Viz PARMA, Tomáš. Potridentské reformační snahy na Moravě na příkladu vztahu kardinála Dietrichsteina k premonstrátskému řádu. In: *Osm století: sborník příspěvků prezentovaných na konferenci ... 23. září 2010 v Nové Říši*. Nová Říše: Kanonie premonstrátů v Nové Říši, 2012, s. 41.

¹⁹² Viz PISKOVÁ, Renata a kol. *Jihlava*, s. 304-310.

¹⁹³ K problematice koleje Norbertinum viz KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století*. Praha: Casablanca – Václav Žák, 2010.

¹⁹⁴ Viz ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 77-87.

¹⁹⁵ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 109.

¹⁹⁶ Viz ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 103-104.

¹⁹⁷ Viz tamtéž, s. 107-110.

opat Václav Mayer (1779–1800), josefinista a zřejmě i svobodný zednář, dokázal svou kanonii uchránit a dokonce ji rozšířil o budovu knihovny, na jejíž fasádu dal posléze umístit medailon Josefa II. Strahovský klášter tedy zůstal zachován, zrušeny však byly některé instituce, které zřizoval, a omezen byl rovněž počet kanovníků na osmnáct kněží v duchovní správě.¹⁹⁸ Mayer se rovněž se pokusil zachránit ženský klášter v Doksanech tím, že přislíbil jeho přeměnu na učitelský a vychovatelský ústav; tento plán se však nezdařil a klášter byl zrušen.¹⁹⁹

Řád čelil na samém konci 18. a počátku 19. století likvidaci v celoevropském kontextu navzdory významu, který v dějinách nesporně měl. Jeho vkladem pro další vlastní vývoj bylo zhodnocení a kreativní aplikace podnětů tridentské reformy. Strahov díky schopnostem barokních opatů i řeholníků rozvinul v této době vlastní teologické vzdělávací kapacity a naplnil vizi vyššího řádového studiu založením Norbertina. Zdejší premonstráti kontinuálně rozšiřovali knihovní fond, překonali krizi hospodářskou konsolidací domu a v době josefínských reforem se adaptovali, čímž Strahov získal na významu ve srovnání se zaniklými zahraničními řeholními domy a přenesl charakter své apoštolské služby přes práh 19. století.

4.5. Vývoj premonstrátského řádu v 19. století a podněty pro jeho pastorační působení

V této kapitole se zaměřím na širší vývoj premonstrátského řádu v evropském prostoru v 19. století, který se rozvíjel v návaznosti na tridentskou reformu a vyrovnával se s důsledky josefínských reforem. Dále budu charakterizovat duchovní zásady, které se projevovaly ve vnitřním životě premonstrátských řeholních domů a měly dopad na pastorační činnost řeholníků.

4.5.1 Obnova 19. století a rakouská cirkárie

V Rakousku za tereziánských a josefínských reforem vznikla kvůli omezení a později zákazu styku se zahraničními představenými roku 1772 fakticky samostatná rakouská cirkárie, která byla dále oslabena masivním rušením opatství i závislých domů.

¹⁹⁸ Viz KUCHAROVÁ, Hedvika. Institucionální změny české a moravské premonstrátské cirkárie na přelomu 18. a 19. století. In: *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780 – 1918)*. Ústí nad Labem: Albis International, 2010, s. 187.

¹⁹⁹ Viz BĚLINA Pavel – KAŠE Jirí – KUČERA Jan P. *Velké dějiny země Koruny české*. Svazek X. 1740-1792. Praha-Litomyšl: Paseka, 2001, s. 102-103.

Po zániku Prémontré pak byl za neformální řádové centrum pokládán právě strahovský klášter.²⁰⁰ V čele této provincie stál s titulem *praeses circariae* jako dříve generální vikář.²⁰¹ V kritické době druhé poloviny 18. a počátku 19. století jimi byli opat kláštera Hradisko Pavel Ferdinand Václavík, dále jakožto pouhý vizitátor cirkárie tepelský opat Trautmannsdorf, po němž byli postupně zvoleni strahovští opati Václav Mayer a Adolf Šrámek, jimiž tato řada provinčních představených končí.²⁰²

Soudržnost rakouské cirkárie sdružené kolem strahovského kláštera na konci 18. a na počátku 19. století kontrastuje se stavem ostatních cirkárií. Na území dnešní Belgie vznikla ze stejných důvodů roku 1781 rovněž samostatná kongregace, jejíž domy definitivně zanikly poté, kdy toto území formálně připadlo Francii. Polská cirkárie byla od řádu odloučena již roku 1730, většina domů byla zrušena po posledním dělení Polska roku 1795. Německá sekularizace v letech 1802 – 1803 zlikvidovala kláštery na levém břehu Rýna; pruské domy zanikly až mezi lety 1810 – 1838. Zlikvidovány byly i kláštery ve Švýcarsku a v ruské části Polska, a to mezi lety 1819 a 1841. Nejdéle zůstaly zachovány kláštery ve Španělsku, ale i tam byly téměř všechny zrušeny.²⁰³ Obnoveny mohly v této době být jedině kláštery uherské, které zrušil Josef II., a to na zvláštní dovolení Františka II.²⁰⁴ Rakouské prostředí představovalo stabilnější prostředí pro existenci řádu.

Tato pro řád kritická doba je prvním velkým novodobým obdobím zásadního vstupu řádu na pole školství v souvislosti se zrušením řádu jezuitů a nedostatkem pedagogů v jejich školách. Premonstráti převzali např. roku 1781 gymnázium v Landshutu, které bylo později roku 1794 zaměněno za gymnázium Straubing. Kanovníci z Bellelay zřizovali gymnázium v Porrentruy, v Uhersku získala Csorna gymnázia v Steinamanger a Keszthely, Jasov pak převzal dvě menší gymnázia ve svém okolí, a to Nagy-Varad a Lelesz.²⁰⁵

Strahovský klášter začal od počátku 19. století i díky souvislé řadě vynikajících opatů opět získávat prestiž, a to zejména jako přirozené centrum rakouské provincie. Opati Milo Grün, Benedikt Pfeiffer a Jeroným Zeidler byli významnými osobnostmi a vzdělanci. Díky Grünovi byla např. otevřena otázka uvedení češtiny do škol, všichni tři

²⁰⁰ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 69.

²⁰¹ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 76.

²⁰² Viz KUCHAROVÁ, Hedvika. *Institucionální změny české a moravské premonstrátské cirkárie na přelomu 18. a 19. století*, s. 186-190.

²⁰³ Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 173-180.

²⁰⁴ Viz PHILIPPEN, Athanasius. *Der hl. Norbert und der Praemonstratenser-Orden*. Averbode: Abtei Averbode, 1913, s. 83.

²⁰⁵ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 78.

pak byli rektory pražské univerzity, Jeroným Zeidler nakonec i generálním opatem řádu. Jejich činnost byla oceněna mnoha řády: Milo Grün obdržel např. roku 1809 Leopoldův řád.²⁰⁶

Strahov byl v té době již klášteřem s velmi rozvinutou duchovní správou. Během 19. století se počet řeholníků pohyboval mezi 80 a 100, z nichž tři čtvrtiny působily ve farnostech i na gymnáziích a dalších typech vyšších škol.²⁰⁷ Klášter spravoval celkem 22 farností: Strahov, Střešovice, Dolánky, Kmetiněves, Libotenice, Radonice, Nebušice, Úhonic, Bohušovice, Žatec, Holedeček, Staňkovice, Hodušín, Velkou Chyšku, Milevsko, Sepekov, Smilovy Hory, Jihlavu, Německou Kounici, Křenovice, Mikulovice a okolí Svatého Kopečku.²⁰⁸

V polovině 19. století v Evropě nastala masivní obnova řádu, když Belgie roku 1830 opět získala samostatnost: ze zdejších opatství jich bylo obnoveno osm, přičemž se řád za hranicemi Rakouska nově začal pozitivně stavět jak ke školské činnosti, tak i k misiím.

Premonstrátský řád však zůstával stále bez jednotného vedení. Roku 1852 pražský arcibiskup Bedřich Josef kardinál Schwarzenberg podal návrh na reformu rakouských klášterů, na což roku 1855 zareagovala konference rakouských a uherských opatů, a premonstrátské kláštery rakouské provincie byly vizitovány strahovským opatem Jeronýmem Zeidlerem, jenž byl stále *praeses circariae*, spolu s papežským vizitátorem, kterým byl jmenován biskup ze St. Pölten. V říjnu 1858 se konala ve Vídni provinční kapitula, na níž byla vizitace vyhodnocena, o rok později v dubnu se na Strahově uskutečnila generální kapitula, na níž byla revidována statuta.²⁰⁹

Prvním reálným pokusem o sjednocení řádu byla generální kapitula konaná roku 1869 ve Vídni, kde se existující kláštery územně sjednotily do rakousko-uherské a brabantské cirkárie. Plné společenství nebylo možné ustavit, neboť v některých zemích nesměly mít kláštery spojení se zahraničím, sjednáno však bylo zvolení generálního opata a kapituly a další organizační body. Titul generálního opata neměl dědičně setrvávat v jednom klášteři, jeho nositel měl být vždy volen ze všech opatů. Aby byl řád spojen těsněji se Svatým stolcem, měl být v Římě ustanoven tzv. prokurátor.

²⁰⁶ Viz BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 83.

²⁰⁷ Viz ARDURA, Bernard. Au centre de la fusion entre la Congrégation de France et l'Ordre de Prémontré, le chapitre d'Union de 1896. *Analecta Praemonstratensia*. 1985, t. LX, s. 109.

²⁰⁸ Viz BACKMUND, Norbert. *Monasticum praemonstratense, id est historia circariarum ... ordinis praemonstratensis*. Tomus primus. Straubing: Cl. Attenkofersche Buchdruckerei, 1949, s. 311.

²⁰⁹ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 108-109.

Generálním opatem byl zvolen Jeroným Zeidler, zemřel však již o rok později během zasedání I. vatikánského koncilu.²¹⁰

Od roku 1883 lze hovořit o obnově řádové jednoty: Lev XIII. svolal generální kapitulu řádu do Vídně, kde byl za dohledu opata z Togerloo Jana B. de Swerta a pod předsednictvím vídeňského nuncia Vannutelliho novým generálním opatem zvolen strahovský opat Zikmund Starý, který vedl řád až do své smrti v roce 1905.²¹¹

Řád byl nově zorganizován do cirkárií rakouskouherské, která byla roku 1889 rozdělena na dvě části, brabantké, francouzské a tzv. přímořské, do níž spadaly především anglofonní domy a samostatné domy na misijních územích.²¹² Plné jednoty řádu bylo dosaženo až roku 1898 po generální kapitule v Teplé, kdy do svazku řádové jednoty přistoupili premonstráti z Frigolet. Ti jakožto *congregatio Gallica O.Praem.* žili kontemplativním způsobem života, měli vlastní statuta, pouze jednoduché sliby a vlastního generálního prokurátora v Římě.²¹³ Existenci této kongregace lze hodnotit i z pastoračního hlediska. V rakousko-uherské cirkárii je zřejmá kontinuita tradice duchovní správy premonstrátů, posílená josefinismem a praktickými potřebami zdejší církve, zatímco způsob života francouzských domů byl ovlivněn zdejšími revolučními událostmi konce 18. století a následujícím vývojem. Obnovované řády zejména v mužských větvích proto významně tíhly spíše k původním observancím, což se však na druhé straně projevovalo přijímáním monastických zvyklostí cisterciáckého typu bez rozlišení vlastních a cizích řádových tradic.²¹⁴

Belgická opatství intenzivně po celé toto období pokračovala v obnově starých a zakládáním nových, zejména misijních domů: opatství Grimbergen obnovilo francouzské Mondaye, z něhož pak byl založen roku 1867 převorát Balarin a roku 1879 Nantes. Holandský ženský klášter Oosterhout založil belgický Neerpelt, později Veerle. Tongerlo obnovilo roku 1872 řád v Anglii. Francouzské Mondaye vytvořilo v této době vlastní samostatnou kongregaci přísné observance, v níž dominantní místo získal dům ve Frigolet, z něhož byly založeny domy ve Storringtonu, Etoile a Conques Farnborough.²¹⁵ Zde kromě duchovní péče ve farnostech a soukromého vyučování řeholníci působili hlavně ve školách. Zřizovali např. školu v Crossole a v Manchesteru;

²¹⁰ Viz FREJKA, Vojtěch. Rozvoj řádu premonstrátského v posledním půlstoletí. *Časopis katolického duchovenstva*, 1927, **68**(6), s. 425-428.

²¹¹ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 80.

²¹² Viz ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*, s. 185-190.

²¹³ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 81.

²¹⁴ Viz ARDURA, Bernard. Au centre de la fusion entre la Congrégation de France et l'Ordre de Prémontré, le chapitre d'Union de 1896. *Analecta Praemonstratensia*. 1985, t. LX, s. 85-115.

²¹⁵ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 80.

zdejší zařízení mělo téměř 700 žáků. Věnovali se rovněž charitním dílům.²¹⁶ I v této době převzali premonstráti některá gymnázia, zejména v brabantské cirkárii: opatství Berne v Heeswijku a Averbode v Brasschaatu.²¹⁷

V 90. letech došlo k velkému rozšíření premonstrátského řádu na misijních územích, v čemž lze spatřovat návaznost na starší misijní působení řádu ve 12. – 13. století, kdy bylo cílovým územím severní Německo a Pobaltí. Zahraniční misie měly vliv na pastorační a katechetickou činnost řádu i v 19. století. Tongerlo zřídilo roku 1872 misijní stanici v Anglii a 1898 převzalo misijní území Uelle v Belgickém Kongu.²¹⁸ Averbode roku 1896 a Parc roku 1897 založily misijní stanice v Brazílii. Na pozvání biskupa z amerického Green Bay vyslal roku 1898 opat z Berne kněze, odchovance vlastního gymnázia založeného roku 1886, do jeho diecéze, kteří převzali duchovní správu ve třech farnostech ve West Depere a okolí, kde rovněž založili několik kolejí. Premonstráti začali působit rovněž v Indii, neboť opatství Berne založilo misii v Phirangipuram a Jabalpuru.²¹⁹ Strahovský klášter či alespoň někteří jeho členové udržovali kontakt s misijní stanicí v Kanadě a Britské Kolumbii,²²⁰ již zřizoval klášter Grimbergen.²²¹

Na počátku 20. století nastal nový rozkvět řádu. Řádová statuta byla znovu revidována po promulgaci nového Kodexu kanonického práva na kapitulách v letech 1924 a 1927 a schválena za generálního opata Gummara Cretse.²²² Na první z těchto kapitul byla rovněž schválena další reorganizace řádu: vzhledem ke vzniku Československa po první světové válce byla ustanovena nová česko-slovenská cirkárie, jejíž hranice jsou platné dodnes.²²³

²¹⁶ Viz ZAHRADNÍK, Isidor. Missie praemonstrátské v době nejnovější. *Časopis katolického duchovenstva*, 1899, **65**(10), s. 609.

²¹⁷ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 78.

²¹⁸ Viz ZAHRADNÍK, Isidor. Missie praemonstrátské v době nejnovější, s. 611.

²¹⁹ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 85-86.

²²⁰ Viz dopis Adolfa Wagnera převorovi Lohelu Schmidtovi ze dne 11. února 1871. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1871.

²²¹ Viz FREJKA, Vojtěch. Rozvoj řádu premonstrátského v posledním půlstoletí, s. 434.

²²² Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 83.

²²³ Viz tamtéž, s. 108-109.

4.5.2. Premonstrátské patero jako základ pastoračního působení řádu v 19. století

Od prvních dob působení řádu se úsilí o osobní svatost a apoštolské působení společně podílely na směřování řeholních domů, ovšem svého systematizování se dočkaly teprve později. Duchovní zásady, podle nichž by se měla vposledku řídit vnější činnost řeholníků, mají normovat zejména jejich život vnitřní. Lze však očekávat, že přirozeně některé pastorační aktivity u konkrétních kněží budou určité body orientované těmito zásadami zohledňovat.

Z dnešního pohledu je tzv. premonstrátské patero, které si v této podobě na počátku 19. století stanovili jako hlavní program svého vnitřního života belgičtí premonstráti, jedním z pohledů na premonstrátskou spiritualitu, která je ve své podstatě obecně katolická a přináší celé církvi a každému věřícímu. Za premonstrátské je považováno pořadí jednotlivých bodů, metoda a způsob uskutečňování.²²⁴ Patero zahrnuje *cultus Eucharistiae*, *cultus marialis*, *laus Dei in choro*, *spiritus poenitentiae*, *zelus animarum*, tedy úctu eucharistickou a mariánskou, náležitě slavení liturgie zvláště formou chórové modlitby, kajícnost a apoštolské působení.²²⁵

V tomto duchu se v zásadě nesla doporučení pražského arcibiskupa Bedřicha kardinála Schwarzenberga po vizitaci strahovského kláštera, jež byla určena zejména pro kněze v duchovní správě s přihlédnutím k některým řádovým specifikům, jakým byla např. preference formy komunitního života na svěřené faře. Ten se měl v zásadě řídit domácími pravidly kláštera, jejichž dodržování měl opat při každoroční návštěvě kontrolovat. Samozřejmě byla dělba služebních povinností rovným dílem, volba místního představeného a řádný denní rozvrh. Důraz byl v těchto doporučeních kladen na kající aspekt premonstrátského života. Doporučována byla častá zpověď, řádné slavení officia, četba a studium, poslušnost představenému. K zachování vnější i vnitřní čistoty měla napomáhat přísná klauzura, která i ve farních komunitách striktně omezovala styky s vnějším světem. Znovu byla zdůrazněna i pravidla řádových postů a nošení kompletního hábitu spojený s přísným zákazem civilního oděvu.²²⁶ V druhé polovině 19. století však rakouští a maďarští premonstráti nosili veřejně oděv

²²⁴ Viz ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk. *Tertius Ordo Sancti Norberti*. Praha: Strahovský klášter, 1996.

²²⁵ Viz Samotná [premonstrátská] spiritualita. *Milevský klášter a rodina okolních farností* [online]. Klášter Milevsko, © 2011. [Cit. 15.3.2013]. Dostupné z <http://www.milevskoklaster.cz/samotna-spiritualita>.

²²⁶ Viz doporučení arcibiskupa pražského strahovské komunitě po vizitaci kláštera ze dne 10. prosince 1857. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 463.

diecézních kněží,²²⁷ zřejmě podle předpisů tehdejších synod, řeholní oděv pak pouze v rámci komunity. V podobném duchu se nesla i většina pozdějších napomenutí řádových vizitátorů. Řeholníci v pastoraci měli být svým farníkům vzorem, proto se měli zabývat výhradně pastýřskou službou, nikoliv veřejnými záležitostmi a neměli se stýkat s nikým, kdo se zabýval politikou a veřejnými záležitostmi, aby nevhodnými kontakty neutrpěl řeholní ideál.²²⁸

Abych dotvořila celkový obraz vlivu premonstrátského patera na pastorační činnost řádu, zastavím se nyní u jeho dalších bodů. Za základní charakteristiku premonstrátské spirituality byla považována eucharistická úcta, jež je často spojována již se zakladatelem řádu. Norbertův eucharistický kult je však pozdějšího data, sám však zdůrazňoval především důstojné slavení Božích tajemství v čistotě a počestnosti. V rámci reformy statut v roce 1290 byl význam eucharistie v rámci řádu vysoce vyzdvížen. Příslušná kapitola statut byla dle B. Ardury umístěna téměř na jejich počátek; zde je základ charakteristiky premonstrátů jako „eucharistického“ řádu, což bylo bezpochyby plodem uvědomění si její důležitosti v životě každé komunity a její nadpřirozené jednotící funkce ve spojení mezi mnohými, od sebe vzdálenými domy, což vyžaduje pevnější a niternější společenství.²²⁹ Praxe eucharistické úcty v řádu se soustředila především na slavení mešní oběti, při níž se kladl důraz na upravenost liturgického prostoru, čistotu a dispozici přijímajících a vysluhovatelů této svátosti, aspekt osobního díkyvdání atd. Velký důraz byl rovněž kladen na soukromou úctu k eucharistii, zvláště formou osobní adorace.²³⁰

Na prvním místě specifické premonstrátské mariánské úcty stojí kult Neposkvrněného početí, který se šířil především díky španělským premonstrátům. Zavedeno bylo rovněž malé mariánské officium. Díky francouzské duchovní škole Petra Bérula se v 16. století rozvíjí způsob zasvěcení v tzv. otroctví Panně Marii, jež přijali i premonstráti. O rozšíření mariánské úcty se v 17. století zasloužila brabantská cirkárie, kde se posílila řádová tradice slavení mariánských sobot a kde byla Maria ctěna jako *Diva Virgo candida* a královna a matka řádu premonstrátů.²³¹ Další mariánská témata se

²²⁷ Viz ARDURA, Bernard. Au centre de la fusion entre la Congrégation de France et l'Ordre de Prémontré, le chapitre d'Union de 1896, s. 101.

²²⁸ Viz napomenutí Norberta Schachingera, generálního vizitátora, strahovské komunitě ze dne 10. listopadu 1898. Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 43.

²²⁹ Viz ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*, s. 77.

²³⁰ Viz Samotná [premonstrátská] spiritualita. *Milevský klášter a rodina okolních farností* [online]. Klášter Milevsko, © 2011. [Cit. 15.3.2013]. Dostupné z <http://www.milevskoklaster.cz/samotna-spiritualita>.

²³¹ Viz ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*.

odrážejí v úctě k Mariiným radostem, k jejímu panenství a mateřství a kult Panny Marie Prostřednice. V řádové spiritualitě se ustálil titul *Domina Nostra Praemonstratensis*, tedy Paní našeho řádu, jak vyplývá z užití tohoto titulu v řádové liturgii.²³²

Zvláštním posláním kanovnického premonstrátského řádu bylo vzorové slavení liturgie, jíž měl být posvěcován časný řád věcí. Toto slavení mělo dva hlavní směry. Liturgie hodin byla realizována slavnostní chórovou modlitbou. Premonstráti vždy dbali na to, aby jejich liturgická modlitba byla důstojná, pozorná a zbožná a přiváděla je k meditaci i kontemplaci. V dějinách se kromě kanonického officia modlilo i officium za zemřelé a mariánské, na Strahově specificky i officium norbertinské. Z mešní liturgie, která je druhým základním způsobem liturgického slavení, byla těsně provázána s eucharistickou úctou.²³³

Na řádné společné slavení chórové modlitby dbalo z premonstrátských farních komunit zejména společenství na Svatém Kopečku, kde se často realizovalo chorální officium, jak svědčí některá osobní svědectví.²³⁴ Pravidlem byla i aplikace řádového liturgického kalendáře, a to i ve farních kostelích, což dosvědčuje jednak pravidelná distribuce řádových direktářů do farností s upozorněním na nutnost řádného slavení, jednak i vzájemné konzultace jednotlivých bratří o aplikaci tohoto kalendáře v praxi, což se často dělo při kolizích řádových svátků s běžným kalendářem.

Apoštolské působení řádu se v dějinné dimenzi měnilo, vždy však respektovalo zásadu aplikace řádové spirituality na dobu, místo a potřeby společnosti, v níž premonstráti žili. O téměř všech realizacích, jež byly ve zkoumaném období běžné, bude pojednáno dále, mezi strahovskými premonstráty té doby však nechyběla ani vůle k zahraniční misii. Adolf Wagner projevil přání odejít jako český duchovní do misijní stanice u Michiganského jezera, neboť toto povolání silně pociťoval, což podpořila právě zmíněná nabídka. Podřídil se však zápornému vyjádření svého představeného, přesto se však z jeho pera zachovala krásné vystižení apoštolského poslání premonstrátského řádu: „*Náš řád nazývá se ‘ordo pastorum’ ... jsme přece ‘pastores animarum nati’*“.²³⁵

²³² Viz Samotná [premonstrátská] spiritualita. *Milevský klášter a rodina okolních farností* [online]. Klášter Milevsko, © 2011. [Cit. 15.3.2013]. Dostupné z <http://www.milevskoklaster.cz/samotna-spiritualita>.

²³³ Viz tamtéž.

²³⁴ Viz dopis Egona Bréma opatu Zikmundovi Starému ze dne 19. července 1886. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1203, složka 1886.

²³⁵ Viz dopis Adolfa Wagnera převorovi Lohelu Schmidtovi ze dne 11. února 1871. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1871.

5. Premonstráti na školách

Premonstrátské působení na školách rozdělují na působení na nižších školách obecného i speciálního typu, a dále postupují k působení na vyšších školách. Detailní popis obsahů vzdělávání a úlohy katechetů doplňují dobovým kontextem z pramenné báze, z níž čerpám informace k ekonomickým, organizačním a personálním aspektům.

5.1 Premonstráti v nižším školství

Náboženská výchova dětí od útlého věku si získala pozornost premonstrátských katechetů, co dokládají reflexe a praktické postřehy v dobové odborné literatuře, které se vážou k pedagogice školních dětí. Ve vzdělávání školní mládeže na nižších školách vyniká především příprava ke svátostem, ovšem s důrazem na zvládnutí základních věroučných pravd. V této kapitole popisují praktické detaily nižšího segmentu vzdělávání, ale poté stavím tento detailní popis do kontextu ekonomických a organizačních podmínek pro vzdělávání a ukazují také vliv kontrolní činnosti příslušných úřadů.

5.1.1 Dobová úskalí náboženské výchovy dětí

Strahovští katecheté se kromě praktické činnosti věnovali v nevelké míře i teoretickým otázkám. Významným problémem, se kterým byli konfrontováni po celé zkoumané období, byla tzv. „nenábožnost“, jak byla nazývána lhostejnost k víře obecně i k náboženské praxi. Toto téma zpracoval v obsáhlé studii i strahovský opat Zeidler; vzhledem k tomu, že téma bude do jisté míry prolínat následujícími kapitolami. Zeidler popisuje, kritizuje a analyzuje aktuální úskalí náboženské výchovy dětí v rodině a celkovou společenskou náladu vůči náboženské výchově, ale také navrhuje velmi praktická řešení. Jeho popis stavu rodiny a společnosti i teze poslouží jako východisko pro výklad této problematiky a doplněny budou rovněž některými pozdějšími postřehy k týmž tématům: lhostejnost k náboženství obecně, nedostatečná výchova vůbec a absence náboženské výchovy v rodině, problémy v prostředí školského systému a problém nekvalitních katechetů.

5.1.1.1 Lhostejnost k náboženství obecně

Zeidler považoval „nenábožnost“ za základní problém své doby. Popsal tak stav, v němž jsou lidé sice členy církve, ale víra pro ně mnoho neznamena a jejich náboženská praxe je výhradně formální. Kořen problému byl sice spatřován v církvi samotné, zejména v kněžích, ale formoval celou společnost. Za skutečný základ tohoto negativního fenoménu považoval Zeidler defektní výchovu v rodině obecně a absenci náboženské výchovy zvláště.²³⁶

5.1.1.2 Nedostatečná výchova vůbec a absence náboženské výchovy v rodině

Lhostejnost k náboženství v rodinách se v Zeidlerově době projevovala jednak absencí náboženské výchovy i praxe, případně v pozdějším období její negací. Často bylo náboženství považováno za důležitou otázku, proto neměla být předkládána dětem. Z těchto důvodů nebyly náboženské otázky před dětmi zmiňovány a ty byly též do jistého věku z náboženské praxe vyloučeny. Zeidler tento nešvar radikálně pranýřoval s odůvodněním, že dětem v předškolním věku pochopitelně nelze předkládat pravdy víry jazykem teologie, ale cílem je naučit je milovat Boha jako Stvořitele a Spasitele. Přiměřenou péčí toho lze dosáhnout díky dětské vnímavosti a přirozené zvědavosti relativně snadno.²³⁷

Ve středních a vyšších vrstvách, které spatřovaly v náboženské praxi často jen společenskou záležitost, bylo náboženské vzdělávání a výchova kvůli lhostejnosti rodičů ze vzdělávacího programu soukromě vyučovaných dětí vytěsněno. Zanedbávána byla i vlastní praxe, kdy se děti často nesetkávaly ani s praxí modlitby či nenavštěvovaly téměř vůbec bohoslužby. Rodiče si u svých potomků více cenili získaného objemu vědomostí a společenských dovedností. Pouze je ve značně pozdním věku – Zeidler hovoří až o patnácti letech – formálně dali připravit ke svátostem, přičemž biřmování je často zanedbáno jako zbytné.²³⁸

Zeidler upozorňuje rovněž na problematiku výchovný úzus, při němž je dítěti povolováno výhradně to, co je mu příjemné, případně dobře zvládnuté úkony. Takto vedenému dítěti mohou náboženské pravdy a návyky vyžadující určitý sebezápor připadat nepřirozené. Náboženství pak dítě samo vnitřně omezí pouze na nezbytné

²³⁶ Viz ZEIDLER, Jaroljm. *Wychowánj mládeže, zvláštnj pramen nenábožnosti nynějšho věku*. s. 82-85.

²³⁷ Viz tamtéž, s. 97-101.

²³⁸ Viz tamtéž, s. 92-97.

minimální penzum potřebné k případné zkoušce, svátosti později přijímá bez nutného zaujetí a pochopení a bohoslužby navštěvuje ze společenské nutnosti.²³⁹

Náboženství se má však při výchově dětí přednostně zohledňovat. Do víry je třeba uvádět již nejmladší děti; Zeidler chápe výchovu jako proces, jež má přiblížit vychovávaného Bohu stvořiteli. Prvními vychovateli víry měli být rodiče a jejich součinnost měla trvat i po dobu školní docházky dítěte.²⁴⁰ Zodpovědnost za první náboženskou výchovu dětí nesly zpravidla ženy, neboť ony měly učit své potomky modlitbě, seznamovat je s biblickými příběhy, písněmi a rozvíjet jejich náboženské postoje.²⁴¹ Z tohoto důvodu byla zejména na počátku zkoumaného období zdůrazňována nutnost náboženské výchovy dívek.²⁴² Křesťanské matky byly často vyzývány, aby neopomíjely svou roli prvních učitelek víry, neboť co pod jejich péčí zapustí pevné kořeny, ponese časem své ovoce.²⁴³

5.1.1.3 Problémy v prostředí školského systému

Zeidler si klade otázku, zdali tento problematický stav může napravit školní výuka náboženství. Došel však k závěru, že nikoliv; z praxe, v níž působil, vyvozoval, že škola náboženství dětem spíše znechutí. Náboženství bylo navíc často po celé zkoumané období považováno za vedlejší předmět, což se promítalo do neformálního postavení jeho učitele v rámci pedagogického sboru. Nebyla rovněž realizována návazná náboženská výchova mládeže, neboť jak pokračovací hodiny, tak i křesťanská cvičení, která převzala jejich úlohu, nebyla příliš navštěvována. Sami mladí nebyli k návštěvě nijak motivováni a jejich zákonní zástupci je často k této formě náboženského vzdělání nevybízel, neboť zejména křesťanská cvičení považovali pouze za povinnost nejmladších školních dětí. Často se pak tento postoj přenesl i na účast na bohoslužbách.²⁴⁴ Za takových okolností nebylo možné očekávat, jak Zeidler předvídal, že z dívek vyrostou dobré matky – vychovatelky, a ani chlapci nezískají dobré základy pro svá budoucí studia na vyšších školách. Lhostejnost často přerostla i v otevřený

²³⁹ Viz ZEIDLER, Jaroljm. *Wychowánj mládeže, zwláštj pramen nenábožnosti nynějšjho věku* s. 101-104.

²⁴⁰ Viz tamtéž, s. 86-87.

²⁴¹ Viz MCLEOD, Huga. *Náboženství a lidé západní Evropy (1789–1989)*. Brno: CDK, 2007, s. 48.

²⁴² Viz DOLEŽAL, Emmanuel. *Wychowánj djwčj nemá zanedbáno býti. Časopis katolického duchovenstva*, 1844, 17(2), s. 365-368.

²⁴³ Viz List rakouských biskupů věřícím ze dne 17. června 1849. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 460.

²⁴⁴ Viz ZEIDLER, Jaroljm. *Wychowánj mládeže, zwláštj pramen nenábožnosti nynějšjho věku*, s. 87-91.

antagonismus vůči náboženství, byla tedy často základem jistého skrytého odkřesťanštění společnosti.²⁴⁵

Domnívám se, že jedním z klíčových problémů školského systému, jenž však sám Zeidler nezmiňuje, byla výuková metoda. Až do schválení Hasnerova zákona byla jakožto jediná povolena tzv. metoda sokratická, při níž probírané téma vyvstává z dialogu učitele a žáků, kteří jsou otázkami naváděni k definování pojmů a charakteristice tématu.²⁴⁶ Již v první polovině 19. století byla však pro výuku náboženství považována za zastaralou a nevhodnou, i když jí byla přiznávána jistá účinnost v ostatních předmětech, kde se nepracuje s obsahy nadpřirozených pravd, jež ani touto metodou nelze vyvodit. Pouhým výcvikem rozumu v oblasti náboženství se zvyšuje riziko postoje lhostejnosti k víře jako takové. Metoda sama o sobě byla rovněž časově náročná, proto méně zkušení katecheté často nezvládli celý objem dané látky. Jak se mohu rovněž domnívat, poslední nevýhoda spadala do oblasti psychologické: zvláště mladší žáci byli touto metodou záhy vyčerpáni, čímž se efektivita výuky zásadně snižovala.²⁴⁷

V období přijetí Hasnerova zákona se problematika náboženské výchovy přenesla do jiné oblasti. Obtíže byly spatřovány zpravidla v nejednotnosti výuky náboženství, kdy žáci nebyli vyučováni ani podle totožných učebnic, ale často ani podle shodného schématu, což byl zejména problém jedno- nebo dvoutřídních škol. Značným problémem byla rovněž výuka náboženství na venkovských, zvláště filiálních školách, v nichž katecheta vyučovat náboženství nezvládal z časových důvodů. Zde katecheté volali po součinnosti se světskými učiteli, kteří by je mohli zastupovat, to však nebylo ani legislativně možné. Od sedmdesátých let navíc učitelé nebyli s to tuto úlohu ani neoficiálně plnit²⁴⁸ a učitelské ústavy nebyly schopny dobré vyučující náboženství připravit.²⁴⁹ Samostatnou otázkou bylo snížení hodinové dotace na předmět náboženství

²⁴⁵ Viz ZEIDLER, Jaroljm. Vychování mládeže, zvláštní pramen nenábožnosti nynějšího věku, s. 282-284.

²⁴⁶ Viz WACEK, František J. O metodách panugjech při vyučování mládeže. *Časopis katolického duchovenstva*, 1833, **6**(1), s. 81-83.

²⁴⁷ Viz a. Užíváním tak nazvané sokratické metody u vyučování sv. náboženství zjeveného se podnět a příčina k lhostejnosti u víře a ostatním převrácenostem věku nynějšího zakládá. *Časopis katolického duchovenstva*, 1848, **21**(2), s. 54-60.

²⁴⁸ Viz HLOŽEK, Karel. O náboženském vyučování mládeže na školách národních. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, **8**(3), s. 205-211.

²⁴⁹ Viz b. O nynějších překážkách dostatečného vyučování náboženského na školách obecních. *Časopis katolického duchovenstva*, 1881, **26**(7), s. 419.

bez možnosti mimořádných vyučovacích hodin; to bylo povoleno pouze ve zvláštních případech při přípravě na přijetí svátostí.²⁵⁰

5.1.1.4 Problém nekvalitních katechetů

Velký důraz Zeidler kladl na kvalitu samotných katechetů. Problém vychovatelů spatřoval v tom, že ve všech oborech byla požadována jak odbornost, tak zaujetí vyučovaným předmětem, náboženství však bylo zejména při soukromém vzdělávání často přenecháváno začátečníkům a nedostatečně erudovaným vyučujícím. Zeidler přirozeně roli učitele náboženství uvažoval pouze pro duchovní, neboť světské učitele považoval za osoby, které si náboženství neváží a nejsou kompetentní své svěřence vést k duchovnímu životu. Náboženské pravdy v takovém případě bývají výhradně záležitostí paměti, nikoliv vůle a emocí. Zvláště znovu zohledňuje problematiku soukromého vzdělávání, kdy rodiče preferují spíše sekulární než náboženské vzdělání, jež bývá často značně zanedbáváno.²⁵¹

Zeidler však konstatoval, že absence kvalitních katechetů je dána nevalnou úrovní bohoslovců. Ti často nejsou pro duchovní stav vhodní, neboť svou budoucí kněžskou službu pojmají jako zaměstnání, nikoliv povolání. Budoucí kněží by měli být na své poslání připravováni s velkým předstihem, a to takovou výchovou v rodině a ve škole, která by je k duchovnímu stavu lépe disponovala; střední školy často nejsou schopny studenty nejen formovat po stránce osobnostní, ale předat jim i potřebný intelektuální základ.²⁵² Je však třeba dbát i na dostatek dobré četby pro mládež, která by byla výchově nápomocna.²⁵³

Základem pro nápravu náboženské výchovy je tedy důsledná formace dětí již od nejtútlejšího věku. Ovlivnit kritizovanou praxi však bylo velmi obtížné, a tak značná část osvojení křesťanské praxe v některých vrstvách společnosti byla tak jako tak vázána na školní prostředí.²⁵⁴

²⁵⁰ Viz a. O nynějších překážkách dostatečného vyučování náboženského na školách obecných, s. 322-334.

²⁵¹ Viz ZEIDLER, Jaroljm. Wychowánj mládeže, zvláštnj pramen nenábožnosti nyněgšjho věku, s. 274-282.

²⁵² Viz SKOČDOPOLE, Antonín. Jsou-li naše gymnasia skutečné přípravy ke studiím theologickým? *Časopis katolického duchovenstva*, 1866, 7(2), s. 128-130.

²⁵³ Viz ZEIDLER, Jaroljm. Wychowánj mládeže, zvláštnj pramen nenábožnosti nyněgšjho věku, s. 285-292.

²⁵⁴ Viz tamtéž, s. 293-294.

5.1.2 Systém náboženské výchovy a katecheta

5.1.2.1 Výuka náboženství po tereziánských školních reformách

Výuka náboženství byla ve zkoumaném období počínajícím tereziánskými reformami realizována jako pevná součást školního vyučování, která měla poskytnout žákům jak potřebné penzum znalostí katolické věrouky, tak je měla připravit pro „dospělý“ křesťanský život. Náboženství bylo vždy, byť různým způsobem klasifikováno a pro členy církve bylo zásadně povinné.²⁵⁵ Tereziánská školská reforma nižších škol nazývaná též dle svého hlavního autora Felbigerova byla kodifikována jeho knihou *Allgemeiner Schulplan für die deutschen Normal-, Haupt- u. Trivialschulen in saemtlichen k. k. Erbländer*, tedy tzv. Všeobecným školním řádem. Ten byl zaveden původně pro Horní a Dolní Rakousy, ale jeho platnost byla vztahována i na Čechy a další rakouské země²⁵⁶ a vtiskl nižšímu školství podobu na mnoho desetiletí. Stanovoval tři základní typy škol – normální, hlavní a triviální.²⁵⁷ Náboženství v nich bylo klíčovým předmětem, proto mu byl ve Felbigerově základním díle pro realizaci reformy z roku 1777 *Kniha methodni*²⁵⁸ věnován adekvátní prostor, a to zejména závazné tabelární učební metodě, jejímuž objasnění a aplikaci na předmět náboženství byla věnována téměř celá metodika předmětu. Sloužila rozvoji mechanické paměti: vše bylo třeba přednášet vědeckým způsobem dle přehledných pomůcek ve formě tabulek. Ty se žáci měli učit a při vyučování je opisovat ve formě zkratk utvořených z počátečních písmen vyučovaného textu.²⁵⁹

Obsahem předmětu náboženství podle Všeobecného školního řádu bylo v triviálních školách náboženství (ve smyslu věrouky), jeho dějiny a mravouka; hlavní školy měly náplň totožnou, umožňovaly však probrat látku do větší šíře i hloubky.²⁶⁰ Pro normální školy byla předepsána výuka náboženství podle obvyklého pojetí vyučování obsaženého v diecézním katechismu, biblické dějiny podle příslušné čítanky a rovněž základy mravouky.²⁶¹

²⁵⁵ Viz JANČAROVÁ, Markéta. Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století, s. 21.

²⁵⁶ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 139.

²⁵⁷ Viz TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 199.

²⁵⁸ Viz [FELBIGER, Jan Ignác]. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen... Kniha methodni pro učitelé českých škol v císařských královských zemích...* Praha: Císařská královská pravidelná školská kněhotiskárna, 1777.

²⁵⁹ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 138.

²⁶⁰ Viz tamtéž, s. 184.

²⁶¹ Viz ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986, s. 98-101.

Všeobecný školní řád předepisoval i učebnice. Pro nejmenší děti byl určen slabikář, který obsahoval první pravdy víry spolu se základními modlitbami a několika mravními naučeními. Vlastní učebnicí pro triviální školy byla dvoudílná *Knihka ku čtení*. Byla to praktická čítanka, která obsahovala jak modlitby a pravdy víry, tak i biblické dějiny, obsahy knih Písma a návody, jak se chovat v různých životních situacích, tedy základní prvky mravouky. Základem pro katechismy byl tzv. „zaháňský“ Felbigerův katechismus, který vyšel ve Vídni v kratší verzi roku 1772 a v plném znění o rok později. Felbiger sám pracoval na jejich vylepšení, a tak po nařízeném zavedení jednotných katechismů roku 1777 vyšly o rok později i jejich české překlady, pro něž se ujalo označení „císařské“ katechismy.²⁶² Jednalo se o *Velký katechismus s otázkami a odpověďmi*, který byl určen pokročilejším žákům a jako pomůcka učitelům.²⁶³ Jeho odvozením byl *Katechismus malý s otázkami a odpověďmi pro nejmenší děti*: ten měl stejnou strukturu a obsahoval výhradně otázky a stručné odpovědi.²⁶⁴ Posledními předepsanými pomůckami byly *Čtení a Epištoly jakož i Evangelia na všechny neděle a svátky přes celý rok*. Užívány byly k procvičení čtení a k naučení určitých pasáží Písma z paměti.²⁶⁵ Biblická dějprava, druhá složka výuky náboženství, pronikla jako samostatná část do školních knih až s tereziánskými reformami,²⁶⁶ kde se stala součástí tzv. „druhých dílů“, kde zaujímala dvě třetiny celkového textu. Samostatnými biblickými dějpravami byl např. *Biblický příběhops aneb historie o náboženství* z roku 1780, nebo roku 1818 vydaná *Biblická historie náboženství*.

V běžné trojtřídce se tedy z náboženství v první třídě zpravidla probírala z malého katechismu témata o víře, naději a lásce a základní modlitby, v druhé třídě bylo vyučování rozšířeno o články k těmto tématům z čítanky a základní obsahy evangelií, ve třetí třídě pak následovala četba prvního dílu biblické dějpravy, výklady nedělních evangelií a naučení obsahů evangelií a katechismu tabelární metodou;²⁶⁷ to vše při hodinové dotaci zhruba deseti hodin týdně,²⁶⁸ na hlavních školách pak mezi třemi a šesti hodinami týdně.²⁶⁹

²⁶² Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 165-168.

²⁶³ *Velký katechismus s otázkami a odpověďmi*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1866. Použito bylo sice pozdní vydání, ale vzhledem k tomu, že do těchto titulů nebylo možno zasahovat, lze i tyto verze považovat za poměrně věrné kopie prvních vydání.

²⁶⁴ *Malý katechismus s otázkami a odpověďmi*. Praha: C. k. školní knihosklad, 1862.

²⁶⁵ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 169-170.

²⁶⁶ Viz tamtéž, s. 320.

²⁶⁷ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 202.

²⁶⁸ Viz [FELBIGER, Jan Ignác]. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen*, s. 87-120.

²⁶⁹ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 184.

Po několik desetiletí byla výuka náboženství realizována tak, že katechismus i biblická dějprava sloužily jako čítanka, z nichž se některé pasáže žáci učili zpaměti. Obsahy evangelií se četly každou sobotu, učitel z nich napsal žákům výtah, naučení víry a naučení mravů, které si museli osvojit; tato témata byla spolu s malým katechismem častým předmětem výroční zkoušky.²⁷⁰ Při ní bylo náboženství a výklad evangelia prvním zkoušeným předmětem co do pořadí i co do umístění ve vizitačním protokolu.²⁷¹

Náboženská výchova ve smyslu uvádění do křesťanské praxe se v celém zkoumaném období nedá oddělit od školní výuky náboženství, neboť s ní tvořila integrální celek. Ten sice počítal se součinností a podporou rodiny a farnosti, na druhou stranu školní třída byla pro tehdejší děti přirozenou sociální skupinou, v níž prožívaly jak školní život, tak i život v církvi, což např. v dnešní době není prakticky možné. Provázanost náboženského života a školy sahá až k samotným počátkům společného školního vzdělávání a kontinuálně se vyskytuje v celých dějinách školství. Tereziánské školní reformy proto zcela samozřejmě počítaly s faktem, že výuka náboženství, tedy katechismu a biblických dějin, bude doplněna pravidelnou návštěvou bohoslužeb povinnou pro veškerou školní mládež.

Zpočátku žáci povinně navštěvovali kostel dvakrát denně, před vyučováním i po něm, pokud to okolnosti dovolovaly. Za Josefa II. však byla povinná odpolední návštěva kostela zrušena.²⁷² O nedělích a svátcích pak návštěvě kostela předcházela exhorta přednášená katechetou.²⁷³ Posuzování návštěv kostela školáky a úroveň a frekvence opakování katechismu ve svěřených školách bylo v této době rovněž důležitou součástí posuzování duchovních při povinných školních vizitacích. Samozřejmostí byla modlitba před vyučováním i po něm.²⁷⁴

V rámci výročních zkoušek byli podle Ustanovení o školních zkouškách a odměnách žáci nižších škol oceňováni mimo jiné i za „pravou zbožnost“, hodnotitelem byl učitel. Oceněné dítě mělo mít dobré znalosti katechismu, projevovat přiměřený náboženský cit a nefalšovanou zbožnost, slušně se chovat na bohoslužbách a bratrsky vést k témuž své spolužáky.²⁷⁵

²⁷⁰ Viz GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*, s. 86.

²⁷¹ Viz JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století*, s. 34.

²⁷² Viz HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí*. Díl 5, Od časů Marie Terezie (1740) do konce napoleonských válek (1815). Praha: Baronet-Via Facti, 1996., s. 106.

²⁷³ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 155.

²⁷⁴ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 204-206.

²⁷⁵ Viz ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*, s. 145-146.

Nároky na katechetu byly a jsou prakticky neměnné, a takové osobnosti měly být vychovány i z adeptů této služby na konci 18. a v 19. století. Dobrý katecheta měl disponovat předpoklady po stránce náboženské, měl tedy být zralou náboženskou osobností s otcovským vztahem ke svým svěřencům, kteří by pak rádi napodobovali jeho příklad, měl být přiměřeně intelektuálně formován, být znalý metod katecheze a disponovat alespoň minimálním pedagogickým talentem, nakonec musel být pro konání katechezí církevně pověřen řádným ustanovením. Všechny tyto podmínky příprava a formace průběžně zohledňovala.²⁷⁶

Katechetům a učitelům se Všeobecný školní řád věnoval podrobně. Vyučování náboženství zajišťovali primárně kněží, pouze ve výjimečných případech laičtí učitelé, jimž na počátku zkoumaného období nepříslušel samostatný výklad tohoto předmětu;²⁷⁷ v tom tkví zásadní rozdíl od období předchozího, kdy katechismus vysvětlovali učitelé a žáky zároveň připravovali na nedělní křesťanská cvičení, která vedl kněz.²⁷⁸ Učitelé proto měli hospitovat na hodinách náboženství, pozorně naslouchat katechetovým výkladům a důkladně si je zapamatovat; ten jim měl pak pravidelně zadávat příslušné úseky katechismu k procvičení.

Normální školy měly zvláštního katechetu, na hlavních a městských školách byl katechetou ředitel, na školách triviálních tuto úlohu plnil místní farář.²⁷⁹ Pokud však nestačil učit náboženství ve všech svěřených školách alespoň jednou týdně, byla mu zjednána výpomoc několika řeholníků z nejbližšího kláštera.²⁸⁰ Platy jmenovaných katechetů byly vyměřeny velmi skromně, byly stále však značně vyšší než u učitelů.²⁸¹ Schopní katecheté byli upřednostňováni i ve farní správě: kdo se v katechezi a v péči o školy osvědčil, měl přednost při obsazování uvolněných obročí státního patronátu.

Značná pozornost byla věnována přípravě katechetů, jak bylo zmíněno v kapitole o katechetice a jejím vztahu k pastorální teologii.²⁸²

²⁷⁶ Viz HRONEK, Josef. *Katechetika: Duch a forma katolického vyučování náboženského*. Praha: Bohuslav Rupp, 1946, s. 50-55.

²⁷⁷ Viz KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první, s. 61.

²⁷⁸ Viz HRONEK, Josef. *Katechetika*, s. 36.

²⁷⁹ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 140.

²⁸⁰ Viz ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*, s. 103-104.

²⁸¹ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 140.

²⁸² Viz kapitola 3.2.

5.1.2.2 Výuka náboženství po zavedení Politického zřízení školského

Organizace nižších škol byla poprvé po tereziánských reformách po stránce administrativní i didaktické změněna předpisem, jenž nesl název *Politische Verfassung der deutschen Schulen für die k.k. österreichischen Provinzen*; zkráceně tzv. *Schulkodex*, v češtině *Politické zřízení školské*. Platil od roku 1806 a stal se základem pro nižší školství až do roku 1848.²⁸³ Stanovoval rovněž náplň předmětu náboženství. Na triviálních školách si měli žáci osvojit obsah Vyznání víry a základní modlitby, dále měli ovládat základní principy křesťanské morálky, aby uměli zaujímat žádoucí mravní postoje. Hlavním školám byla dána náplň předmětu přesně: vyučováno mělo být náboženství včetně biblických dějin a výkladu evangelia. Pro reálné, tehdy ještě nižší školy nebyl předmět náboženství charakterizován.²⁸⁴ Až dekret dvorské studijní komise z roku 1819 stanovoval jisté cílové standardy: žáci si měli zapamatovat obsahy katechismu, dějiny Starého i Nového zákona a obsahy evangelíí tak, aby z nich byli schopni vyvodit „naučení víry a mravů“. Týdenní hodinové dotace zůstaly na triviálních školách stejné, na hlavních školách byl stanoven rozsah mezi dvěma a sedmi hodinami týdně.²⁸⁵

Vyučovací metodou byla stále téměř výhradně Felbigerova tabelární metoda a katechetům bývalo bráněno příslušnou látku vykládat, nejen ji ukládat k memorování,²⁸⁶ i když Politické zřízení školské vyžadovalo výuku, která povede ke křesťanské praxi, nikoliv k pouhému zapamatování látky.²⁸⁷ Tato metoda se udržela na nižším stupni škol až do poloviny století, na což si stěžovali již tehdejší katecheté.²⁸⁸ Někteří autoři uvádějí, že se sami kněží o výuku náboženství ve svěřených školách příliš nestarali; někdy i výklad náboženství museli provádět učitelé, jimž to dle předpisů nepříslušelo, a katecheta žáky pouze průběžně zkoušel z probrané látky.²⁸⁹ Situaci však nelze generalizovat, neboť závisela na úrovni jednotlivých vyučujících.

²⁸³ Viz JANČAROVÁ, Markéta. Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století, s. 26.

²⁸⁴ Viz *Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. köngl. Deutschen Erbstaaten*. Wien: Verlagsgewölbe der deutschen Schulanstalt bey St. Anna, 1807, Odst. 3, § 2-9, s. 14-18.

²⁸⁵ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 188-189.

²⁸⁶ Viz KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první, s. 80.

²⁸⁷ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 187.

²⁸⁸ „Náboženství tak, jak žádala důstojnost předmětu, se neučilo. Dostačilo, když uložili žáci katechismus do paměti. Aby se vzdělávala mysl a šlechtilo se srdce, toho málo bylo dbáno.“ ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769 – 1895: Příspěvek k dějinám českého vyučování*. Praha: F. Kytka, 1897, s. 72.

²⁸⁹ Viz HAVELKA, Emanuel. *Ze života konkordátního učitele*. Praha: Dědictví Komenského, 1921, s. 19.

I když byly v této době činěny některé pokusy s jinými metodami náboženského vyučování,²⁹⁰ v naprosté většině převažoval naukový model katecheze, jehož cílem bylo vychovat pravověrné křesťany, u nichž porozumění nauce bude motivací ke ctnostnému životu. Metoda otázek a odpovědí poskytovala katechizovaným dobré znalosti důležitých pravd, které si zapamatovali a mohli se k nim kdykoliv vrátit.²⁹¹ Teprve koncem 19. století nastal odklon od paměťové metody a začala se rozvíjet metoda syntetická, psychologická; v ní katechismus neměl být východiskem, ale cílem vzdělávacího procesu.²⁹²

V užívání zůstávaly stále předepsané Felbigerovy učebnice, v podání biblické dějepavy došlo v těchto letech k posunu. Příběhy byly podávány jazykem běžných dětských knih; tento způsob byl typický pro práce německého autora Kryštofa Schmida. V našich zemích byly vydány pod názvem *Biblické příběhy Starého a nového zákona pro mládež ku školnímu vyučování* Janem Chmelou.²⁹³ V roce 1821 vyšla rozsáhlá biblická dějepava pro mládež *Historie biblická*, inspirovaná rovněž Kryštofem Schmidem od Šimona Bernarda Vrány.²⁹⁴ Pro mládež byla určena i příručka Jana Nepomuka Hřebeského *Krátký výtah biblických příběhů Starého i Nového zákona*, jež vyšla téměř zároveň s Vránovým dílem, většího rozšíření však nedosáhla.²⁹⁵

V rovině náboženské výchovy zůstávala situace prakticky stejná, byť tato desetiletí přinesla drobná uvolnění. V roce 1831 byla zrušena docházka dětí na mši v ty všední dny, kdy byla tuhá zima, a mělo být postaráno i o to, aby děti mohly v kostele sedět a nemusely stát na chladné dlažbě. Roku 1848 bylo nařízeno, aby byly společné bohoslužby přizpůsobeny věku, zdraví a rozumu dětí a také ročnímu období.²⁹⁶

Politické zřízení školské duchovním výslovně zakazovalo nastupovat do praxe bez základních znalostí pedagogiky a katechetiky. Diecézní i řeholní klerici museli stále absolvovat přípravu na příslušné normální škole a prokázat absolutorium vysvědčením.

²⁹⁰ Jednalo se především o pokusy postavit výuku náboženství na osnovu biblických dějin; první pokusy byly činěny v Německu a měly ohlasy i v našich zemích; zde byl jedním z velkých propagátorů František X. Blanda, docent katechetiky a pedagogiky na pražské teologické fakultě, viz kapitola 3.2.

²⁹¹ Viz ZIMMERMANNOVÁ, Marie. *Modely katecheze v historii i aktuálně. Cesty katecheze*. 2010, 2(4), s. 20.

²⁹² Viz HRONEK, Josef. *Katechetika*, s. 42.

²⁹³ CHMELA, Josef. *Biblické příběhy Starého a Nového zákona pro mládež ku školnímu vyučování*. Hradec Králové: Jan Host. Pospíšil, 1821-1823.

²⁹⁴ VRÁNA, Šimon Bernard. *Historie biblická pro odrostlejší mládež*. České Budějovice, 1821.

²⁹⁵ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 325.

²⁹⁶ Viz MOROKES, František. K historii českého církevního školství. In: *Církevní školství.cirkev.cz* [online]. 2000. [cit. 15.2.2012]. Dostupné z: <http://skolstvi.cirkev.cz/Dokumenty>.

Řeholní klerici klášterů, při nichž nebyla škola, mohli tuto přípravu absolvovat v domácím studiu pod vedením kněze, kterého schválily příslušné nadřízené orgány.²⁹⁷

Za ustanovování katechetů zodpovídal v případě vyučujících, kteří měli zároveň přednášet v učitelských přípravkách, příslušný ordinariát, ostatní katechety jmenovaly státní úřady.²⁹⁸ Na klášterních ústavech bylo jmenování učitelů vyhrazeno představenému, schvalování však probíhalo stejným způsobem.²⁹⁹ Duchovní správci a zároveň katecheté byli rovněž bezprostředním dozorem nad veškerým vyučováním včetně náboženství na každé triviální a hlavní škole, za školský okrsek zodpovídal příslušný děkan, případně viceděkan.³⁰⁰ Biskupské konzistoře měly tytéž pravomoci jako děkani a místní duchovní správci, dohlížely rovněž na pokrok žáků ve zbožnosti a mravnosti a na morálku učitelů. Za tímto účelem pak dostávaly od okrskových vikářů každoroční podrobnou zprávu.³⁰¹

Školy procházely pravidelnými vizitacemi, které se týkaly jak žáků, tak i učitelů. U katechety se posuzovala pilnost a vyučovací dovednost, u učitele navíc mravnost, vychovatelský takt a ochota k dalšímu dobrovolnému vzdělávání. U místního duchovního jako dohlázele bylo kontrolováno, zdali o školu pečuje, dodržuje hodiny náboženství, zachází slušně s učiteli a dohlíží na jejich vzdělání.³⁰²

5.1.2.3 Výuka náboženství v období platnosti konkordátu

Období platnosti konkordátu³⁰³ mezi papežským státem a Rakouskem v 19. století znamenalo vrchol nezávislosti církve na státu. Konkordát byl nejvýraznějším plodem dlouholetých snah o nové postavení církve ve společnosti,³⁰⁴ jež se datovaly již od ustanovení biskupské komise v roce 1849, jež se tomuto tématu zvláštním způsobem věnovala.³⁰⁵ Podepsán byl v srpnu 1855, papež Pius IX. ho bulou *Deus humanae salutis auctor* ze dne 3. listopadu 1855 prohlásil za platný a patentem z 5. listopadu 1855 č. 195

²⁹⁷ Viz *Politische Verfassung der deutschen Schulen*, s. 47-48.

²⁹⁸ Viz tamtéž, s. 60.

²⁹⁹ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 53.

³⁰⁰ Viz *Politische Verfassung der deutschen Schulen*, s. 3-5.

³⁰¹ Viz tamtéž, s. 6-8.

³⁰² Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 224-225.

³⁰³ Jako konkordát se označuje bilaterální mezistátní smlouva, která definuje postavení katolické církve v daném státu a řeší záležitosti, na jejichž úpravě má zájem jak církve, tak stát. Viz HRDINA, Antonín. *Kanonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 400.

³⁰⁴ Viz MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve staletími*. Praha: Česká katolická charita, 1982, s. 300.

³⁰⁵ Viz URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982, s. 114-115.

ř. z. se stal zákonem. Nejdůležitější pro oblast školství byl fakt, že církev získala právo přímého dozoru i ve školách zřizovaných státem či jinými institucemi, tedy prakticky nad celým veřejným školstvím;³⁰⁶ takového monopolu v oblasti výchovy a vzdělání už prakticky nikdy v moderních dějinách nedosáhla.³⁰⁷ Biskupům bylo rovněž uznáno právo řídit vyučování seminaristů i veškeré mládeže³⁰⁸ a majetek studijního fondu byl prohlášen za vlastnictví církve.

Znamenalo to, že veškeré vyučování mládeže na veřejných i soukromých školách bude ve shodě s naukou katolické církve a v žádném vyučovacím předmětu se nevyskytne nic, co by se přičilo katolické víře a mravům. Všichni vyučující náboženství museli mít kanonickou misi, učitelé pak byli pod církevním dohledem. Museli být bez vady co do víry i mravů; za porušení tohoto předpisu mohli být i odvoláni. Samozřejmostí bylo katolické vyznání všech učitelů, kteří byli prohlášeni církevním stavem – dokonce i jejich porady musely mít náboženský ráz.³⁰⁹ Inspektory jmenoval císař na návrh biskupů. Ordinariáty mohly rovněž zkoumat veškeré učebnice a pomůcky, zdali odpovídají katolické víře, a schvalovaly i odměny pro vyznamenané žáky.³¹⁰

Konfesijní charakter školy se projevil i ve zřizování škol podle převažujícího vyznání žáků v místě. Byly-li skupiny dvou vyznání stejně početné, mohly využívat školu společnou, ale učily se paralelně. Zvláštním zařízením byly tzv. školy pariterní, kde byly společně vyučovány děti různých náboženských vyznání; ty však byly možné pouze mezi protestantskými konfesemi, katolíkům nebyly povoleny. Rodiče byli povinni posílat děti do školy podle svého vlastního vyznání.³¹¹

Stát právo ke školám za konkordátu vykonával výhradně ve věcech správních a hmotných a tento stav trval až do roku 1867.³¹² Konkordát byl omezován již před vypovězením roku 1870 a nahradil jej zákon 50/1874 ř. z. o zevních poměrech církve katolické, který zůstal v platnosti i v období první republiky.³¹³

³⁰⁶ Viz HORÁK, Zboj. *Církev a české školství*, s. 22.

³⁰⁷ Viz URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 116

³⁰⁸ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., s. 74.

³⁰⁹ Viz TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 223-225.

³¹⁰ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., s. 75.

³¹¹ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém*, s. 88.

³¹² Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., s. 76-77.

³¹³ Viz MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010, s. 269.

5.1.2.4 Tzv. „nová škola“ po přijetí Hasnerova zákona

Nový poměr církve ke škole byl ještě před vypovězením konkordátu kodifikován říšským zákonem č. 48/1868 ze dne 25. května. Ten v § 2 stanovoval, že každá církev může opatrovat a řídit vyučování a cvičení v náboženství svých členů na všech školách a mít k těmto předmětům příslušný dohled. Na dozor jiných předmětů však nemá nárok. Církev mohly zřizovat soukromé školy, pouze však podle státních zákonů (§ 4). Učiteli náboženství mohli být jen ty osoby, které pověřil příslušný církevní úřad (§ 6), jež rovněž schvaloval učebnice (§ 7).³¹⁴

Říšský zákon č. 62/1869 ze dne 14. května o pravidlech vyučování ve školách obecných stanovoval, že tyto ústavy mají vést své žáky k mravnosti a nábožnosti, čímž se sice náboženská výchova ocitla až na druhém místě, neboť škola byla chápána jako veřejný ústav pro žáky všech náboženství, ale předmět náboženství byl stále uváděn na prvním místě mezi ostatními předměty. Náboženství mělo být vyučováno na školách státních i soukromých, žáci privatisté se měli podrobovat povinným zkouškám na příslušné škole. Vyučování náboženství podléhaly i děti bezkonfesijních rodičů. Podle říšského zákona č. 86/1872 ze dne 20. června bylo možno v případě malého počtu žáků třídy slučovat.³¹⁵ Znamky z náboženství měly vliv na postup do vyšších tříd a podle § 3 školské novely z roku 1883 nemohl žák ukončit školu, neměl-li alespoň základní náboženské vědomosti.³¹⁶ Hodinová dotace pro předmět náboženství byla stanovena na všech stupních škol na dvě hodiny týdně,³¹⁷ přičemž nižšímu stupni škol přináležela výuka základů katolické vírouky, biblických dějin a mravouky, do nichž byla integrována i příprava na přijetí svátosti smíření a eucharistie. To bylo podmínkou pro úspěšné ukončení školy. Církev měla právo zadat rovněž „cvičení v náboženství“, o nichž bude pojednáno níže.³¹⁸

Církev reagovala na přijetí Hasnerova zákona konstruktivně a začala zřizovat soukromé konfesijní školy, které mohly získat i právo veřejnosti, pokud splnily všechny zákonné podmínky.³¹⁹ Péči o ně přebíraly jak řády, jež tuto činnost vykonávaly mnoho

³¹⁴ Viz ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství na ten čas platné v království Českém*. Praha: Ed. Grégr, 1886, s. 11-16.

³¹⁵ Viz tamtéž, s. 133.

³¹⁶ Viz PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1902, s. 630-633.

³¹⁷ Viz HORÁK, Zboj. *Církev a české školství*, s. 127.

³¹⁸ Viz TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 240-245.

³¹⁹ Viz JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století*, s. 36.

desítek let, tak i nově zakládané ženské kongregace. Celkově toto rozmnožení katolických škol lze chápat jako obranný reflex proti zesvětštění školství.³²⁰

Osnovy pro předmět katolické náboženství byly výraznějším způsobem přepracovány a vydány roku 1850 a platily prakticky až do roku 1906, kdy byly provedeny dílčí změny pro nižší gymnázia a reálky. Od roku 1872 se na škole povinně vyučovalo náboženství, pokud zde bylo alespoň dvacet žáků příslušného vyznání; pokud nikoliv, vyučovat bylo možno na náklady příslušné církve. Pokud se náboženství nevyučovalo, musel si žák přesto obstarat výuku náboženství své konfese a ve škole se vykázat příslušným vysvědčením. Privatisté museli mít toto vysvědčení od kněze, který je náboženství učil, povinně.³²¹

Církev měla právo dozoru nad vyučováním náboženství, každou vizitaci ze strany církevních úřadů však byla povinna ohlašovat státním úřadům. Bez tohoto ohlášení směl do vyučování vstupovat pouze místně ustanovený duchovní, jenž byl bezprostředním dozorcem nad výukou náboženství v příslušné škole. Okresní a zemští inspektoři směli do hodin náboženství vstupovat, ale výhradně jako hosté, dohlížet směli výhradně na zachovávání školního řádu.³²²

Většími proměnami prošly učebnice náboženství. Až do druhé poloviny 19. století byly v českých diecézích užívány předepsané katechismy podle modelu Petra Canisia. Již od 40. let začaly být považovány za nevhodné pro školu, proto sílila snaha sestavit nový katechismus na základě biblické dějepřavy, což měla být metoda nejpřiměřenější dětskému věku.³²³

Potřebu odlišného katechismu mnozí katecheté řešili převzetím jiných titulů, např. katechismu Bellarminova či častěji katechismu jezuity Josefa Deharba, který byl jako modelový doporučován mohučským biskupem Kettelerem na I. vatikánském koncilu a u nás vydáván pod názvem *Veliký katolický katechismus s nástinem dějin náboženství pro dospívající mládež a dospělé*. Podle místa vydání byl znám jako „řezenský katechismus“.³²⁴ Co do metodických zásad však nezohledňoval psychologické poznatky a stavěl jen na vědeckém objektivním podání.³²⁵

³²⁰ Viz HORÁK, Zboj. *Církev a české školství*, s. 26.

³²¹ Viz TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 518-522.

³²² Viz PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 651-653.

³²³ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 282.

³²⁴ DEHARBE, Joseph. *Gründliche und leichtfassliche Erklärung des Katholischen Katechismus*. Paderborn, 1858.

³²⁵ Viz HRONEK, Josef. *Z dějin katechismu: Nástin vývoje katechismu od počátečních jeho prvků až do doby přítomné*. Praha: Nakladatelství Kropáč a Kucharský, 1939, s. 34-35.

Otázka nového katechismu přišla na pořad jednání i na provinciální synodě v září 1860, ta však stanovila, že jako základ náboženského vyučování ve školách české provincie má zůstat starý model katechismu.³²⁶ Potřeba úpravy však byla aktuálním problémem, proto čeští biskupové vyhlásili, že stávající katechismus je třeba doplnit podle požadavků doby. Tento verdikt byl odůvodněn tím, že dosavadní systém je příliš zaužívaný na to, aby se mohl změnit; přechod k jinak sestavenému katechismu by činil katechetům příliš velké problémy.³²⁷ Této dikce se přidržel Jan Nepomuk Bernard, který předložil biskupům k posouzení svůj *Katechismus pro české hlavní školy*, který pak tiskem vyšel pod názvem *Katechismus čili výklad katolického náboženství pro národní školy*.³²⁸ Od roku 1866 paralelně pracoval v Českých Budějovicích na novém katechismu profesor Antonín Skočdopole. Jeho katechismus vyšel se schválením českobudějovického ordinariátu pod názvem *Katechismus náboženství pro školy obecné*.³²⁹

Roku 1872 a 1873 se tak dostaly do oběhu oba katechismy a záhy se k oběma titulům objevily mnohé pochvalné i kritické články. Bernardův katechismus byl po zapracování došlých připomínek schválen pro vyučování roku 1874, zaveden byl však jen v pražské arcidiecézi, proto získal i označení „pražský katechismus“.³³⁰ Teprve po několika letech ho přejala i diecéze litoměřická, zatímco v diecézi královéhradecké a českobudějovické byl jako oficiální používán katechismus Skočdopolův.³³¹ Moravské diecéze nadále používaly katechismy starší, případně podle Fleuryho sestavený *Katechismus čili Výklad katolického náboženství pro národní školy* Jana Doležela.³³²

Žádoucí jednoty tedy stále nebylo dosaženo ani u nás, ani v ostatních zemích tehdejšího Rakousko-Uherska. Biskupové z celé monarchie začali o potřebě jednotného katechismu rokovat v polovině 80. let a shodli se, že základem musí být text zpracovaný dle osnovy Canisiova katechismu. Přijatý text byl několikrát upravován, schválen roku 1894 a jako vyučovací pomůcka závazně nařízen o tři roky později. Ještě před jeho zavedením byl však podroben kritice; mohl být vodítkem pro katechetu, ale ne učební

³²⁶ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 290.

³²⁷ Viz tamtéž, s. 298.

³²⁸ BERNARD, Jan. *Katechismus čili výklad katolického náboženství pro národní školy*. Praha: Karel Bellmann, 1873.

³²⁹ SKOČDOPOLE, Antonín. *Katechismus náboženství katolického pro školy obecné*. Jindřichův Hradec: A. Landfrass syn, 1872.

³³⁰ Viz HRONEK, Josef. *Z dějin katechismu*, s. 36.

³³¹ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 302.

³³² DOLEŽEL, Jan. *Katolický katechismus pro žáky dospělejší*. Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustava Francla, 1887.

pomůckou pro žáky. Obecný názor, který však mezi katechety panoval, zněl, že dokud bude možno, budou využívat již dříve schválené katechismy.³³³

Učebnice biblických dějin v této době zachovávaly vyprávění biblickým jazykem, ale ve čtivém uspořádání vhodném pro děti. Na tomto základě byly přepracovávány dějepravy Josefa Schustera, které vyšly pod názvy *Biblický dějepis Starého a nového zákona pro obecné školy*³³⁴ a *Malý biblický dějepis*.³³⁵ Samostatnou prací byla *Biblická dějeprava pro žáky škol obecných* Jana Doležela,³³⁶ která vyšla roku 1883 a byla schválena ordinariáty v Olomouci, Brně, Hradci Králové, Litoměřicích a Těšíně. Poslední rozšířenější knihou biblických dějin pro školní použití, která měla kořeny v 19. století, bylo přepracování biblické dějepravy vídeňského kněze Jana Panholzera Antonínem Podlahou. Tato *Malá dějeprava biblická Starého i Nového zákona*³³⁷ nebyla učebnicí, která by byla zpočátku v hojnější míře využívána, proto byla i v této době používána spíše Schusterova biblická dějeprava.³³⁸

Ministerstvo kultu a vyučování si bylo vědomo nedostatků ve výuce náboženství, proto ve svém výnosu z 24. března 1865 podalo některé podněty k úpravě pojetí náboženské výuky. Vyučováním náboženství mělo být rozdíleno křesťanské přesvědčení, čehož však nebylo možno dosáhnout memorováním pouček a zanedbáváním výchovy rozumu a citu žáků. Ti byli navíc objemem učiva značně přetěžováni, proto se často odpor k výukovému předmětu přenesl i na náboženství samotné. Ordinariátům byl pak předložen návrh, aby katecheti mohli absolvovat zkušební učitelský rok na vybrané škole, kde by jim byla poskytována zvláštní metodická podpora.³³⁹

Ve věcech učitelských práv a povinností při výuce svého předmětu, návštěvě školy, vyučovacích časech, školní kázni, učitelských konferencích atd. byli katecheté povinni řídit se výhradně příslušnými říšskými zákony či zemskými nařízeními a byli prakticky rovni učitelům ostatních předmětů.³⁴⁰ S konzervativní novelou školského zákona z roku 1868 se objevila poprvé teoretická možnost, že náboženství nemusí vyučovat výhradně kněz a ředitelem školy mohl být jen učitel, který prokázal

³³³ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 304-307.

³³⁴ SRDÍNKO, František. *Biblický dějepis starého i nového zákona pro obecné školy*. Praha, 1865.

³³⁵ SKALÍK, František. *Malý biblický dějepis*. Frýburk v Breisgavě: Herder, 1917. Vydání sedmé.

³³⁶ DOLEŽEL, Jan. *Biblická dějeprava pro katolické školy obecné*. Moravská Ostrava: Julius Kittel, 1910.

³³⁷ PODLAHA, Antonín. *Malá dějeprava biblická Starého i Nového zákona*. Praha, 1916.

³³⁸ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 336.

³³⁹ Viz TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 527-528.

³⁴⁰ Viz PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 659-678.

způsobilost vyučovat náboženství vyznání, k němuž přináleží většina žáků.³⁴¹ Tato možnost však nikterak výrazně neprolomila hegemonii kléru při výuce náboženství ve školách a s laickými katechety se bylo možno setkat jen velmi zřídka, a to spíše jako s nouzovou krátkodobou variantou v případě náhlé absence příslušného duchovního. Celkově se však postavení katechetů na nižších školách zhoršilo, neboť přestali být chápáni jako učitelé hlavních předmětů.³⁴²

Katechetská místa byla stejně jako učitelská prozatímní a definitivní, k nimž si mohl podat vyučující žádost až po složené předepsané zkoušce. Vyučovat bylo nutno dle schválených osnov, přičemž bezprostřední dohled nad výukou měl katechetův nadřízený. V závěru každého školního roku byl katecheta povinen podat příslušnému ordinariátu zprávu o prospěchu svých tříd v náboženství a o mravním stavu školy.³⁴³

Katecheté měli své zástupce v řídicích školských orgánech, jak stanovoval zemský zákon z 24. února 1873: dva zástupci byli členy zemské školní rady, v okresní školní radě byl duchovní zastoupen, sídlilo-li v příslušném okrese více než 2000 osob příslušného vyznání, v místní školní radě pak zasedali duchovní, kteří byli v daném místě ustanoveni. Ve všech případech měli tito zástupci všechna práva a povinnosti ze zákona vyplývající.³⁴⁴

V rovině náboženské výchovy měla církev právo stanovovat tzv. náboženské povinnosti mládeže, a to na základě výnosu zemské školní rady č. 11746 z 24. prosince 1872. Zákonným minimem pro katolické žáky byla účast na mši na začátku a na konci školního roku, o každé neděli a svátku a přijetí svátostí třikrát ve školním roce. Na to byl vyhrazen příslušný počet volných půldnů, aby všichni žáci mohli svátosti přijmout. Závazně byla též předepsána modlitba před vyučováním a po něm a některé pobožnosti během školního roku, např. procesí o svátku Božího těla. Na povinné velikonoční exercicie měl ředitel vymezit nejméně dva dny; žáci se jich účastnit museli, pokud si jejich rodiče výslovně nepřáli opak. Neúčast však neměla mít vliv na známku z náboženství. Po dohodě s katechety mohli ředitelé od účasti na náboženských cvičeních osvobodit ty žáky, kteří žili ve větší vzdálenosti od školy, byli chatrného zdraví nebo neměli dostatečný oděv; ti pak však měli doložit, že se povinných

³⁴¹ Viz TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 268-276.

³⁴² Viz KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české*. Díl 2. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1899, s. 615.

³⁴³ Viz PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 69-71.

³⁴⁴ Viz tamtéž, s. 635-649.

bohoslužeb zúčastnili jinde.³⁴⁵ Na školách směly též být zakládány dětské katolické spolky a bratrstva, nebylo však povoleno konat v nich jakékoliv finanční sbírky.³⁴⁶

Učitelé byli povinni vykonávat disciplinární dozor nad žáky při všech náboženských úkonech, a to každý ve své třídě, přičemž se měli chovat tak, aby nedávali žákům příčinu k pohoršení. Zejména na konci století v liberálním prostředí tehdejší české společnosti však působilo negativně, když učitelé, kteří zůstávali katolíky pouze formálně, aby si udrželi svá místa, chodili na pravidelné bohoslužby, kde se snažili působit zbožným dojmem. Dávali tím příklad jistého pokrytectví, což na náboženskou výchovu jejich studentů mělo nesporně negativní vliv.³⁴⁷

Nelze popřít fakt, že vyučování náboženství ve školách byla věnována značná péče a jeho výsledky byly pravidelně kontrolovány; zpravidla však se spíše přihlíželo ke zvládnutí učiva než k náboženské praxi. Farnost a rodina na náboženskou výchovu dětí rezignovaly a praktikování víry se posouvalo spíše do roviny teorie.³⁴⁸ Je doloženým faktem, že často bývalo, zejména okolo poloviny 19. století, vyučováno náboženství jen povrchně, katecheté často měnili rozvrhy hodin a nechávali se ve výuce zastupovat učiteli. Ti na druhou stranu při výuce katechetů nehospitovali a s žáky, jak byla jejich povinnost, katechismus neopakovali.³⁴⁹ Pokud pak vyučování probíhalo podle předpisu, katecheté často látku nevysvětlovali ze strachu před přílišným racionalismem, jenž byl aktivním katechetům často vyčítán, pakliže se snažili žákům látku podrobněji vysvětlit. K výchově rozumu, vůle a citu nebylo prakticky přihlíženo.³⁵⁰ Katecheté se nesnažili žákům porozumět a vychovávat je a mimo školu si jich téměř nevšímali. Drželi se navíc často zastaralých učebních metod, které neodpovídaly ani potřebám doby, ani cílům, k nimž měla žáky výuka náboženství dovést.³⁵¹ Samotné školy, zejména praktického zaměření, pak někdy o vytvoření základů hlubšího křesťanského života u svých žáků ani nestály; dostačovalo osvojení si základních pravd víry a přivyknutí si křesťanské praxi, která nemusela stát na osobních základech.³⁵²

³⁴⁵ Viz TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 520-522.

³⁴⁶ Viz PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 654-659.

³⁴⁷ Viz MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve staletími*, s. 302.

³⁴⁸ Viz ALBERICH, Emilio a DŘÍMAL, Ludvík. *Katechetika*. Praha: Portál, 2008, s. 150.

³⁴⁹ Viz MORKES, František. K historii českého církevního školství.

³⁵⁰ Viz VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*, s. 158.

³⁵¹ Viz KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 227-228.

³⁵² „Náboženství jest předmět, kterýž ... na věcníci ani mudrce a tím méně teology vzdělati nemá, dostačuje a shoduje se s předepsaným účelem, když se křesťansko-katolické náboženství přiměřeně zdravému rozumu, Písmu svatému, všeobecné křesťanské církve výrokům a svatých otcův podáním, se osvojí, s nejprůběžnějšími příběhy z církevního dějepisu sprovází, a v neděli a v svátek držanými, se

Problémem byla i povinná náboženská cvičení ve školách, jež byla rovněž kontrolována.³⁵³ Spolu s absencí pozitivních vzorů, jež by pomohly mladým lidem nastoupit cestu skutečného křesťanského života, takováto náboženská výchova zapříčinila spíše fakt, že z žáků vyrůstali ne-li přímo nevěrci, pak alespoň lidé k náboženství indiferentní. Církev na jednu stranu mohla být s plody náboženské výuky spokojena: výuka katolického náboženství pokrývala prakticky kompletní populaci, bylo proto možno předpokládat, že společnost zůstane většinou katolickou, neboť většina lidí projde základním náboženským poučením. Roku 1891 však biskupové v pastýřském listu prohlásili, že v dnešní škole nelze s úspěchem křesťanskou víru pěstovat.³⁵⁴ Systémová a masová vědomostní výuka bez hlubšího pěstování osobní víry tedy nenesla ovoce; na druhé straně prakticky neexistovala možnost, jak tento stav přímo ve školách zlepšit.

5.1.3 Příprava k prvnímu přijetí svátostí jako součást školní výuky náboženství

Poněkud rozsáhlejší otázkou, kterou však není možno v tématu školní náboženské výchovy opominout, je pojednání přípravy dětí k přijetí první svátosti smíření a eucharistie. Ve zkoumaném období tyto přípravy neprobíhaly v rámci farnosti, nýbrž během školního vyučování v hodinách náboženství, a to podle příslušných osnov, v nichž byla svátostná příprava standardně obsažena. I v případě mimořádných okolností, jež musel příslušný církevní úřad ohlásit správci školy, měl přípravy vést příslušný učitel náboženství, nejvýše v rozsahu několika týdnů, a to ve školních prostorách,³⁵⁵ byť tato praxe byla mnohými katechety kritizována. Katecheta rovněž rozhodoval o dispoziční žák přistoupit poprvé ke svátostem. Pomůckou pro rozhodování byly pravidelné soupisy školních dětí, jež měly ke svátostem přistupovat. Děti přistupující ke svátostem poprvé byly vedeny ve zvláštních seznamech.³⁵⁶

Příprava k jednotlivým svátostem bude v tomto oddíle pojednána zvlášť, neboť na rozdíl od dnešní praxe byly obě tyto přípravy po většinu zkoumaného období od sebe odděleny, i když vykazovaly některé shodné rysy. Důvodem byla odlišná kritéria

službami božími žákům zvyk křesťanského života vstípi.“ MICHL, Josef Václav Justin. *Slowo o českých věčnicích w Rakownjce a Liberce.* Praha: Kronbergowa wdowa a Weber, 1839, s. 44.

³⁵³ Viz KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*, s. 227-228.

³⁵⁴ Viz KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství.* Díl první, s. 126-127.

³⁵⁵ Viz ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství*, s. 50.

³⁵⁶ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 17.

zralosti pro přijetí jednotlivých svátostí. Podle tehdejšího pojetí vstupovaly děti do tzv. zpovědního věku nejpozději se začátkem puberty. Nanejvýš dvanáctileté dítě, které ukončilo školní docházku, bylo považováno za osobu s dostatečně rozvinutým rozumem a náboženskými znalostmi, bylo tedy schopno na sebe vzít povinnosti dospělého křesťana. První přijetí svátosti smíření a následné přijímání eucharistie se tak stávalo do určité míry „přechodovým rituálem“ a tímto způsobem bylo chápáno i samotnými dětmi.³⁵⁷

5.1.3.1 Příprava k první svátosti smíření

Samotným kritériem připuštění ke svátosti smíření byla schopnost dítěte rozlišovat dobré i zlé, vědomí, že zlé konat nemá, a schopnost lítosti nad špatnými skutky, pokud bylo odhlíženo od získání nutných náboženských vědomostí. K první zpovědi tak mohly přistoupit i děti pěti- až šestileté, nejpozději však již ve výše zmíněném dvanáctém roce. Záleželo na individuální situaci dítěte a na vnějších podmínkách jeho rozvoje.³⁵⁸ Děti však měly k této svátosti přistoupit pokud možno záhy, aby přivykly žádoucí pravidelnosti. Školáci pak měli chodit ke zpovědi nejméně třikrát, lépe však čtyřikrát ročně.³⁵⁹

Příprava ke svátostem byla považována za vrchol katechetické činnosti ve škole. Za vzdálenou přípravu byla považována výchova k rozlišování dobrých a zlých skutků a působit spíše na vůli a vlastní uvažování. Za neméně důležitou byla považována vzdálená příprava dospělých, kteří měli být nabádáni, aby nerozvážně neponičili to, čeho katecheta s dětmi docílí. K tomu měla nejlépe posloužit tematická kázání a křesťanská cvičení.³⁶⁰

Velkou dobovou otázkou byla metoda výchovy svědomí dětí v rámci přípravy na svátost smíření. Dle Škodovy *Katechetiky* bylo třeba dětem dát seznam hříchů přiměřený jejich věku, vysvětlit jej a nechat na dětech, aby se nad ním zamyslely a hříchy dle něho vypsaly. Mnozí katecheté to však považovali za zavrženíhodnou praxi, neboť katecheta v podstatě s dětmi při zpytování svědomí nespolečně pracoval. Problém rovněž nastával tam, kde děti nebyly vedeny k samostatné práci nebo jim psaní činilo

³⁵⁷ Viz LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*. Praha – Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka, 2006, s. 239-240.

³⁵⁸ Viz VONDRUŠKA, Karel. O zaopatřování dítek. *Časopis katolického duchovenstva*, 1892, **33**(8), s. 452-457.

³⁵⁹ Viz HAKL, Bohumil. O zpovědi dítek. *Časopis katolického duchovenstva*, 1884, **25**(9), s. 513-515.

³⁶⁰ Viz HAUSMANN, Josef. O přípravě malých dítek ku sv. zpovědi, s. 436-437.

potíže, což nastávalo poměrně často. Nežádoucí mechaničnost přípravy měla vést k potlačení skutečné lítosti a rozlišování dobrého a zlého; dítě nebylo nuceno uvažovat, jestli jsou jeho skutky dobré a zlé, stačilo, když je našlo v příslušném seznamu. Náprava byla spatřována v přístupu, při němž sám katecheta bude s dětmi zpytovat svědomí.³⁶¹ Dětem nemělo být předkládáno žádné zpovědní zrcadlo, neboť měly být schopny na osnově desatera, církevních příkázání a sedmi hlavních hříchů rozlišit své hříchy samy. Když katecheta s dětmi všechny okruhy prošel, měl je vybídnout, aby se v rámci soukromém přípravy zamyslely a sestavily si vlastní osnovu zpovědi.³⁶² Ani tím však nemuselo být dosaženo samostatnosti žáků; tato praxe byla totiž navrhována až do konce školní docházky.

Oproti Škodově katechetice nebylo ostatními odborníky doporučováno, aby si žáci sepisovali výsledek zpytování svědomí na papír, který by pak použily ve zpovědnici. Zejména mladší děti nemívají ještě vycvičenou paměť, takže při tomto postupu netrpěly skrupulemi kvůli opominutí některého hříchu. Na druhé straně zpovědi dětí bývaly značně dlouhé a čtením se ještě protahovaly, čímž se krátil čas, v němž mohl zpovědník klást doplňující otázky. Důležitým poznatkem bylo, že předčítání seznamu hříchů nedisponuje dětské kajícíky k žádoucí lítosti. Z praktických problémů bylo často uváděno, že děti užívají vypracované seznamy opakovaně a často je rovněž půjčují spolužákům.³⁶³ V přípravě je tedy nutno pracovat s dětmi osobně, při hodině náboženství každé skupině vyložit a aplikovat do praxe přehled základních hříchů, a to nikoliv bezprostředně před samotnou zpovědí, ale již několik dní předem.³⁶⁴ Budou-li děti takto dobře ke zpovědi připravovány, není třeba, aby si hříchy zaznamenávaly písemně.³⁶⁵

Pro děti připravující se k první zpovědi byly určeny i zvláštní publikace shrnující zpravidla základy nauky týkající se této svátosti. Příručky byly psány jednoduchým jazykem a strukturovány podle průběhu přípravy na svátost smíření a samotné zpovědi. Často byly doplněny modlitbami ke vzbuzení tří božských ctností, formulí obnovy křestního slibu a modlitbami před a po zpovědi, nenabízely však celistvá zpovědní

³⁶¹ Viz MARKRAB, Klement. Návod dítek ku zpytování svědomí, s. 182-187.

³⁶² Viz HAKL, Bohumil. Další slovo o návodu dítek ku zpytování svědomí, s. 343-352.

³⁶³ Viz HAKL, Bohumil. O zpovědi dítek, s. 515-518.

³⁶⁴ Viz tamtéž, s. 518-520.

³⁶⁵ Viz HAUSMANN, Josef. O přípravě malých dítek ku sv. zpovědi, s. 440-442.

zrcadla. Poskytovaly však i praktické rady např. ke každodennímu zpytování svědomí, případnému výběru zpovědníka, frekvenci zpovědí apod.³⁶⁶

Učebnice pastorální teologie přípravu na zpovědi dětí neřešily, teprve Skočdopole zmiňoval školní mládež jako specifickou skupinu penitentů a poskytoval některé praktické rady. S dětmi je třeba jednat laskavě a trpělivě, jejich zpovědi nepřerušovat, ale trpělivě je přivádět zpět k tématům. Poučení a napomenutí mělo vést k pěstování ctností přiměřených věku. Nejvíce bylo třeba dbát na skutečnou lítost a pravý úmysl. Za pokání měly být ukládány pouze lehké skutky, ty však měly být vykonány okamžitě.³⁶⁷ Důležité bylo i kladení doplňujících otázek, které přispívaly k úplnosti zpovědi. Děti nedostatečně disponované měly být později předmětem zvláštní péče. Rozhodně však bylo nutno dbát na to, aby se zpověď dětem nestala rutinou.³⁶⁸

Děti, které poprvé přijaly svátost smíření, však musely být i nadále vedeny k žádoucí pravidelnosti. Školní děti zpravidla ke zpovědi přistupovaly třikrát až čtyřikrát ročně, jak umožňoval počet kněží ve farnosti. Primárním zpovědníkem dětí ve farnosti byl příslušný duchovní správce, který svou pravomoc delegoval katechetovi. V případě potřeby však měl zajistit dostatečný počet kněží pro tuto službu.³⁶⁹ Tato praxe byla realizována i v některých premonstrátských farnostech: v Radonicích při výroční zpovědi školních dětí byl jeden den věnován přípravě ve škole, následující den dopoledne byly zpovídány mladší děti, odpoledne starší, třetí den pak následovalo přijetí eucharistie. Na výpomoc byli pravidelně zváni s dostatečným předstihem kněží ze sousedních farností.³⁷⁰ Sami strahovští katecheté bývali rovněž zváni jako výpomocníci zpovědníci pro školy: takto např. v Praze bývali zváni do dívčí školy Ženského výrobního spolku, která nedisponovala zvláštním katechetou.³⁷¹

S nedostatečnou náboženskou praxí dětí ohledně zpovědi se však katecheté potýkali kvůli svému přetížení velmi často. Bývali však pravidelně vyzýváni, aby se přípravě dětí věnovali důkladně, neboť vazba na katechetu jako na duchovního vůdce byla zvláště u mládeže ceněna, a děti mohly být pravidelnou náboženskou praxí dobrým

³⁶⁶ Typickou ukázkou této produkce je např. KULDA, Beneš Method. *První svatá zpověď čili poučení dítek přístupujících ponejprv ke svátosti pokání*. Brno: Nitsche a Gross, 1858.

³⁶⁷ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 354-358.

³⁶⁸ Viz HAUSMANN, Josef. O přípravě malých dítek ku sv. zpovědi, s. 437-438.

³⁶⁹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Zpověď školních dítek*, s. 376-377.

³⁷⁰ Viz dopis Václava Váchala Zikmundovi Starému ze dne 12. dubna 1895. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1207, složka 1895.

³⁷¹ Viz dopis Jiřiny Kuffnerové Zikmundovi Starému ze dne 27. března 1896. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1207, složka 1895.

příkladem pro celou farnost.³⁷² Zpovědníci rozhodně neměli děti odbývat co do času věnovaného zpovědi, i když jich bylo mnoho. Zajímavým návrhem v této oblasti bylo, aby katecheta zval své žáky ke zpovědi v menších skupinách po pěti až deseti dětech. To by mu poskytlo dost času a pravděpodobně by děti mohly k náboženské praxi inspirovat i své rodiče, jak dosvědčovala místy i praxe.³⁷³

5.1.3.2 Příprava na první přijímání

Přípravu na první přijetí eucharistie řešili pastorální teologové podrobněji, přičemž hlavní otázkou zůstával věk, kdy mají děti tuto svátost poprvé přijmout. Chládek definoval podle dobové praxe tento věk dosažením dostatečného náboženského vzdělání a schopností rozjímat Boží dobrodiní, k čemuž je musí katecheté dobře vycvičit. Předpokládal, že budoucí prvokomunikant již po určitou dobu chodí ke zpovědi, a doporučoval, aby tak učinil alespoň čtyřikrát.³⁷⁴ Později byl věk definován schopností dítěte rozlišovat obyčejný a svátostný chléb, jemuž mělo prokazovat dostatečnou náboženskou úctu. Hodnotila se spíše konkrétní dispozice. Obecný konsensus říkal, že dítě tuto schopnost má zhruba od sedmi let. Požadavek náboženského vzdělání však odsouval věk prvního přijímání zhruba o dva roky. Věk prvokomunikantů tak mohl kolísat mezi devátým a třináctým rokem,³⁷⁵ častěji však záleželo na době, kterou pro tu kterou skupinu dětí určil jejich katecheta hromadně.

Skočdopole se ve své učebnici pastorální teologie věnoval rovněž přípravě dětí k prvnímu přijetí této svátosti, na něž kladl velký důraz. Opakoval zde obecně uznávanou zásadu, že dobré první svaté přijímání ovlivní všechna další.³⁷⁶ Dispozice záležela nejvíce na znalosti nauky o nejsvětější svátosti a na projevované zbožnosti. Na věku prvního přijímání se v zásadě shodl s Chládkem a stanovil rozmezí mezi osmým a třináctým rokem.

Vzdálená příprava na první přijetí eucharistie spočívala ve vyučování mládeže křesťanskému náboženství a v přípravě na svátosti pokání, kterou musely děti přijmout alespoň dvakrát před započítáním bližší přípravy. Při ní se zpravidla k příslušným pasážím nauky připojovaly úvahy a rozjímání o eucharistii. Za nejvhodnější prostředí

³⁷² Viz HAUSMANN, Josef. O přípravě malých dítek ku sv. zpovědi, s. 438-440.

³⁷³ Viz POKORNÝ. Z praxe zpovědní. *Časopis katolického duchovenstva*, 1899, **40**(10), s. 613-615.

³⁷⁴ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 22-26.

³⁷⁵ Viz VONDRUŠKA, Karel. O zaopatřování dítek, s. 522-526.

³⁷⁶ Viz a. První svaté přijímání školní mládeže. *Časopis katolického duchovenstva*, 1850, **23**(1), s. 71-73.

pro přípravu Skočdopole považoval chrám, neboť děti zde byly více soustředěné, nicméně kvůli školním předpisům doporučoval alespoň krátkou návštěvu kostela po ukončení katechetické výuky ve škole. Během bližší přípravy by děti opět měly dvakrát přijmout svátost smíření, přičemž druhá zpověď měla mít charakter zpovědi celoživotní.³⁷⁷

Tato praxe, pokud byla vykonávána poctivě, jak autoři pastorálek předpokládají, zabírala poměrně mnoho času všem katechetům. Strahovští nebyli výjimkou: žáky ve svěřených školách připravovali na přijetí pravidelně, takže ve větších farnostech, jakou byla např. Jihlava či Žatec, katecheta připravoval k první zpovědi a prvnímu přijetí eucharistie i čtyřikrát týdně několik skupin po sobě.³⁷⁸

I k prvnímu přijetí eucharistie existovaly drobné pomůcky přímo pro děti, většinou opět se shrnutím potřebné nauky a povzbuzením, případně s přidanými modlitbami a mešními zpěvy. Zdůrazněn býval i význam prvního přijímání, zcela podle zásady, že první přijímání ovlivňuje tuto praxi po celý život. Objevují se i praktické rady k prožití této slavnosti, návod k celoživotní zpovědi a často doporučované obnově křestních slibů, ale také úvod k rozjímání.³⁷⁹

Příprava k prvnímu přijetí svátosti eucharistie byla rovněž chápána jako jedno z nejdůležitějších katechetických působení na děti. Vždy tedy bylo po právu pranýřováno, pokud katecheté tuto přípravu odbývali mechanicky, aniž by se snažili dětem všemi prostředky naznačit, o jak významnou událost se jedná.³⁸⁰ Kromě katechety a prvokomunikantů se měla na tuto slavnost připravovat celá farnost i rodiče dětí. Bylo proto doporučováno v aktuálním období o prvním přijímání kázat, napomínat rodiče atd.³⁸¹

Katecheté sami navrhovali i optimální průběh slavnosti. Nejvhodnější dobou byla některá neděle po velikonocích za účasti rodičů a celé obce. Svátečně oděné děti měly být v chrámu zvláště uvítány a kněz měl pro ně mít ještě poslední exhortu o významu tohoto dne. Při mši se děti měly střídavě modlit a zpívat, před samotným přijímáním mělo následovat ještě poslední povzbuzení kněze. Po přijímání je třeba nechat dětem

³⁷⁷ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 137-140.

³⁷⁸ Viz dopis Raymunda Hummela opatovi Zikmundovi Starému ze dne 7. dubna 1899. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1209, složka 1899.

³⁷⁹ Typickou pomůckou je např. KULDA, Beneš Method. *Poučení dítek, ježto nábožně přijímají chtějí nejsvětější svátost oltářní s ozvláštním ohledem na ty, kteréž chleba anjelského poprvé přijímají mají*. Brno: Nitsche a Grosse, 1858.

³⁸⁰ Častým nešvarem bylo zřejmě první přijímání při feriální školní mši bez účasti rodičů a bez jakýchkoliv oslav. Viz a. První svaté přijímání školní mládeže, s. 73-74.

³⁸¹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 137-140.

čas na díkůčinění, na něž však mají být předem připraveny. Po skončení mše slavnost uzavírá krátká katecheze pro děti, ale též promluva o významu náboženské výchovy dětí určená rodičům a napomenutí pro celou farní obec.³⁸² Odpoledne byla doporučována ještě společná pobožnost s krátkou exhortou. V některých farnostech bylo rovněž zvykem, že tento den byly děti zapisovány do různých bratrstev, aby byly vázány častější povinnostmi přijímat.³⁸³

Ne vždy však prvokomunikanti den prožili jako slavnost, i přes veškerou přípravu a napomínání katechetů. Stávalo se to zejména, pokud samy rodiny nechápaly tento den jako výjimečný; svědectví tohoto typu se dochovalo i ve zkoumaných strahovských farnostech: „*Měli jsme na sv. Jakubské škole přijímání, a jak zvykem, přísně jsem zapověděl, aby žádný z komunikantů dopoledne i odpoledne na ulici se neokázal, ale doma seděl. Několik hochů však způsobilo odpoledne pračku s házením kamenů... tři byli žáci komunikanti naší školy, jeden z nich ministrant.*“³⁸⁴ Je zřejmé, že realita se od ideálu často velmi lišila.

Práce katechety týkající se svátostné výchovy dětí však dnem prvního přijímání nekončila. Bylo třeba školní mládež navyknout na častější svaté přijímání, a to minimálně v rozsahu školských předpisů, tedy třikrát ročně.³⁸⁵ Ideálem však bylo častější přijímání, a to s perspektivou pokračující svátostné praxe v dospělosti. Pokud děti přijaly poprvé eucharistii časně a k pravidelnému přijímání byly vedeny, v některých případech tomuto nároku dostaly. Předpokládalo se však, že pokud bude jejich svátostná praxe v dětství formální, budou jako dospělí nanejvýš plnit svou povinnost velikonočního svatého přijímání. Největším a rozhodujícím vlivem zůstala často náboženská situace v rodině a ve farnosti.³⁸⁶ Za vhodnější bylo považováno individuální působení na děti, např. u příležitostí jejich jmenin či rodinných oslav. Ministranti měli svým spolužákům jít příkladem. Co do frekvence bylo dětem do zhruba patnácti let doporučováno přijímat jednou měsíčně, výjimečně se svolením zpovědníka jednou za čtrnáct dní.³⁸⁷

³⁸² Viz a. První svaté přijímání školní mládeže, s. 74-86.

³⁸³ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 137-140.

³⁸⁴ Viz dopis Benedikta Kerbla Zikmundovi Starému ze dne 29. října 1888. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1204, složka 1888.

³⁸⁵ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 141.

³⁸⁶ Viz KUBÍČEK, Antonín. Častější sv. přijímání mládeže, s. 513-515.

³⁸⁷ Viz KUBÍČEK, Antonín. Častější sv. přijímání mládeže, s. 518-519.

5.1.4 Premonstráti na nižších školách v praxi

5.1.4.1 Srovnání organizace škol v působnosti strahovských premonstrátů

Pro srovnání organizace škol v působnosti strahovských premonstrátů jsem zvolila tři typy nižších škol. Jako první budu charakterizovat nižší školy v Jihlavě, kde strahovští premonstráti působili po boku katechetů jiných řádů, dále se budu stručně věnovat školám na pražském Pohořelci, které jsou sice rovněž městskými školami srovnatelnými se školami v Jihlavě, na nich však působili jako katecheté výhradně strahovští premonstráti, posledním příkladem pak budou typické venkovské školy příslušející farnosti v Radonicích.

První jihlavská škola vznikla při farním chrámu sv. Jakuba zřejmě již v 70. letech 13. století,³⁸⁸ prokazatelně zde fungovala elementární škola po třicetileté válce.³⁸⁹ Po tereziánských reformách zde byla zorganizována roku 1775 trojtřídní hlavní škola, jež byla od roku 1837 rozšířena na čtyři třídy. Triviální škola zůstávala stále u kostela sv. Jakuba a zřízeno bylo dále sedm dalších škol, které pokrývaly celý katastr města. Roku 1788 se počet stabilizoval na šesti školách – trojtřídní u sv. Jakuba, dvoutřídní u Matky Boží a u sv. Ignáce a dvoutřídní škola na každém předměstí. Na přelomu 18. a 19. století je navštěvovalo cca 1200 dětí;³⁹⁰ fara u sv. Ignáce např. v tomto období zajišťovala čtyři hodiny náboženství ve dvou školách, zřejmě ve vlastní škole farní a na jednom z předměstí.³⁹¹

Ve 30. letech 19. století se začala struktura jihlavských škol měnit – vznikaly nové budovy, do nichž se staré triviální školy stěhovaly. V roce 1833 byla otevřena škola v Křížové ulici, která nahradila dosavadní tzv. *Plattische Trivialschule*. Záhy byly reorganizovány i předměstské školy: škola na Brtnickém předměstí byla rozšířena a škola na Špitálském předměstí byla přenesena do nové budovy. V této době se o triviální školy starali kaplani farnosti sv. Ignáce, konkrétně Isfríd Wagner a Evermod Bařka. Obsazení katechetických míst však nebylo dostatečné. V roce 1838 měli převzít kněží z farnosti sv. Jakuba hlavní školu v Brněnské ulici, což znamenalo výuku v dalších šesti třídách. Nejstarší kaplan svatojakubské farnosti byl poté prakticky výhradně katechetou.³⁹²

³⁸⁸ Viz PISKOVÁ, Renata a kol. *Jihlava*, s. 85.

³⁸⁹ Viz tamtéž, s. 359-361.

³⁹⁰ Viz tamtéž, s. 424.

³⁹¹ Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 41.

³⁹² Viz tamtéž, s. 53-54.

Po přijetí Hasnerova zákona se začaly i v Jihlavě zakládat nové školy, což souviselo i s nacionálními snahami o definitivní vytlačení české enklávy z Jihlavy. Výstavba byla pojata velkoryse. Roku 1870 byla otevřena škola v Bedřichově, kde místo katechety musel převzít farář od sv. Jakuba, jemuž připadla i dívčí obecná škola, jež vznikla roku 1873. Školu v Heleníně musel převzít již kaplan Leopold Holweg.³⁹³ V té době spravovali premonstrátské kněží celkem třináct tříd na čtyřech školách ve městě a tři venkovské školy.³⁹⁴ V roce 1874 vznikla tzv. *Giselaschule*, kam byly soustředěny děti z bývalých nižších škol na Panenském a Brtnickém předměstí a která měla oddělení dívčí i chlapecké. O místo katechety se v ní však dělili kněží z minoritské farnosti Panny Marie, neboť již přesahovalo možnosti obou premonstrátských komunit.³⁹⁵ Farář svatojakubské farnosti se sice snažil regulovat katechetické působení limitem deseti odučených hodin týdně, aby netrpěla duchovní správa, prakticky však bylo nezbytné přijímat další třídy.³⁹⁶ Přetíženost prací ve škole se však netýkala výhradně jihlavské farnosti. Tři kaplani v Milevsku učili celkem ve třinácti třídách přímo v Milevsku a v šesti dvoutrídkách v okolí, navíc pravidelně připravovali řádově ke dvěma stům dětí ke svátostem; ani jim však nebyla poskytnuta podpora formou výpomoci z jiné farnosti.³⁹⁷

Roku 1889 byla v Jihlavě založena chlapecká měšťanka, roku 1892 chlapecká obecná škola a roku 1908 dívčí měšťanská škola. Ve všech se vyučovalo výhradně německy; česká škola byla v Jihlavě zřízena jenom matiční roku 1882, byl však o ni velký zájem, což svědčí o tom, že definitivní poněmčení Jihlavy nebylo absolutní. Žádná střední škola však česká nebyla.³⁹⁸ Národnostně čeští katecheté díky svým studiím náboženství v němčině učili běžně, nicméně mnozí z nich se snažili svou službu předat spolubratřím, o nichž se domnívali, že tento jazyk v běžné komunikaci ovládají lépe. V extrémních případech se snažili německým farnostem pokud možno zcela vyhnout; příkladem může být žatecká farnost, která byla považována za nejhorší německojazyčné katechetské a kaplanské místo.³⁹⁹

³⁹³ Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 61.

³⁹⁴ Viz tamtéž, s. 60.

³⁹⁵ Viz tamtéž, s. 62.

³⁹⁶ Viz dopis Gotfrída Hendla opatu Zikmundovi Starému ze dne 9. září 1881. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1201, složka 1881.

³⁹⁷ Viz dopis milevských kaplanů opatovi Zikmundovi Starému z března 1890. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1205, složka 1890.

³⁹⁸ Viz PISKOVÁ, Renata a kol. *Jihlava*, s. 503-505.

³⁹⁹ Viz dopis Aegidia Stárka opatovi Zikmundovi Starému ze dne 15. června 1890. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1205, složka 1890.

Strahovská farnost byla zajímavá poměrně velkou koncentrací škol na relativně nevelkém území farnosti. Kromě školy při ústavu slepců, o níž bude pojednáno dále, se zde nacházela pohořelecká obecná škola, jež je pod přímou správou kláštera doložena již v druhé polovině 18. století, kdy opat František Michal Daller ustanovil kvůli možnosti školní docházky v okruhu kláštera roku 1766 zvláštního učitele pro školu na Pohořelci.⁴⁰⁰ Ta se z původní triviální školy rozrostla na ústav o celkem šesti třídách pro chlapce i dívky, která měla osmnáct pravidelných i externích pedagogických sil. Katechetou zde byl vždy první kaplan strahovské farnosti.⁴⁰¹ Druhou školou, jež na hranici farnosti vznikla, byla škola sv. Kříže, kterou zřizovaly sestry sv. Karla Boromejského. Byla založena jako jedna ze soukromých katolických škol po přijetí Hasnerova školského zákona, nicméně sestry se zde o dívčí mládež staraly již od roku 1839, kdy převzaly sirotčinec sv. Notburgy, vydržovaný spolkem pražských šlechticů pod patronací kněžny Thurn-Taxisové;⁴⁰² již tehdy zde probíhala domácí výuka, a to v českém i německém jazyce.⁴⁰³

Roku 1866 byla otevřena nejdříve opatrovna, poté pracovna pro starší dívky. O tři roky později získala škola právo veřejnosti, přičemž ji v té době navštěvovalo přibližně 130 žáků. Prvním katechetou byl P. Eber, spirituál mateřince boromejek, po jeho odchodu zde trvale působili strahovští kaplani. Prvním z nich byl Jan Nepomuk Králík, jehož na dlouhá léta nahradil Konstantin Beránek. Roku 1874 bylo třeba školu rozšířit. V nové budově byla opatrovna, jesle, pracovna, pátá a šestá třída. Škola v sirotčinci byla zrušena a chovanky začaly chodit do školy sv. Kříže. Projekt vyšší dívčí školy, jež měla tento ústav doplnit, se však nerealizoval. Na škole sv. Kříže se vyučovalo především německy, proto byla oblíbená zejména mezi středními vrstvami.⁴⁰⁴

Z pramenů farnosti Radonice lze získat dobrou představu, jak byly organizovány farní a filiální školy v českém venkovském prostředí. První farní radonická škola mohla vzniknout již ve 14. století, doložena je však až po třicetileté válce. Za tereziánských reforem zdejší školu navštěvovaly i děti z Pátku a Stradonic, celkem cca sto padesát žáků. V období po založení stradonické školy sem bylo příslušných přibližně osmdesát

⁴⁰⁰ Viz ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 112.

⁴⁰¹ Viz dopis učitelského sboru obecné školy na Hradčanech opatovi Zikmundovi Starému ze dne 5. března 1897. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1208, složka 1897.

⁴⁰² Viz *Z historie domu sv. Notburgy*. Fond Boromejky, kt. III. Praha – Křížovka. Historie.

⁴⁰³ Viz *Program sirotčince u sv. Notburgy v Praze*. Praha: V. Kotrba, 1898.

⁴⁰⁴ Viz *Škola svatého Kříže v Praze – Křížovka*. Fond Boromejky, kt. III. Praha – Křížovka. Historie.

dětí. Na dvě třídy byla škola rozdělena koncem 70. let 19. století a počet žáků během dvaceti let stoupl až na sto třicet v obou třídách.⁴⁰⁵

Filiální stradonická škola působila od roku 1790 po jednotlivých domech v osadě, od roku 1830 však byl vyvíjen tlak na pořízení zvláštní školní budovy, která byla vystavěna o deset let později. Počet žáků se rozšiřoval z přibližně čtyřiceti až na osmdesát na konci zkoumaného období. Roku 1891 byla obci povolena dvojtřídková a po několika letech postavena nová školní budova, která byla slavnostně otevřena roku 1894.⁴⁰⁶

Filiální škola v Pátku fungovala od konce 18. století rovněž po domech, nicméně ve 30. letech sama obec projevila zájem o stavbu nové budovy. V této době totiž samostatné pátecké škole hrozilo z důvodů nezájmu učitelů o působení na ní zrušení, a proto obec připlácela učitelům 24 zlatých ročně k základní fazi a pronajímala pro školu zvláštní dům. I přesto se ne vždy podařilo učitele získat, proto v některých letech docházely zdejší děti do školy do Radonic. Teprve roku 1858 byla vystavěna vlastní budova. Strahovský patronát se do správy školy nijak dále nevkládá, pouze roku 1862 vyžádal založení speciálního školního pokusného sadu, kde žáci experimentovali s pěstováním moruší. Roku 1887 bylo škole povoleno rozšíření o druhou třídu, neboť počet dětí stoupl téměř na sedmdesát. Potřebná nová školní budova se dvěma třídami nestála ještě počátkem 20. století.⁴⁰⁷

Výuka náboženství na všech zmíněných školách spadala přirozeně do péče kněží v Radonicích. Definitivní rozdělení povinností na školách nastalo s úpravou příjmů za toto vyučování. Radonický farář si ponechal pouze tuto školu, zatímco kaplan, pokud ve farnosti byl, zajišťoval výuku na školách ve Stradonicích a Pátku.⁴⁰⁸ Jednalo se zejména o úhradu cestovného, jež byla povinná hradit katechetovi obec, na jejíž školu dojížděl. Tyto problémy se objevily v tomto případě zejména u pátecké školy, ale nebyly ojedinělé: totožné obtíže se vyskytovaly např. i ve farnosti v Úhonicích, kde okolní obce povozy odmítaly hradit a katecheta byl nucen za výukou docházet několik hodin týdně pěšky.⁴⁰⁹

⁴⁰⁵ Viz STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*. Rukopis, SOKA Louny, fond 327 Farnost Radonice, k. 12., s. 161-177.

⁴⁰⁶ Viz tamtéž, s. 188-197.

⁴⁰⁷ Viz tamtéž, s. 299-310.

⁴⁰⁸ Viz tamtéž, s. 110-114.

⁴⁰⁹ Viz dopis opata Zikmunda Starého Řehoři Segelovi z roku 1885. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1202, složka 1885.

5.1.4.2 Vizitace a protokoly týkající se náboženské výchovy

Nedílnou součástí provozu škol byly jejich pravidelné inspekce a úlohou katechetů bylo rovněž připravovat pro tyto kontroly a pro evidenci nadřízených školních instancí příslušné podklady. I tuto problematiku lze alespoň částečně z dochovaných pramenů pro zkoumané školy dokladovat. Téma vizitací se promítlo nejvíce do fondu jihlavských škol, neboť zdejší farář byl z titulu své funkce zdejším vrchním školdozorcem. Byl tedy zodpovědný za distribuci oficiálních dekretů a nařízení, organizoval a sám konal návštěvy ve školách a do jeho agendy náležely rovněž např. veškeré vizitační protokoly či vysvědčení způsobilosti učitelů.

Jako příklad vizitačního protokolu lze uvést např. záznam o vizitaci jihlavské hlavní školy z roku 1812, který je jedním z nejobsáhlejších. Tato zpráva zahrnovala kromě obecné charakteristiky školy též seznam témat zkoušených v jednotlivých třídách včetně seznamů žáků s konkrétními hodnoceními jednotlivých předmětů u každého z nich. Žáků bylo tehdy v tomto ústavu mezi šedesáti ve třetí třídě až po devadesát ve třídě první. Hodnocenými položkami byly obsahy evangelií, katechismus, čtení kurentem i latinkou, krasopis, diktát latinkou i kurentem, němčina, písemné úlohy, počty a chování.⁴¹⁰

Jedním z nejdůležitějších podkladů pro přípravu vizitace byly protokoly, jež vedli jednotliví učitelé i katecheté pro své třídy. Jako výstižná ukázka může posloužit průběžný protokol pro výuku náboženství ve vyšší třídě farní školy na jihlavském předměstí Matky Boží. V dnešní terminologii třídní kniha uváděla vždy měsíc, den, jméno katechety a téma, které bylo vykládáno. Tento protokol byl veden od roku 1822 až přibližně do roku 1857, kdy evidenci přebraly státní úřady. Zpočátku bylo uváděno téma každé hodiny a tento soupis prozrazoval, že náboženství bylo v této škole vyučováno dvakrát až třikrát týdně. Protokol by však zřejmě sestavován dodatečně, neboť témata jsou řazena zcela kontinuálně bez zohlednění prázdnin. Obsahem předmětu zde byl střední katechismus, který byl probrán přibližně během dvou let, což v zásadě odpovídá praxi, v níž děti zpravidla dva roky ve vyšší třídě nižší školy strávily. Od roku 1843 pak byly zaznamenávány pouze měsíční souhrny probrané tematiky a soupisy dat, kdy jednotlivé katecheze proběhly.⁴¹¹

Kromě běžných třídních záznamů byly později zasílány vyšším školským úřadům rovněž zprávy o nábožensko-mravném stavu školy, jež jsou dobrým obrazem jak o

⁴¹⁰ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 39.

⁴¹¹ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, k. 165.

výuce náboženství na škole, tak i o náboženské praxi žactva. V jihlavském fondu se zachovaly tyto zprávy z 90. let 19. století z celkem čtyř nižších škol: obecné školy u sv. Jakuba, chlapecké obecné školy, dívčí obecné školy a z *Giselaschule*.

Tato zpráva uváděla druh a název školy, vzdálenost od farní osady, vyučovací řeč, počet tříd, kde se učilo náboženství, týdenní počet hodin tohoto předmětu, jméno katechety, počet žáků, úroveň docházky žáků do školy a probranou učební látku. Sám katecheta vyplňoval údaje o náboženských cvičeních konaných na škole: modlitby, jež byly ve škole využívány před a po vyučování, četnost školních mší svatých a účast žáků, zvláštní záznamy se vedly o přijímání svátostí v jednotlivých třídách, o přípravě na první zpověď a svaté přijímání a zprávu uzavíral výčet procesí či jiných pobožností, jichž se škola zúčastnila. Zpráva obsahovala rovněž relativně rozsáhlý posudek katechety o výsledku vlastního vyučování a o mravném chování žáků, přičemž bylo možno přidat i vlastní poznámky a připomínky. Rozsah této zprávy závisel zpravidla na ochotě katechety se tomuto tématu věnovat.⁴¹²

5.1.4.3 Ekonomická stránka provozu premonstrátských škol

Ekonomická problematika nižších škol se strahovských premonstrátů týkala z několika hledisek. V první řadě je třeba si povšimnout příjmů učitelů na školách strahovského patronátu, jež byly před přijetím Hasnerova zákona dány tzv. školní fasí a poté řádným služným ze strany státu. Katecheté z řad řeholníků ve vlastních farnostech měli příjem z farního benefícia a obce doplácely v případě potřeby příspěvek na cestovné. Druhou otázkou byly náklady na údržbu škol, jež byly dány zejména v období do Hasnerova zákona povinností patronátu.

Stručné záznamy o učitelských příjmech či jejich odhady lze doložit na příkladu stručných záznamů jihlavských a obsáhlejší zprávy radonické. Příjem učitelů v jihlavských nižších školách na počátku zkoumaného období zhruba odpovídal průměrným učitelským platům v podobném typu obcí. V jihlavské škole na předměstí Matky Boží činil učitelův příjem ročně cca 150 zlatých, jež byly doplněny nevelkými příjmy deputátu. Během přibližně dvaceti let se jeho příjem zvýšil až na 180 zlatých. Na ostatních jihlavských předměstských školách byly příjmy srovnatelné či jen o málo nižší, na hlavní farní škole u sv. Jakuba však byly příjmy učitele zhruba poloviční,

⁴¹² Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 43.

neboť jej zřejmě doplňoval plat kostelníka či varhaníka, což byla běžná dobová praxe.
413

Podrobnější záznamy se dochovaly z radonického školního okrsku. Vlastní radonická škola byla co do hodnoty majetku ceněna na cca 300 zlatých, přičemž roční příjem učitele byl cca 100 zlatých, což odpovídá úrovni venkovských škol. Příjmy byly však díky ustanovení opata Zeidlera navýšeny velkým deputátem z přilehlého hospodářského dvora v Pátku.⁴¹⁴ Filiální škola ve Stradonicích původně neměla ani vlastní budovu, neboť příjmy patronátu její výstavbu nedovolovaly, ani dostatečné zdroje, aby mohl být placen učitel. Od roku 1830 nastaly vleklé spory, neboť tehdejší radonický farář Artner nebyl ochoten s obcí na zřízení školy spolupracovat a preferoval variantu, aby stradoničtí žáci navštěvovali školu v Radonicích. To však nebylo z kapacitních důvodů možné, proto byla nakonec malá škola zřízena okolo roku 1840. Příjmy na ní byly 78 zlatých. O dvacet let později došlo k neshodám mezi farářem a stradonickou obcí, když obec odmítla hradit zvýšené náklady na cestu katechety do jejich školy. Dohoda byla nakonec uzavřena, ale zůstala pouze zakotvena ve smlouvě.⁴¹⁵ Ve filiální škole v Pátku činila roku 1855 hrazená obcí celkem 132 zlatých a deputát z klášterního dvora. Díky tomu Strahov získal právo v obecní škole ustanovovat učitele, což však vzhledem k nové legislativě trvalo jen do roku 1868.⁴¹⁶

Údaje o nákladech patronátu na provoz a údržbu škol se dochoval v několika dokumentech v pramenech pražské strahovské farnosti ze 40. let 19. století. Jsou však svázány vždy s náklady na špitál sv. Alžběty, lze tedy odhadnout, že skutečné hodnoty majetku, který se pravidelně pohyboval okolo 1600 zlatých, i cen oprav byly přibližně jednou třetinou ceny. Zachovaly se soupisy oprav a nákladů na ně, v některých výkazech byly zahrnuty i účty za otop.⁴¹⁷ Tato položka byla zřejmě ve zkoumaném případě často diskutována, neboť žádosti o zvýšení nákladů na palivové dříví, případně deputátního přidělu z klášterních statků se pravidelně opakovaly. Správce školy je odůvodňoval argumentem, že kvůli chladnu ve třídách rodiče odmítají děti do školy posílat.⁴¹⁸ Komentáře k nedochovaným účtům a stručné přehledové výroční zprávy

⁴¹³ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 39.

⁴¹⁴ Viz STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*, s. 161-174.

⁴¹⁵ Viz tamtéž, s. 188-197.

⁴¹⁶ Viz tamtéž, s. 299-310.

⁴¹⁷ Viz Vyúčtování nákladů na pohořeleckou školu. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 478.

⁴¹⁸ Viz Zprávy školního správce pohořelecké školy. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 478.

ukazují, že škola se postupně rozšiřovala; teprve poté se začínají příjmy škol zvyšovat.⁴¹⁹

Strahovský klášter však podporoval školy ve svých farnostech i jiným způsobem. Časté bylo zakládání a vybavování školních knihoven jak cílenými nákupy, jako např. pro školu v pražských Nebušicích,⁴²⁰ tak darováním vhodných knih z pozůstalostí zemřelých strahovských kněží, jak tomu bylo např. v Mikulovicích, kde byl díky knihovně zesnulého faráře Kristiána Šmída položen základ místní školní knihovně.⁴²¹

5.1.5 Premonstráti a náboženská výchova zrakově postižených dětí

Vznik ústavu pro vychování slepých dětí, později známého pod plným názvem *Soukromý ústav pro vychování a léčení chudých slepých dětí a na oči chorých v Praze na Hradčanech*, v němž téměř nepřetržitě působili jako katecheté i strahovští premonstráti, souvisí se zvýšeným zájmem o péči o postižené, jehož počátky lze datovat v našich zemích do začátku 19. století. Tehdy jsou zakládány specializované církevní či soukromé instituce zejména pro děti a mládež s různými postiženími, které však nezohledňovaly stupeň těchto vad a nedisponovaly žádnými speciálními pedagogickými postupy.⁴²²

Inspirátorem a učitelem zakladatele pražského ústavu byl vídeňský pedagog Johann Wilhelm Klein, který na základě vlastních pokusů se soukromou výukou slepých dětí vydal roku 1819 *Lehrbuch zum Unterrichte der Blinden*, tehdy jedinou publikací k tomuto tématu. Roku 1804 založil ústav s početným odborně školeným personálem. Chovanci zde pobývali od sedmi do dvanácti let a byli vyučováni v náboženství, čtení, psaní, jazykové přípravě, počtech, hudební výchově, přírodovědě, zeměpisu, ručních pracích, pro starší žáky přibyla výuka evangelií, dějepisu a pravopisu; zvláštní pozornost byla věnována cvičení paměti.⁴²³

Založení ústavu pro slepé děti v Praze doporučil profesor Josef Madr a tento projekt podporoval i nejvyšší purkrabí Jan Rudolf Chotek. Teprve jeho nástupce však

⁴¹⁹ Viz Korespondence správy školy. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 479, složka Kleinkinderschule am Hradschin.

⁴²⁰ Viz dopis nebušické školní rady opatovi Zikmundovi Starému ze dne 12. října 1887. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1203, složka 1887.

⁴²¹ Viz dopis městské rady v Mikulovicích opatovi Zikmundovi Starému ze dne 16. května 1892. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1206, složka 1892.

⁴²² Viz MONATOVÁ, Lili. *Pojetí speciální pedagogiky z vývojového hlediska*. Brno: Paido, 1998, s. 7-13.

⁴²³ Viz HRONEK Jaroslav a kol. *Vybrané kapitoly z historie péče o děti s vadami zraku*. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, 1971, s. 14.

založení ústavu inicioval, obstaral nutné finance a svěřil ho profesoru Aloisi Klárovi. Budovu daroval koncem roku 1807 císař František I.; šlo o prostory někdejší říšské kanceláře na Hradčanech. Prvním ředitelem byl guberniální rada rytíř Prokop Platzer, s nímž intenzivně spolupracoval lékař Jan N. Fischer, Klárův přítel, který byl prvním ošetřujícím lékařem v tomto institutu.⁴²⁴

Klár se ve Vídni podrobněji seznámil s Kleinovou metodikou a roku 1808 zahájil v novém ústavu, pro nějž sám sepsal statuta, výuku. Chovanci museli být zcela nemajetní, mezi sedmým a dvanáctým rokem, přičemž v ústavu směli pobývat nejvýš do dvaceti let. Přijímání nebyli chovanci s kombinovanými vadami.⁴²⁵ V této době měl ústav katechetu, domácího učitele a podučitele, industriální učitelky a mistry pro ruční práce.⁴²⁶

Od roku 1825 byl ředitelem rytíř Josef Procházka; o rok později Alois Klár ústav opustil, neboť začal pečovat o svou nadaci pro podporu slepých umělců a roku 1832 pak založil ústav pro zaopatření dospělých slepců.⁴²⁷ Na jeho místo nastoupil představený Lužického semináře, dr. František Příchovský.⁴²⁸ Roku 1844 z ředitelského místa odstoupil i Procházka a jeho nástupcem se stal Karel Václav Ott z Ottenkronu.⁴²⁹

Až do roku 1838 nebylo nikdy v ústavu z kapacitních důvodů více než 24 chovanců.⁴³⁰ Teprve přestěhování do nedalekého většího objektu umožnilo zvýšit jejich počet na třicet, po pozdějších úpravách až na sedmdesát.⁴³¹

Od roku 1879 se o vnitřní vedení a správu ústavu starala kongregace Milosrdných sester sv. Karla Boromejského. Sestry přivedly do zdejšího ústavu i některé chovance z vlastní opatrovny pro postižené děti z Karlína. Oficiální slavnostní převzetí ústavu se konalo 12. října při bohoslužbách v domácí kapli. Rok poté sestry začaly učit i ve škole.⁴³² Statuta i osnovy pro výuku stanovovaly i nadále ředitelství ústavu. Po Karlu Václavu Ottenkronovi se stal ředitelem Leopold Hasner von Artha a po jeho rezignaci

⁴²⁴ Viz *Krátký nástin stoletého trvání soukromého ústavu pro vychování a léčení chudých slepých dětí a na oči chorých v Praze na Hradčanech*. Praha: Antonín Renn, 1907, s. 7.

⁴²⁵ Viz tamtéž, s. 5-9.

⁴²⁶ Viz tamtéž, s. 15.

⁴²⁷ Viz *Ottův slovník naučný*. Čtrnáctý díl Kartel – Kraj. Praha: J. Otto, 1899, s. 307.

⁴²⁸ Viz *Krátký nástin stoletého trvání soukromého ústavu pro vychování a léčení chudých slepých dětí*, s. 13.

⁴²⁹ Viz tamtéž, s. 19.

⁴³⁰ Viz tamtéž, s. 17.

⁴³¹ Viz tamtéž, s. 22.

⁴³² Viz *Kronika Milosrdných sester sv. Karla Boromejského*. Díl V. Rukopis, fond Boromejky, s. 35.

na tento úřad jej převzal roku 1886 strahovský opat Zikmund Starý, který byl již od roku 1882 v představenstvu ústavu.⁴³³

V této době rozvoje školy bylo představenstvo desetičlenné a k personálu patřilo kromě katechety osm učitelů hudby a sedm sester boromejek, které působily jako literní i industriální učitelky a vychovatelky. Chovanců bylo v této době přibližně sedmdesát; podle pohlaví i národnosti přibližně stejně, nejvíc ve věku deseti až patnácti let. Ústav byl financován převážně z darů, příspěvků čestných členů a městských obcí, které byly povinny platit na děti, jež zde měly domovské právo; od některých z nich však příspěvky přicházely značně nepravidelně.⁴³⁴ Pobyt chovanců byl rovněž financován z nadací, které byly při ústavu založeny, příspěvků zemského výboru a platů, které mohly odvádět majetnější rodiny.⁴³⁵

Strahovští premonstráti v této době byli veřejností považováni za důležitý činitel při přijímání dětí do ústavní péče, a proto se na ně – zejména na Zikmunda Starého jakožto ředitele – obracelo velké množství žadatelů jak z řad strahovských kněží, kteří doporučovali děti ze spravovaných farností,⁴³⁶ tak i diecézních kněží a rodičů postižených dětí.⁴³⁷ Velký vliv však tyto žádosti neměly, neboť o přijímání nových chovanců rozhodovalo celé představenstvo ústavu podle potřeb a vhodnosti adeptů, v případě většího počtu podobných žádostí se mezi nimi losovalo.

Po smrti Zikmunda Starého roku 1905 jej v představenstvu, i když nikoliv na místě ředitele, nahradil opat Metoděj Zavoral,⁴³⁸ který po celou dobu svého úřadu byl jedním z největších dobrodinců ústavu, neboť všestranně pečoval o prospěch zdejších žáků.⁴³⁹

⁴³³ Viz *Krátký nástin stoletého trvání soukromého ústavu pro výchování a léčení chudých slepých dětí*, s. 25-28.

⁴³⁴ Dluh obce Královské Vinohrady řešil samostatně úředník, který jej odhalil při revizi účtů. Srov. dopis Jana Červenky opatovi Zikmundovi Starému ze dne 13. června 1900. Viz Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1209, složka 1900.

⁴³⁵ Viz *Výroční zpráva soukromého ústavu pro výchování a léčení chudých slepých dětí a na oči chorých v Praze*. Praha: Antonín Renn, 1891.

⁴³⁶ Viz dopis Aemiliana Kaplana opatovi Zikmundovi Starému ze dne 27. května 1896. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1207, složka 1896.

⁴³⁷ Viz dopis Bedřicha Landrocka opatu Zikmundovi Starému ze dne 6. června 1889. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1204, složka 1889.

⁴³⁸ Viz *Krátký nástin stoletého trvání soukromého ústavu pro výchování a léčení chudých slepých dětí*, s. 30.

⁴³⁹ Viz *Historie ústavu během 20. století*. Rukopis. Fond Boromejky, kt. P-4/2, Praha – Hradčany, ústav slepců.

5.1.5.1 Vyučování v ústavní škole

V úvodu charakteristiky způsobu vzdělávání nevidomých, která se přirozeně úzce váže k výkladu o realizaci a metodách katecheze pro tyto žáky, je nutno zmínit několik faktů. První z nich se týká školní docházky takto postižených dětí. První Felbigerův náčrt pozdějšího tereziánského školního řádu, jenž měl zohlednit i péči o postižené, s ní počítal, definitivní verze však tento bod nezohlednila. Základní vzdělání tak získalo pouze přibližně 10 % dětí, o něž pečovaly specializované ústavy.⁴⁴⁰ To změnil až roku 1869 Hasnerův školský zákon, který podřídil i nevidomé děti povinné školní docházce.⁴⁴¹

Druhá poznámka se týká užívaných znakových systémů, jejichž typ a náročnost použití ovlivňovala kvantitu i kvalitu materiálů využívaných pro výuku, a to včetně náboženství. Vždy se jednalo o systém reliéfních písem⁴⁴², přičemž v hradčanském ústavu se zprvu užívalo tzv. vídeňského Kleinova nebo též jehlového písma. Principem bylo vypichování abecedních znaků kovovými hranoly s reliéfními raznicemi a vypichované body byly seřazeny do tvarů běžné tiskové abecedy.⁴⁴³ Teprve roku 1873 se zde začalo systematicky užívat Braillovo písmo, v němž byly vysázeny i nejběžnější učebnice, pravděpodobně i pro výuku náboženství.⁴⁴⁴ Volba užívaného písma při různých příležitostech od té doby byla kompromisem – pro výuku se užíval Braillov systém, který na rozdíl od Kleinova umožňoval plynulé čtení,⁴⁴⁵ kdežto Kleinova abeceda se až do 20. století používala pro určitý typ písemností určených vidoucím.⁴⁴⁶

Dlouhou dobu po založení hradčanského ústavu byl početní stav vzdělávaných nevidomých v pražské arcidiecézi stále zanedbatelný: v roce 1846 z přibližně 230 nevidomých pobývalo v hradčanském ústavu 15 chlapců a 12 dívek. Teprve v této době byly tvořeny koncepce, jak prakticky provádět vyučování nevidomých; zároveň byly zavedeny tzv. pedagogické deníky, tedy osobní výchovné složky žáků.⁴⁴⁷ Cílem bylo vychovat samostatné jedince, zbožné, mravně dobré a vzdělané občany, nakolik to

⁴⁴⁰ Viz HRONEK Jaroslav a kol. *Vybrané kapitoly z historie péče o děti s vadami zraku*, s. 16.

⁴⁴¹ Viz tamtéž, s. 20-21.

⁴⁴² Doklady o reliéfních písmech se dochovaly již ze starověku a různé systémy vznikaly až do 19. století. Viz MONATOVÁ, Lili. *Pojetí speciální pedagogiky z vývojového hlediska*, s. 19.

⁴⁴³ Viz tamtéž, s. 21.

⁴⁴⁴ Viz *Krátký nástin stoletého trvání soukromého ústavu pro vychování a léčení chudých slepých dětí*, s. 24.

⁴⁴⁵ Viz HRONEK Jaroslav a kol. *Vybrané kapitoly z historie péče o děti s vadami zraku*, s. 18-19.

⁴⁴⁶ Ve fondu NA: Premonstráti Strahov se např. v dokladech opatské kanceláře z přelomu 19. a 20. století dochovalo velké množství blahopřání a děkovných dopisů vytvářených tímto typem písma.

⁴⁴⁷ Viz HRONEK Jaroslav a kol. *Vybrané kapitoly z historie péče o děti s vadami zraku*, s. 20-21.

jejich stav umožňuje.⁴⁴⁸ O metodické zlepšení výuky se zasloužil tamější učitel Josef Bezecný, který vytvořil mnoho výukových pomůcek, např. plastické mapy, geometrická tělesa atd., a systematizoval též výuku hudby v ústavu. Na něj později navazovala sestra Aquina Sedláčková, první velká česká tyflopodka, která se kromě vypracování velkého množství výukových materiálů zasloužila o adaptaci Lormovy prstové abecedy pro hluchoslepé na český jazyk.⁴⁴⁹

Ústavní škola měla dvě, na počátku 20. století tři oddělení a opakovací školu. Učení hudbě probíhalo individuálním způsobem; individuální péče byla doporučena i při vyučování.⁴⁵⁰ Vyučovalo se náboženství, čtení, psaní, počty, měřictví, fyzika, dějepis, zeměpis, přírodopis, technologie, občanská nauka, zdravotní věda, zpěv, hudba a ladění pian. Náboženství, čtení a psaní obsahovalo látku obecné školy. Zpočátku se učilo výhradně německy, později se takto vyučovalo pouze náboženství a v ostatních předmětech se po týdnech střídala čeština a němčina. Metody se používaly téměř výhradně pamětné s využitím množství hmatových pomůcek, zvláště pro počty, zeměpis apod. Zásadní pozornost byla věnována nácviku používání nástrojů a rozeznávání materiálů a předmětů.⁴⁵¹

Každoroční závěrečné zkoušky z náboženství i z ostatních předmětů byly veřejné, největší důraz byl kladen na hudbu. Náboženství se zkoušelo ve všech třídách; z literárních předmětů dále čtení Kleinova i Braillova písma, pamětné počty, zeměpis a základy hudební nauky.⁴⁵²

5.1.5.2 Náboženská výchova a výuka v ústavu

Úvodem je třeba zopakovat, že stejně jako v 19. století prakticky neexistovala speciální pedagogika, která své principy v souladu s vývojem poznání teprve konstituovala, nelze očekávat ani specifické katechetické metody či pomůcky. Při pastoraci postižených se jednalo téměř výhradně o výuku náboženství, metody se tedy odvíjely od způsobů výuky ostatních literárních předmětů. Speciální postupy pro výuku

⁴⁴⁸ Viz *Kronika Milosrdných sester sv. Karla Boromejského*. Díl V., s. 36.

⁴⁴⁹ Viz SMÝKAL, Josef. *Tyflopedický lexikon jmenný* [online]. Brno: Technické muzeum v Brně, 1998 [18.10.2012]. Dostupné z <http://www.apogeum.info/tlex/index.php>.

⁴⁵⁰ Viz *Výroční zpráva soukromého ústavu pro vychování a léčení chudých slepých dětí a na oči chorých v Praze*.

⁴⁵¹ Viz HRONEK Jaroslav a kol. *Vybrané kapitoly z historie péče o děti s vadami zraku*, s. 22-23.

⁴⁵² Viz Pozvání k veřejným zkouškám ústavu z let 1869-1885. Fond Boromejky, kt. P-4/2, Praha – Hradčany, ústav slepců.

náboženství se rovněž nerozvíjely, protože, jak bylo řečeno výše, tyto děti nepodléhaly až do roku 1869 povinné školní docházce.

Ústav měl od svého počátku přirozeně vlastního katechetu a učitele náboženství. Toto místo bylo spojeno s ročním platem 100 zlatých z náboženského fondu.⁴⁵³ Prvním katechetou byl od roku 1808 diecézní kněz Antonín Sichrovský.⁴⁵⁴ Po něm nastoupil první premonstrátský katecheta, Jakub Střemcha, jehož následoval roku 1826 Bonifác Oppelt. Poté zde krátce působili diecézní kněží Jan Hraběta a Václav Böhm.⁴⁵⁵

Pro výuku náboženství byly stanoveny roku 1826 domácí instrukce. Náboženství se učilo pětikrát týdně, třikrát se dětem věnoval katecheta a dvakrát produčitel. Náboženská cvičení zahrnovala ranní a večerní pobožnost, tedy modlitbu doprovázenou čtyřhlasým zpěvem místního sboru, dále, pokud dovolovalo počasí, denní návštěva kostela, v neděli pak navíc exhorta učitele náboženství. Ke zpovědi a k přijímání chodili žáci stejně jako v ostatních školách čtyřikrát do roka.⁴⁵⁶

V tomto období byl katechetou Jakub Jan Nepomuk Dvořák, strahovský kněz, který později úspěšně působil jako pedagog na klášterem zřizovaných středních školách. Po jeho odchodu následovali další premonstráti: od roku 1850 Michal Martinovský, o tři roky později Menhard Heller, od roku 1861 Heřman Kolenatý a od roku 1878 Erhard Gregor.⁴⁵⁷ V závěru století zde působil Chrysostom Blažek.⁴⁵⁸

Konkrétní denní řád, z něhož je možné vyvodit, jaké postavení měla výuka náboženství a náboženská výchova v ústavu, pochází až z doby po převzetí školy sestrami. Ranní modlitba se odehrávala v domácí kapli, poté se žáci odebrali na ranní mši, a to do nejbližšího kostela, tedy na Loretu. Náboženství se jako školní předmět vyučovalo třikrát týdně, vždy jako první vyučovací hodina, v létě, kdy bylo možno počítat s delším dnem, přibývala ještě jedna opakovací hodina. V neděli chovanci odcházeli na mši v osm hodin, exhorta probíhala od devíti do jedenácti. Večerní modlitba se pravidelně konala po večeři, opět v domácí kapli.⁴⁵⁹

Původně se náboženství vyučovalo společně v první i druhé třídě, látka se rovnala obsahu středního katechismu s příslušnou biblickou dějepravou. Poté, co byla koncem

⁴⁵³ Viz *Krátký nástin stoletého trvání soukromého ústavu pro vychování a léčení chudých slepých dětí*, s. 15.

⁴⁵⁴ Viz tamtéž, s. 9.

⁴⁵⁵ Viz tamtéž, s. 15.

⁴⁵⁶ Viz tamtéž, s. 16.

⁴⁵⁷ Viz tamtéž, s. 22.

⁴⁵⁸ Viz tamtéž, s. 30.

⁴⁵⁹ Viz *Denní řád ústavu slepců okolo roku 1879*. Fond Boromejky, kt. P-4/2, Praha – Hradčany, ústav slepců.

19. století zavedena třída třetí pro nejstarší chovance, začalo se zde vyučovat i obsahu velkého katechismu, výkladu evangelií a základům liturgiky, v němž se žáci seznámili s církevním rokem a základními obřady. Jednalo se tedy většinou o látku v rozsahu obecné školy, používány však byly odlišné metody.⁴⁶⁰

Vyučování tzv. literním předmětům bylo metodicky považováno za poměrně obtížné, neboť učitel nemohl využívat jiných vjemů žáků než sluchových. Nepřetržitý zvukový kontakt byl považován za podmínku úspěšného vyučování a požadovalo se, aby učitel opakoval výklad tak dlouho, dokud si pomocí stručných kontrolních otázek neověřil, že všichni látce nejen porozuměli, ale že si ji rovněž zapamatovali, neboť nebylo možné spolehnout se na dodatečné vlastní studium. V náboženství byla tedy metoda katechizování pomocí otázek a odpovědí poměrně úspěšná a zřejmě byla používána i v jiných předmětech. Zároveň byly nevidomé děti považovány za zvláště vnímavé vůči náboženství, a to právě kvůli své vadě: Boží slovo a náboženské pravdy je měly hlouběji oslovovat, neboť nebyly překrývány jinými smyslovými vjemy a velká role se přisuzovala též údajné živé obraznosti.⁴⁶¹

S využitím katechismů není možno prakticky počítat: lze předpokládat, že žáci mohli dostávat listy se základními modlitbami či pravdami víry, případně citáty z Písma.⁴⁶² Pokud takové existovaly, pravděpodobně byly tištěny Kleinovým systémem. Není však možno vyloučit, že po zavedení Braillova systému škola získala několik německých katechismů ze zahraničí, kde existovaly tiskárny slepeckých knih tohoto typu.⁴⁶³ Od katechetů tyto hodiny vyžadovaly pečlivou přípravu a rozvržení látky, neboť systém doptávání a zpětné kontroly musel být komplexnější než při běžné výuce.

K náboženské výchově přispívala i ústavní mariánská družina, jejíž zřízení si vyžádali sami chovanci. Nebyla však vedena nikým ze strahovských premonstrátů: vedla ji sestra Luisa Čechová a zповědník ústavu Msgre Karel Kahl. Zřízena byla pod ochranou Panny Marie, Matky dobré rady a sv. Aloise 13. listopadu 1897 a dle záznamů byla jedinou svého druhu na světě. Oficiálně zahájila svou činnost 21. listopadu téhož roku.⁴⁶⁴

⁴⁶⁰ Viz SOLAROVÁ, Světlá a ŠARBACH Zdeněk. *Dějiny nejstarší školy pro nevidomé v Čechách*. Praha: Radar, 1992, s. 23.

⁴⁶¹ Viz *Výroční zpráva soukromého ústavu pro výchování a léčení chudých slepých dětí*, s. 7.

⁴⁶² Viz *Krátký nástin stoletého trvání soukromého ústavu pro výchování a léčení chudých slepých dětí*, s. 35-37.

⁴⁶³ Viz tamtéž, s. 19.

⁴⁶⁴ Viz Nedatovaná zpráva o založení mariánské družiny. Fond Boromejky, kt. P-4/2, Praha – Hradčany, ústav slepců.

5.2 Premonstráti na vyšších školách

Pravidla náboženské výchovy mládeže na vyšších školách představují v souvislosti s reformami systému vyšších škol. Náboženská výchova v 19. století byla koncipována tak, aby pokrývala veškeré situace v životě křesťana, a zůstávala téměř beze změn. Ve výkladu diferencuji náboženské vzdělání mládeže na vyšších školách podle dobového rozvržení látky, tj. rozvržení na věrouku, mravouku, liturgiku, biblické dějiny, apologetiku a církevní dějiny. Hodnotím dále učební texty, jejich autory a význam. Kapitola poté obrací pozornost k osobě katechety a vlivu školního prostředí na jeho působení, a proto podrobněji popisuje dějiny vyšších škol v premonstrátské působnosti různého typu v sociálním a ekonomickém kontextu jejich existence na základě dostupných pramenů.

5.2.1 Problematika náboženského vzdělávání a výchovy na vyšších školách a vliv osobnosti katechety

Problematice náboženské výchovy na vyšších školách nebyla ve zkoumaném období věnována taková pozornost jako předmětu náboženství na školách nižších. Mnohé zásady, podle nichž byla tato výuka organizována, prakticky kopírovaly pravidla pro školy nižší a přihlíželo se výhradně k obsahům osnov, případně ke specifikům vyšších škol jako takových.⁴⁶⁵ Výuka náboženství na vyšších školách nepodléhala příliš změnám, jež byly dány různými reformami, neboť systém vyšších škol procházel pouze drobnějšími úpravami, náboženství pak co do obsahu i formy bylo vyučováno bez větších změn. Nastíněny zde proto budou pouze základní body k tomuto tématu, jež se týkají výuky náboženství ve vazbě na školský systém, náboženské výchovy a katechetů vyšších škol.

Vzhledem k tomu, že tereziánská školská reforma preferovala rozvoj nižšího školství, byla naplánována značná redukce gymnázií, jediného existujícího typu vyšších škol. Sídla zbylých třinácti gymnázií byla pevně určena. Ostatní vyšší školy měly být přeměněny v hlavní a městské školy.⁴⁶⁶ Zároveň byla připravena nová koncepce studia, jejímž autorem byl piarista Gracián Marx a která byla schválena v říjnu roku 1775.

⁴⁶⁵ Tato pravidla byla do praxe zaváděna formou tematicky různých stručných instrukcí, jejichž příkladem může být např. zachovaná *Instruction für die Directores oder Vice-directores der Gymnasien in den k. k. Erbstaaten*. Wien: Johann Thomas Edlen von Trattner, 1781. Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 39.

⁴⁶⁶ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 150

Gymnázia byla nově organizována jako pětileté školy, a to o třech gramatikálních třídách a dvou humanitních. Byla zavedena soustava třídních učitelů; katecheta však byl vždy samostatným učitelem, jenž sloužil celé škole.⁴⁶⁷

Další reformou byl tzv. Langův gymnaziální kodex z roku 1808, který byl reakcí na předešlou krátkou praxi studijních konsesů gymnaziálních profesorů. Tehdejší dvorní rada české dvorské kanceláře Jindřich František hrabě Rotterhann s touto organizací školní samosprávy nesouhlasil a zastával názor, že o výchovných a didaktických otázkách je oprávněn rozhodovat výhradně stát.⁴⁶⁸ Tento systém počítal s šestiletým gymnáziem, jehož vyučující museli být nově aprobováni univerzitní zkouškou. Katecheta stále vyučoval pouze náboženství.⁴⁶⁹ Gymnaziální katecheta měl být diecézním knězem, pokud ústav nebyl zřizován řeholním řádem, a měl nárok na odměnu 200 zlatých ročně. Tento stav se udržel až do Exner-Bonitzových reforem.⁴⁷⁰

Do praxe byla řádná výuka náboženství na vyšších školách zavedena poměrně záhy. V pražské arcidiecézi se o to zasloužil první pražský arcibiskup 19. století, Vilém Florentin kníže Salm-Salm, který již krátce po svém nástupu do úřadu vydal pastýřský list týkající se tohoto tématu.⁴⁷¹ Náboženství se na gymnáziích vyučovalo zprvu ve všech třídách každou sobotu odpoledne, záhy po zavedení zvláštního katechety pro každé gymnázium byla tato praxe opuštěna a náboženství bylo v dotaci jedné hodiny týdně zařazeno do běžného rozvrhu. Vyučovací řeči byla mateřština žáků. Náboženství se v této době v němčině učilo jen zřídka, neboť školní předpisy dbaly na to, aby žáci měli z náboženství nejvyšší možný užitek. Na nižším gymnáziu byly zprvu jako učebnice používány čítanky a katechismy normální školy,⁴⁷² na vyšším gymnáziu mělo být náboženství vyučováno pomocí četby písemných pramenů křesťanství⁴⁷³ doplněnými hlavními momenty církevních dějin a mravoukou. Od roku 1849 se náboženství na gymnáziích učilo v každé z osmi tříd dvě hodiny týdně, později se osmé třídě dostalo jedné hodiny navíc na úkor řečtiny.⁴⁷⁴

⁴⁶⁷ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 143-144

⁴⁶⁸ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu: Obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny svato-václavské*. Praha: J. Otto, [1898], s. 52.

⁴⁶⁹ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 235-236.

⁴⁷⁰ Viz tamtéž, s. 141

⁴⁷¹ Viz NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha: Scriptorium, 2010, s. 18.

⁴⁷² Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 151

⁴⁷³ Konkrétní seznam předepsán nebyl, lze ovšem předpokládat, že katecheté postupovali na základě svého vlastního vzdělání.

⁴⁷⁴ Viz JANČAROVÁ, Markéta. *Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století*, s. 31.

Jmenované reformy vyšších škol stanovovaly rovněž pravidla pro náboženský život studující mládeže, která sestavil člen dvorské studijní komise Karl Heinrich Seibt. Jednou měsíčně byla předepsána zpověď a přijímání, a to přednostně na mariánské svátky, jinak kvůli možnosti získání plnomocných odpustků připadlo na první neděli v měsíci. Rozvrh zpovědních dní byl zpočátku přesně stanoven a doporučen. Bylo pravidlem, že učitelé své žáky nezpovídali, ale při přijímání každý sloužil pro svou třídu mši. V neděli a ve svátek každý učitel vykládal evangelium, poté následovala společná mše svatá. Ve všední dny byla pro studenty návštěva kostela povinná.⁴⁷⁵ Kontrola studentů příslušela prefektům, tedy ředitelům gymnázia, kteří byli povinni sledovat, zda se vykládá a procvičuje v předepsaných dnech a hodinách katechismus, zda studenti nezanedbávají nedělní a sváteční bohoslužby a pravidelně přijímají svátosti.⁴⁷⁶

V průběhu doby byly tyto podmínky uvolněny; návštěva kostela byla sice ve všední dny stále povinná, o nedělích byli studenti účastni i zvláštních exhort, ke svátostem však přistupovali již jen šestkrát v roce, přičemž museli svým třídním učitelům odevzdávat zvláštní potvrzení o jejich přijetí.⁴⁷⁷ Tyto povinnosti byly později ještě několikrát potvrzeny. Třikrát do roka přijetí svátosti stanovoval předpis z roku 1821,⁴⁷⁸ povinné bohoslužby s disciplinárním dozorem profesorů byly zavedeny roku 1827.⁴⁷⁹

Volání po nutných reformách školství bylo opět silnější a naléhavější a po zřízení samostatného ministerstva kultu a vyučování bylo zřejmé, že je jen otázkou času, kdy se jisté opravy systému vyšších škol uskuteční.⁴⁸⁰ Reformní činnost, kterou na ministerstvu zahájil sekretář Feuchtersleben, po něm dále rozvinul jeho nástupce Josef Alexander Helfert. Duší reformních snah byl však poradce dr. Franz Exner, profesor filosofie, a německý klasický filolog Herrmann Bonitz.⁴⁸¹

V první fázi byly provedeny dílčí změny: latina přestala být vyučovacím jazykem a při vyučování náboženství se mělo užívat výhradně zemského jazyka. Reformováno bylo vyučování matematiky, rozšířena časová dotace exaktních předmětů a zavedeny volitelné předměty – moderní jazyky, těsnopis, kreslení a zpěv nebo tělocvik. Další změny se týkaly organizace výuky. Učivo bylo vymezeno pro jednotlivé ročníky a byl

⁴⁷⁵ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 151

⁴⁷⁶ Viz *Instruction für die Directores oder Vice-directores der Gymnasien*.

⁴⁷⁷ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., s. 235.

⁴⁷⁸ Viz KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první, s. 230.

⁴⁷⁹ Viz tamtéž, s. 321.

⁴⁸⁰ Viz URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*, s. 127

⁴⁸¹ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., s. 41.

zrušen systém třídních učitelů, jež byli znovu nahrazeni učiteli odbornými. Zavedeno bylo průběžná klasifikace studentů. Učitelské sbory mohly nově rozhodovat o náboženských povinnostech žáků.⁴⁸² Nová koncepce vyšší školy byla postavena na vyváženosti a vzájemné provázanosti humanitních a exaktních předmětů. Cílem bylo poskytnutí vyššího všeobecného vzdělání a příprava pro univerzitní studia na základě klasických jazyků a jejich literatur.⁴⁸³ Studium bylo nově ukončeno maturitou, jež měla garantovat jednotnou úroveň absolventů a opravňovala zároveň ke vstupu na univerzitu.

Pro nový osmiletý systém gymnázií bylo v předmětu náboženství stanoveno rozvržení látky následovně: první ročník opakoval základy věrouky a mravouky, druhý ročník se věnoval liturgice, třetí a čtvrtý biblickým dějinám. Látka pátého ročníku obsahovala základy katolické apologetiky, v šestém ročníku se prohlubovala věrouka, sedmý ročník probíral mravouku a osmý církevní dějiny.⁴⁸⁴

Tomuto systému rovněž odpovídala skladba a výběr učebnic. Není možné jako v předchozí kapitole postupovat podle vývoje jednotlivých oborů, neboť se často jednalo o knihy překladové či úpravy z cizích jazyků, jež byly často voleny i z hlediska pouhé dostupnosti či velkého rozšíření. V následujícím přehledu jsou uvedeny nejběžnější učebnice pro jednotlivé obory, přičemž je třeba znovu si uvědomit, že spektrum schválených titulů bylo bohatší.

První a šestý ročník vyšších škol byl věnován opakování a prohlubování věrouky. Předepsanou a využívanou učebnicí pro oba ročníky byl tzv. Deharbův katechismus. Zvolen byl jakožto připravený překlad, ačkoliv nebyl příliš vhodný, což se později ukázalo i v reakcích katechetů, kteří ho začali užívat.⁴⁸⁵ Šesté ročníky ho využívaly po dlouhá desetiletí, zatímco pro mladší studenty byly postupně vybírány a schvalovány tituly jiné, např. *Učebná kniha katolického náboženství* Franze Fischera.⁴⁸⁶

Druhý ročník se věnoval liturgice. Počet schválených učebnic se během zkoumaného období velmi rozšířil, zřejmě i proto, že bylo často upozorňováno na nedostatečné vzdělání v této oblasti vůbec. Jednou z prvních učebnic tohoto oboru byla kniha Antonína Vojtěcha Hnojka,⁴⁸⁷ souvislý výklad systematické liturgiky, který však

⁴⁸² Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., s. 38-39.

⁴⁸³ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 61.

⁴⁸⁴ Viz JANČAROVÁ, Markéta. Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století, s. 41.

⁴⁸⁵ Viz KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 298.

⁴⁸⁶ FISCHER, Franz. *Učebná kniha katolického náboženství pro nižší třídy škol středních a pro školy měšťanské*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1880.

⁴⁸⁷ HNOJEK, Antonín Vojtěch. *Katechismus o svatých obřadech církve katolické*. Praha: Bedřich Rohlíček, 1855.

nijak výrazně nepostihoval smysl liturgických úkonů, spíše se věnoval jejich praktickým popisům a vzniku. Učebnice jako celek byla obsáhlá a vhodná spíše jako příručka pro učitele. O dvě desetiletí mladší učebnicí byla učebnice liturgiky Innocence Antonína Frencla.⁴⁸⁸ Jedná se o přehlednější a lépe uspořádanou práci psanou srozumitelnějším, čtivějším a pro studenty vhodnějším jazykem, čímž více vyhovovala nárokům na učební pomůcky a byla rovněž i déle používána. Nejmladší učebnicí ze zvoleného výběru je práce Karla Konráda.⁴⁸⁹ Je přehledně členěná, se stručnými články a petitem tištěnými doplňujícími informacemi. Jazyk této knihy je výstižný, přiměřený studentům a učebnice jako taková zřejmě byla vhodnou učební pomůckou.

Výuka biblické dějepavy ve třetím a čtvrtém ročníku, jež měla jednak zopakovat znalosti získané na nižších školách, jednak je rozšířit. Nejběžnější učebnicí byla dvoudílná příručka Jana Hulakovského,⁴⁹⁰ jež jako celek zahrnuje zhruba 1 100 stran. Koncipována je velmi přehledně a čtivým jazykem, proto byla velmi oblíbena nejen jako školní učebnice, ale i pro běžnou četbu.

Učebnice základů katolické apologetiky pro pátý ročník byly zpravidla koncipovány jako standardní katechismy. Typickou ukázkou je dílo Matěje Procházky *Základní náboženská nauka v církvi katolické*.⁴⁹¹ Apologetické zaměření se však projevovalo výhradně ve zpracování základních pravd víry více popularizačním způsobem a s návodnými otázkami, jaké by podle autorovy představy kladli mladému katolíkovu jeho oponenti.

Učebnice mravouky pro sedmý ročník názorně ukazují zaměření výuky morálky na konci 19. století. Prvním z nich byla *Katolická mravověda* Františka Janiše.⁴⁹² Úroveň splňovala požadavky vyššího gymnázia, neboť obsahovala stručné, ale vysoce systematické výklady. Podávala témata jak morální teologie obecné, tak aplikované, byť se problematice do jisté míry věnovala výběrově a ne zcela proporčně. Druhá učebnice,⁴⁹³ jejímž autorem byl Jan Procházka, splňovala po formální stránce lépe představu o praktické učebnici. Zpracována byla do stručnějších článků doplněných

⁴⁸⁸ FRENCL, Innocenc Antonín. *Liturgika, čili, Vysvětlení služeb Božích a obřadů svaté katolické církve*. Praha: Karel Bellmann, 1872.

⁴⁸⁹ KONRÁD, Karel. *Liturgika: či Nauka o bohoslužbě církve katolické pro nižší třídy středních škol*. Tábor: Jan a Karel Nedvídkovi, 1885.

⁴⁹⁰ HULAKOVSKÝ, Jan Ev. *Stručný dějepis zjevení božího pro nižší třídy středních škol*. V Praze: Fr. A. Urbánek, 1878.

⁴⁹¹ PROCHÁZKA, Matěj. *Základní náboženská nauka v církvi katolické pro 1. třídu vyšších škol středních*. Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Francel, 1898.

⁴⁹² JANIŠ, František. *Katolická mravověda pro střední školy*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1892.

⁴⁹³ PROCHÁZKA, Jan. *Katolická mravověda*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1899.

opět o petitové odstavce, zároveň byla propornější a čtivá, s pregnanějšími formulacemi.

Náboženské vzdělávání na středních školách bylo v osmém ročníku završeno výkladem o církevních dějinách. Učebnice byly spíše obsáhlými historickými pojednáními než knihami určenými pro školu. Typickou ukázkou je přepracování Allzegových církevních dějin Janem Bílým s titulem *Dějepis svaté katolické církve*⁴⁹⁴ formou prostého vyprávění bez citací pramenů a dalších doplňků.

Tento systém však nebyl optimální; katecheté v praxi ho proto kritizovali a navrhovali řešení, která častěji více odpovídala zásadám pedagogiky a katechetiky. Základní teze zněla, že není možné vyučovat obsahům katechismu, pokud studenti neovládají biblické dějiny; zde se odráží tendence, o níž bylo pojednáno v oddílu o nižších školách, a to postavení výuky náboženství na biblický základ. Rovněž umístění liturgiky do druhého ročníku nebyl hodnocen pozitivně: studenti by měli znát základy církevních dějin, aby mohli pochopit vývoj liturgie. V prvním a druhém ročníku gymnázia měla být proto vyučována starozákonní i novozákonní biblická dějeprava spolu s počátky církevních dějin. Ve třetím a čtvrtém ročníku měla následovat věrouka a liturgika v podobě aplikace. Pozornost katecheté věnovali i nově koncipovaným reálným školám, kde bylo náboženství povinně vyučováno po tři roky; zde navrhovali pro první ročník celou biblickou dějeprava, katechismus pro druhý ročník a liturgiku pro třetí.⁴⁹⁵ Osnova však měla i své zastánce, kteří navrhovali pouze drobné obměny, např. rozšíření výuky katechismu na úkor biblické dějepravy na nižším gymnáziu či posunutí apologetiky kvůli její náročnosti do sedmého ročníku.⁴⁹⁶ K žádné z takových změn nedošlo a osnovy zůstaly po několik desetiletí totožné.

Problematicky byla vnímána i náboženská výchova středoškolské mládeže. Studenti přicházeli na gymnázia často nejen bez základních vědomostí, ale rovněž i bez bližšího vztahu k náboženské praxi. To bylo tehdejšími odborníky vnímáno nejen jako problém vzdělávacího systému nižšího školství, ale i dobového klimatu, kdy znakem dobrého vzdělání bylo do jisté míry zlehčovat náboženství a nedbat o náboženskou výchovu. Katecheta pak mohl na střední škole stěží docílit, aby jeho žáci získali k náboženství pozitivní vztah nejen jako k předmětu, ale i jako k základům vlastního života. Neúspěch v této oblasti byl přičítán jednak nmoderním metodám výuky

⁴⁹⁴ BÍLÝ, Jan. *Dějepis svaté katolické Církve*. Brno: Dědicové R. Rohrera, 1859.

⁴⁹⁵ Viz H., František. Dopis o středních školách. *Časopis katolického duchovenstva*, 1865, 6(5), s. 391-392.

⁴⁹⁶ Viz NEDVÍDEK, Josef. Má-li osnova náboženského učiva na školách středních se změnit, s. 77-80.

náboženství, kdy bylo právem poukazováno na to, že pouhé vědomosti víru nepodníí, ale i nedbalostí při náboženské výchově, zejména při exhortách, které byly často formální a bezobsažné, a zanedbáváním rozvoje náboženské praxe studentů.⁴⁹⁷

Katechety v této době stále mohli být duchovní, jež byli zvlášť ustanovováni pro službu konkrétním školám. Katecheté středních škol byli jmenováni na základě konkurzní zkoušky, jež byla ministerstvem kultu a vyučování promíjena pouze doktorům teologie, a to na návrh zemské školní rady, příslušného církevního úřadu a ředitele školy.⁴⁹⁸ V tomto období však katechetům, zejména na vyšších školách, přestala dostačovat aprobace pouhé výuky náboženství. Po reformě zkoušek pro gymnaziální učitelství i katecheté potřebovali získat aprobaci pro další předměty; spolu s náboženstvím museli být způsobilí vyučovat klasickou filologii, zeměpis a dějepis nebo matematiku a fyziku na obou stupních gymnázia, filosofickou propedeutiku, němčinu nebo zemský jazyk na vyšších gymnáziích.⁴⁹⁹

V první polovině 19. století tvořili katecheté nezanedbatelné procento z celkového počtu učitelů, a to zhruba jednu třetinu celkového stavu.⁵⁰⁰ V té době byli obecně považováni za elitu, a to nejen pro svou příslušnost k duchovnímu stavu; katecheté bývali v některých případech i řediteli škol, náboženství samo o sobě bylo považováno za základní a do jisté míry preferovaný předmět, navíc měli určitá „privilegia“. Ministr Thun například roku 1850 vyhláškou zavedl pravidlo, že pokud se jakékoliv katechetovy návrhy nesetkají s příznivým ohlasem u ředitele, může o nápravu žádat svého biskupa.⁵⁰¹ Negativně vnímáno bylo i časté protekční obsazování výnosnějších učitelských a ředitelských míst na hlavních a reálných školách kněžími, kteří neměli pro tento typ škol řádnou aprobaci, ale diecéze nebo řády pro ně neměly místo v duchovní správě a vyjednaly jim alespoň tuto pozici.⁵⁰²

Ani mezi sebou si však katecheté nebyli rovni: jejich „společenské postavení“ bylo určováno typem školy, v níž působili. Je sice přirozené, že zvláště v druhé polovině 19. století byly na katechety gymnázií, reálek a učitelských ústavů kladeny vyšší nároky, markantní rozdíly nejen platů, které byly diferencovány stejně jako platy

⁴⁹⁷ Viz NEDVÍDEK, Josef. Katecheta na škole střední. Časopis katolického duchovenstva, 1882, **23**(6), s. 327-336.

⁴⁹⁸ Viz PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 69.

⁴⁹⁹ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., s. 154-155.

⁵⁰⁰ Viz KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první, s. 78.

⁵⁰¹ Viz tamtéž, s. 96.

⁵⁰² Viz GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského*, s. 62-63.

učitelské, ale i například společenské titulatury však mohly způsobit mnohá nedorozumění a problémy.⁵⁰³

Katecheta v profesorském sboru v druhé polovině 19. století neplnil výhradně úlohu učitele, ale rovněž pastýře, a to jak studentů, tak i svých kolegů. Značný důraz byl v tomto kontextu kladen na pozici katechety ve sboru profesorů, jež by mu umožňovala uchování a rozvíjení katolického výchovného prostředí ve škole. Katecheta ji neměl upevňovat z pozice autority vlastní nebo ředitele školy, ale pěstováním dobrých kolegiálních vztahů, zejména s těmi vyučujícími, jejichž předměty měly jisté mezioborové vazby s náboženstvím, a jednáním ve prospěch svěřených studentů. Za jeden z nejdůležitějších úkolů bylo považováno citlivé vedení učitelů k aktivní náboženské praxi, díky níž by byli studentům dobrým příkladem. Jeho snahou tedy mělo být zajištění křesťanské výchovy mládeže a zabraňování všemu, co by ji znemožňovalo. Toto zadání se však ukázalo jako prakticky nerealizovatelné; liberální prostředí škol takové působení znemožnilo zpravidla v zárodku, a je možné se domnívat, že ani sami katecheté v tomto směru aktivní činnost příliš nevyvíjeli.⁵⁰⁴

5.2.2 Premonstrátské vyšší školy, jejich zřízení a provoz

V úvodu části o vyšších školách zřizovaných strahovským klášterem je nutno uvést několik obecných poznámek. Nejednalo se o školy bezprostředně související s místními komunitami, nebyly tedy primárně určeny k výchově a předběžné formaci budoucích členů řádu, byť tuto funkci sekundárně v některých případech naplnily. Strahov např. budoucí kandidáty řádu vybíral pouze z absolventů gymnázií, nikoliv z tzv. reálků, což ukazuje, že premonstrátská služba na reálkách nebyla využívána utilitaristicky pro vlastní dobro řádu. Do výuky se spiritualita řádu promítala minimálně, a to kvůli jednotným, velmi svázaným osnovám, premonstráti tedy zejména v náboženské výchově nekladli důraz na žádné části vlastní spirituality shrnuté v dané době již zmíněným premonstrátským paterem, tedy ani na morální teologii či na asketiku nebo dogmatickou teologii. Řádem zřizované školy byly zcela podřízeny státním normám a při srovnání s ostatními soukromými či veřejnými školami nebyly akcenty spirituality a teologických důrazů zřizovatelů do výuky nijak implantovány.

⁵⁰³ Viz PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, s. 81.

⁵⁰⁴ Viz NEDVÍDEK, Josef. *Katecheta na škole střední*, s. 321-327.

Strahovský klášter zřizoval jedno gymnázium a dvě reálky, přičemž gymnázium bylo ústavem starší tradice, reálné školy převzal záhy po jejich založení. Zkoumaným obdobím v této kapitole rozumíme u žateckého gymnázia rozmezí mezi jeho obnovením za opata Milo Grüna a převzetím ústavu státem, u reálných škol rozmezí mezi převzetím od piaristického řádu do převzetí obou škol státem.

5.2.2.1 Dějiny premonstrátských vyšších škol před zkoumaným obdobím

Nejstarším ústavem zřizovaným strahovským klášterem je žatecké gymnázium. V místních školách mohli premonstráti působit již od roku 1515, kdy Vladislav Jagellonský postoupil královské podací právo k žateckému kostelu strahovskému klášteru. Jejich působení v zdejším školství však až do počátku 18. století nebylo kontinuální, i když na něm měli eminentní zájem. Teprve roku 1710 díky dohodě tehdejšího strahovského opata Víta Seipla s městskou radou definitivně školu na dlouhou dobu přebrali premonstráti. Školu tehdy řídil žatecký děkan, který učil i náboženství. Dva jeho kaplani pak vyučovali ostatní předměty, tedy gramatiku, rétoriku a poetiku.⁵⁰⁵ O škole v této době je známo poměrně málo,⁵⁰⁶ zajímavé jsou však prozkoumané školní divadelní hry, jež se zde v průběhu několika desítek let provozovaly. Mezi lety 1712 a 1731 jde o deset her, vesměs vydaných i tiskem. Jednalo se především o hry s biblickými motivy či o svatých,⁵⁰⁷ z řady pak vybočuje hra Huga Lohra o žatecké historii sepsaná na základě Hájkovy kroniky.⁵⁰⁸

Žatecké gymnázium v rámci již zmíněných tereziánských reforem vyššího školství bylo roku 1777 zrušeno, neboť se nedostalo mezi třináct ústavů povolených pro území Čech, a o rok později ho nahradila trojtřídní hlavní škola. Soukromě bylo premonstrátům povoleno učit v rozsahu tehdejšího gymnaziálního studia, nicméně bez práva veřejnosti.⁵⁰⁹ Z velkých osobností, které v tomto období školou prošly, lze jmenovat dva strahovské opaty, Bohuslava Herwiga a Milo Grüna, nejslavnějším

⁵⁰⁵ Viz DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saazer Schulen.], s. 16.

⁵⁰⁶ Fond je poměrně rozsáhlý a nikdy nebyl utříděn a katalogizován.

⁵⁰⁷ Hry pojednávaly o Janu Nepomuckém, Narození Ježíše Krista, o sv. Prokopovi, O moudrosti a hlouposti podle deváté kapitoly knihy Přísloví, o sv. Vítu, o životě Ježíše Krista, o babylonském králi Baltasarovi, o Josefovi Egyptském a o Ježíši Kristu – dobrém pastýři. Viz BOBKOVÁ - VALENTOVÁ, Kateřina. Divadlo na žateckém premonstrátském gymnáziu. In: *Náboženské divadlo v raném novověku*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2011, s. 43-59.

⁵⁰⁸ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 44-46.

⁵⁰⁹ Viz HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*, s. 283.

absolventem tehdejší školy byl však žatecký rodák Karel Rafael Ungar, osvícenský vlastenecký učenec a faktický organizátor pražské univerzitní knihovny.⁵¹⁰

Reálné školy, kde později strahovští premonstráti působili, byly typickým obrazem činnosti církve na poli školství, jež se zabývala péčí i o ty typy tehdy moderního vzdělání, z nichž sama neměla žádný přímý profit. V době vzniku těchto škol existovalo v Rakousku jen pět reálek, rakovnická a liberecká reálka byly tedy založením šestá a sedmá v pořadí.⁵¹¹ Vlastním podnětem k jejich založení byl roku 1816 dar ve výši 140 000 zlatých, a to pro zřízení libereckého gymnázia. Pro ně byla navíc již od roku 1804 určena částka 24 000 zlatých jako nadace z odkazu místního obchodníka Huberta Thiela.⁵¹² Směrodatné však bylo konečné rozhodnutí neznámého dárce, jímž byl, jak se později ukázalo, pražský arcibiskup Václav Leopold Chlumčanský z Přestavlk, který nakonec darovanou částku určil na založení dvou reálných škol, a to v Liberci a v Rakovníku.⁵¹³ Byl totiž v letech 1802 – 1814 biskupem litoměřickým a v letech 1814 – 1830 arcibiskupem pražským; proto svůj odkaz rozdělil mezi obě diecéze.⁵¹⁴

Obě školy měly být trojtřídní a zřizovat je měl řád piaristů. Rakovnická reálka byla plánována jako hospodářsko-lesnická, neboť tomu nejvíce odpovídaly podmínky města a místní potřeby, ze stejných důvodů pak měla být liberecká reálka zaměřena průmyslovo-obchodně. Ve věci vyučovacího jazyka byla ponechána zřizovateli volnost; rakovnická reálka byla dvojjazyčná, byť na ní převážně studovali Češi, Liberec pak výhradně německý.⁵¹⁵

Na zřízení liberecké reálky se značnou měrou podílelo samo město Liberec. Zajistilo koupí domu přibližně v hodnotě 16 000 zlatých ve čtvrti Johannesthal zázemí pro učitelský sbor a pro účely výuky byla plánována zcela nová školní budova v téměř dvojnásobné hodnotě.⁵¹⁶ Městská rada uspořádala rovněž ve prospěch budovaného ústavu veřejnou sbírku a majitel libereckého panství zajistil na vlastní náklady stavební materiál.⁵¹⁷ Reálka byla slavnostně za přítomnosti velké řady dobrodinců, krajského

⁵¹⁰ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 48-49.

⁵¹¹ Viz MICHL, Josef Václav Justin. *Slowo o českých věcnicech w Rakownjce a Liberce*, s. 4.

⁵¹² Viz [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 23.

⁵¹³ Viz HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky. *Dějiny vědy a techniky*. Praha: Academia, 1972, **72**(5), s. 34.

⁵¹⁴ Viz [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 23.

⁵¹⁵ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 94-95.

⁵¹⁶ Viz [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 24.

⁵¹⁷ Viz HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky, s. 36.

hejtmana Johanna Davida a biskupského vikáře Jana Bažanta⁵¹⁸ otevřena 8. října 1837, kdy ji slavnostně převzalo pět piaristických učitelů.⁵¹⁹

Učební plán nové reálky sestavila litoměřická konzistoř; počítala s tříletou školou zaměřenou především na obchod, jak vyžadovala potřeba města. Vyučovacími předměty mělo být náboženství, počty, krasopis, čtení a mluvnice, přírodopis, zeměpis rakouského i zahraničního obchodu, dějepis řemesel, obchodu a umění, základní teorie obchodu, směnečné právo, zbožiznalství, obchodní chemie a technologie. Z cizích jazyků byla povinně vyučována italština, volitelně pak čeština a francouzština.⁵²⁰

Rakovnická reálka byla zřízena oficiálně 29. března 1827 tehdejším rakovnickým hejtmanem a měla pomoci manufakturám a pražské technice, která v té době ještě neměla potřebnou přípravku. Měla připravovat zejména hospodářské správce a technické úředníky pro nedaleké kladenské doly.⁵²¹ Vznik této školy podporovala i pražská konzistoř.

Školy se měli ujmout rovněž piaristé, kteří přislíbili zajistit z vlastních řad tři učitele a ředitele. To však bylo pro reálku málo, v té době byl dostačujícím obsazením ředitel, katecheta a pět učitelů, takže problémy kvůli nedostatku kvalifikovaných pedagogických sil začaly ještě před vlastním založením.⁵²²

Pro Rakovník byl navržen – aby škola naplňovala s co největším efektem svůj účel – optimální čtyřletý rozvrh. Zdejšími specializačními předměty měly být zejména mineralogie, ekonomickotechnická botanika, nauka o řemeslech, zvěrolékařství, ekonomie, hospodářské stavitelství a účetnictví; ve všech ročnících bylo možno přibrat si nepovinnou francouzštinu a italštinu. Počítáno bylo s řádným vybavením i schopnými pedagogy, knihovnou a fyzikálním a mineralogickým kabinetem.⁵²³

K realizaci tohoto plánu vznikl v Rakovníku zvláštní měšťanský spolek, díky němuž byl základní kámen budovy položen roku 1832. Stavba stála celkem 50 835 zlatých a byla definitivně dokončena roku 1836. Vyučování však nakonec piaristé zahájili již 4. října 1834 a školu vedli až do roku 1849.⁵²⁴

⁵¹⁸ Viz *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*. Reichenberg: Heinrich T. Stiepel, 1862, s. 47.

⁵¹⁹ Viz HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky, s. 40-41.

⁵²⁰ Viz [WEYRAUCH, Erwin Anton]. Historische Nachrichten, s. 24; viz též HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky, s. 36.

⁵²¹ Viz HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky, s. 34.

⁵²² Viz [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. Errichtung der Realschule zu Rakonitz.

⁵²³ Viz HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky, s. 35.

⁵²⁴ Viz [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. Errichtung der Realschule zu Rakonitz.

5.2.2.2 Historie premonstrátských vyšších škol a jejich ekonomické zajištění

Dějiny obnovy premonstrátského gymnázia se začaly psát s počátkem 19. století. Žatecká obec o gymnázium s právem veřejnosti stála, nebylo však v jejích možnostech školu financovat. Umožnil to až odkaz žatecké měšťanky Kathariny Andree, jež slíbila na vydržování učitele latiny příspěvek 300 zlatých ročně a na provoz gymnázia navíc 6000 zlatých. Její příklad pohnul i další měšťany a nakonec byl roku 1807 zřízen nadační fond.⁵²⁵

Zásluhou žateckého magistrátního rady Josefa Haunera byla poté nová žádost městské rady dvorské kanceláři vyřízena kladně a císař František I. dekretem ze dne 23. října 1806 zřízení gymnázia povolil. Žatečtí měšťané si výslovně přáli, aby výuku na městském gymnáziu opět v plném rozsahu zajišťovali strahovští premonstráti, požádali proto opata Milo Grüna, aby jmenoval vlastní učitelský sbor.⁵²⁶ Gymnáziu věnovali budovu zrušeného pivovaru, která byla vbrzku adaptována pro potřeby vyučování.⁵²⁷ Škola byla slavnostně otevřena 3. listopadu 1807 a této slavnosti se mimo jiné zúčastnil i strahovský opat Grün.⁵²⁸ Gymnáziem bylo zprvu pětitřídní o třech gramatických a dvou humanitních třídách, až v roce 1817 byl podle požadavků tzv. Langova gymnazijního kodexu z roku 1808, který počítal se systémem šestitřídního gymnázia,⁵²⁹ dvorským dekretem počet gramatických tříd zvýšen na čtyři.⁵³⁰ Dosavadní budova, kde byly dole třídy a nahoře byty profesorů, záhy nedostačovala. Roku 1822 byla proto zvětšena přikoupením sousedního domu, takže gymnázium mělo šest tříd v přízemí a v prvním patře se stále nacházely byty profesorů a knihovna.⁵³¹

Po Exner-Bonitzových reformách, jež mimo zásadní reformu zaměření gymnaziálních studií změnila i organizaci vyššího školství,⁵³² se všechna gymnázia musela rozhodnout, zda se budou chtít stát vyššími osmitřídními gymnázii s maturitou, nebo gymnázii nižšími se stávajícím počtem tříd, jejichž absolventi si budou muset dvě zbývající třídy a maturitu doplnit na jiném ústavu. Žatecké gymnázium zvolilo první možnost, což s sebou neslo i zvýšené náklady na provoz školy, jež stále zajišťovalo

⁵²⁵ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 51.

⁵²⁶ Viz WEYRAUCH, Erwin Anton. *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahov*. Prag: Carl Bellmann, 1863, s. 108.

⁵²⁷ Viz HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (ed.). *Žatec*, s. 284.

⁵²⁸ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 53. Viz též ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*, s. 121.

⁵²⁹ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 53.

⁵³⁰ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 56.

⁵³¹ Viz HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (ed.). *Žatec*, s. 284.

⁵³² Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 103-104.

město.⁵³³ Velkým podporovatelem této transformace byl zdejší měšťan, budoucí předseda pivovarnického spolku Wenzl Grim.⁵³⁴ První maturity na takto organizovaném gymnáziu proběhly roku 1853 a složilo je pět studentů.⁵³⁵ V dalších deseti letech se počet maturantů mírně zvyšoval, až jich od 60. let bylo kolem dvaceti a tento počet se pak již konstantně udržoval.⁵³⁶

V této době bylo gymnázium stále lépe vybavováno např. učebními pomůckami – byl založen a plně vybaven fyzikální kabinet – i finančními prostředky díky žateckému měšťanstvu i strahovskému klášteru. O tento rozkvět se postarali zejména žatecký purkmistr Karl Petrowitz a strahovský opat Jeroným Zeidler.⁵³⁷

S převzetím liberecké reálné školy se do správy strahovských premonstrátů dostal zcela odlišný typ vzdělávacího zařízení, s nímž dosud neměli žádnou zkušenost. Na první pohled se zdálo, že reálky ani neodpovídají typu vzdělání, který by premonstrátský řád podporovat měl. Zásahu na tom, že se Strahov reálných škol ujal, měl již zmíněný arcibiskup Chlumčanský. V souvislosti s ideou, že kláštery musí fungovat nejen pro duchovní účely, ale rovněž jako instituce pěstující vzdělání, doporučil opatu Zeidlerovi, aby se i strahovský klášter věnoval praktické výchově a vzdělání mládeže a byl tak užitečný státu.⁵³⁸ Protože piaristé zřizovali víc škol, než byli schopni sami jako učitelé zajistit, a profesorům zdejší reálky nepřipadalo platové zajištění ve výši 300 zlatých na osobu v bohatém obchodním městě dostatečné,⁵³⁹ rezignovali roku 1842 na obsazení rakovnické i liberecké reálky. Pražský arcibiskup, jenž měl právo prezentace k těmto školám, oslovil opata Zeidlera, zdali by se premonstráti obou reálek neujali. Zeidler však souhlasil pouze s převzetím liberecké školy s tím, že pro obě reálky jeho kanonie nemá dostatek aprobovaných pedagogických sil. V červnu toho roku byl vydán dekret o novém zřizovateli školy a v září strahovští premonstráti formálně libereckou školu převzali.⁵⁴⁰

Rakovnická reálka byla poslední vyšší školou, jejíž zřízení se strahovští premonstráti v 19. století ujali. Opat Zeidler byl šest let po převzetí reálky v Liberci

⁵³³ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 62.

⁵³⁴ Viz DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saatzer Schulen.].

⁵³⁵ Viz HOLODNÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (ed.). *Žatec*, s. 311.

⁵³⁶ Údaj vzat ze souhrnu maturantů zahrnutém ve školní výroční zprávě *Programm des Kais. Kön. Staats-Ober-Gymnasiums zu Saaz*. Saaz: K. K. Ober-Gymnasium, 1890, s. 18-26.

⁵³⁷ Viz DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saatzer Schulen.], s. 17-18.

⁵³⁸ Viz WEYRAUCH, Erwin Anton. *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahov*, s. 116.

⁵³⁹ Viz *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 75.

⁵⁴⁰ Viz [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 24.

znovu osloven arcibiskupem Chlumčanským, zdali by klášter nemohl zřizovat i reálku v Rakovníku, neboť škole kvůli nedostatku pedagogů hrozil zánik. Zeidler po zralé úvaze s návrhem souhlasil a klášter školu převzal v roce 1849, čímž bylo pole působnosti strahovských kanovníků dále rozšířeno.⁵⁴¹

Liberecká reálka se ve správě strahovského kláštera úspěšně rozvíjela. Na počátku 50. let pro ni znamenala Exner-Bonitzova reforma změnu na nově koncipovanou šestitřídní obecně vzdělávací školu s osnovami na bázi živých jazyků.⁵⁴² Stávající reálka se proto stala reálnou školou vyšší a jako nižší ročníky k ní byly připojeny třetí a čtvrtá třída hlavní školy. První řádná inspekce proběhla v únoru 1851; vykonal ji zemský školní rada Johann Maresch a škola byla shledána způsobilou a správně organizovanou.⁵⁴³ Při reálce začala roku 1856 působit též nedělní živnostenská škola, jejíž zřízení si vyžádal Liberecký živnostenský spolek.⁵⁴⁴

Rakovnická reálka naproti tomu zůstávala organizována jako trojtřídní reálka nižší s dvěma doplňujícími ročníky pro řemeslnické a hospodářské vyučování. Teprve roku 1855 došlo ke konsensu, kdy se měšťané zavázali dotovat školu ročně 1 900 zlatými, aby mohla být rozšířena na reálku šestitřídní. Roku 1866 byla v Rakovníku stanovena jako vyučovací jazyk čeština a první maturity se konaly roku 1869.⁵⁴⁵ Škola byla pro svůj účel již od svého založení dobře vybavena; za působení strahovských premonstrátů se tento stav dále zlepšoval. Škola disponovala odbornými knihovnami, a to studentskou, profesorskou a knihovnou určenou externímu hospodářskému kurzu, dobře vybaveným zeměpisným, fyzikálním, chemickým a technickým kabinetem a kreslírnu. Součástí kabinetů byla i školní sbírka mincí a starožitností.⁵⁴⁶ Chloubou byla dobře vybavená laboratoř pro praktická cvičení, kterou škola díky podpoře rakovnické obce zřídila roku 1852, a botanická zahrada, jež byla za tímž účelem založena na školních pozemcích roku 1854,⁵⁴⁷ ta byla později doplněna i skleníkem pro náročnější pěstitelské pokusy.⁵⁴⁸

Zajímavý vhled do provozu obou škol poskytují peněžní knihy, jež byly každoročně vypracovávány pro kontrolu zřizovatele. Lze v nich sledovat nejen

⁵⁴¹ Viz WEYRAUCH, Erwin Anton. *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahov*, s. 119.

⁵⁴² Viz TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, s. 470.

⁵⁴³ Viz [WEYRAUCH, Erwin Anton]. *Historische Nachrichten*, s. 26.

⁵⁴⁴ Viz *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 86.

⁵⁴⁵ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 241-242.

⁵⁴⁶ Viz *Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1879.

⁵⁴⁷ Viz [DVORÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*.

⁵⁴⁸ Viz *Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1878.

hospodaření obou škol s vlastním kapitálem přibližně 60 000 zlatých u každé z nich, jež byly převážně investovány v cenných papírech, a to jak ve státních obligacích, tak i u privátních institucí; v případě liberecké reálky byl poměr investic přibližně 2 : 3. Podrobně jsou uvedeny jak výnosy či ztráty v rámci kapitálu, tak i jednotlivé příjmy a výdaje v konkrétních položkách. Zcela zvlášť jsou uváděny v přehledu mzdy profesorů (čtyři vyučující po 300 zlatých) a „školního služebníka“, který pobíral 8 zlatých měsíčně. Služebníkům v kostele za celoroční službu při školních bohoslužbách přináleželo 12 zlatých a deficientům reálky 100 zlatých ročně. Další náklady jsou uváděny na odměny premiantům, ale rovněž např. na poštovné a kolky, případně jiné výdaje.⁵⁴⁹ Rakovnická reálka byla však vzhledem k charakteru místa, kde sídlila, školou relativně méně finančně podporovanou ze strany města. Protože však i počet žáků byl nižší, výsledky hospodaření byly srovnatelné, aniž by si některá škola vedla výrazně hůře.⁵⁵⁰

Kontrola celkového stavu škol nebyla pouze záležitostí státních institucí, ale i církve. V rámci apoštolské vizitace strahovského kláštera měli představení zodpovědět i některé otázky týkající se zřizovaných škol. Zjišťován byl typ škol, počet žáků, složení pedagogických sborů, pořad školních bohoslužeb, ale např. i osoby zodpovědné za kontrolu provozu a ekonomické stránky škol. Odpovědi se zachovaly v pramenech pouze ve stručných poznámkách, které odpovídaly výše nastíněným faktům.⁵⁵¹

5.2.2.3 Pedagogické sbory

Důležitou stránkou fungování škol vždy bylo složení a činnost jejich pedagogických sborů. Premonstrátsí profesori i katecheté byli často pro tuto činnost přímo určeni a podle potřeby přecházeli z jednoho ústavu na druhý. Nejčastěji byli učitelé náboženství, případně humanitních předmětů, nechyběli však mezi nimi i vyučující přírodních věd či předmětů odborných.

První profesorský sbor žateckého gymnázia, který ustanovil opat Milo Grün, vedl jako prefekt Theophil Singer a kromě něj na gymnáziu vyučovali Gotthard Durdík, Candidus Kuchař a Vilém Pelikán.⁵⁵² Singer byl od roku 1786 kaplanem na žatecké

⁵⁴⁹ Viz Hlavní peněžní knihy z let 1844-1864 – Reálka Liberec. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 810.

⁵⁵⁰ Viz Hlavní knihy peněžní 1849 – 1864 – Reálka v Rakovnici. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 810.

⁵⁵¹ Viz Dopis pražské konzistoře strahovské opatské kanceláři z října 1854. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 463.

⁵⁵² Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 56.

faře, od roku 1804 pak děkanem, ředitelem soukromého gymnázia a zároveň začal vyučovat náboženství. Ředitelem byl až do roku 1817, kdy bylo dvorským dekretem zakázáno zastávat zároveň funkci děkana a ředitele školy. Jeho nástupcem se stal Václav Neubronn, svobodný pán z Eisenburgu, který rovněž učil na soukromém gymnáziu a později působil jako profesor syntaxe a řečtiny. Prefektem byl až do roku 1830, kdy odešel převzít funkci hospodářského správce kláštera Hradisko u Olomouce.⁵⁵³

Po něm převzal funkci prefekta Evžen Šrámek, který působil na žateckém gymnáziu od roku 1819 jako profesor humanitních tříd, zemřel však již v roce 1833. Dalším prefektem byl Alois Dostal, který zde působil rovněž jako profesor humanitních tříd, a to od roku 1822. Za jeho působení přestali být roku 1849 v rámci školské reformy ředitelé tohoto gymnázia titulováni jako prefekti a stávají se skutečnými řediteli, byli tedy před státem zodpovědni za chod školy a poměry v ní. Ředitelem byl Dostal až do své smrti v roce 1853.

Poté se stal ředitelem Leonard Skuček. Ten od roku 1833 učil v gramatických třídách, od roku 1849 přednášel latinu, řečtinu, matematiku, fyziku a přírodopis. Ze zdravotních důvodů školu opustil roku 1854 a nedlouho poté zemřel. Na jeho místo nastoupil Osvald Múchel, poslední řádový ředitel žateckého gymnázia, který kromě gramatických tříd před rokem 1849 později vyučoval latinu, němčinu a matematiku. Ředitelem byl až do konce školního roku 1872 / 1873, kdy předal vedení prvnímu řediteli státního gymnázia Josefu Hollubovi.⁵⁵⁴

Pedagogický sbor byl v prvních desetiletích relativně nečetný; na škole působili kromě ředitelů ještě například Calasantius Chytil, Vilém Pelikán, Evžen Šrámek, Candidus Kuchař, Kryšpín Handschuh, Petr Schwaigert, Alois Dostal a Bonifác Oppelt. Calasantius Chytil byl dlouholetým učitelem náboženství; Vilém Pelikán působil v gramatických třídách a na žateckém gymnáziu učil dlouhých dvacet šest let. Bonifác Oppelt byl rovněž katechetou, a to od roku 1835, předtím byl učitelem humanitních tříd. On a Kryšpín Handschuh, jenž v žateckém gymnáziu položil základ sbírek hornin a numismatické kolekce, zemřeli na tyfus během epidemie v roce 1838; po jejich smrti byl pak pedagogický sbor částečně obměněn.⁵⁵⁵ Zajímavou osobou byl též například Bernard Jettmar, který působil od roku 1830 jako profesor humanitních tříd, za několik

⁵⁵³ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 54.

⁵⁵⁴ Viz tamtéž, s. 66-67.

⁵⁵⁵ Viz tamtéž, s. 58.

let však odpadl od víry, uprchl a v pruském Slezsku přestoupil k protestantům. Tento přehled není zdaleka úplný, neboť profesorským sborem mezi lety 1807 a 1849 prošlo přibližně 25 vyučujících. Z hlediska národnosti v něm byli zastoupeni Češi i Němci, přičemž Češi mírně převažovali.⁵⁵⁶

Po Exner-Bonitzových reformách byl profesorský sbor nadále většinou premonstrátský, některé předměty však učili i odborníci, kteří členy řádu nebyli. V prvním roce existence osmitřídního gymnázia čítal pedagogický sbor dvanáct profesorů. Již jmenovaný ředitel Alois Dostal vyučoval řečtinu, Marian Opitz náboženství a němčinu, Theodor Quadrat němčinu, náboženství a češtinu. Tito dva katecheté byli zodpovědni rovněž za spolek sv. Aloise, jenž byl na gymnáziu založen k většímu duchovnímu rozvoji studující mládeže a měl umožnit studentům skutečný křesťanský život podle vzoru patrona tohoto společenství. Jeho předsedou byl formálně litoměřický biskup Augustin Bartoloměj Hille a žatecký děkan a inspektor náboženství na zdejších školách Norbert Oswald.⁵⁵⁷

Dalšími vyučujícími byl Leonard Skuček pro fyziku, latinu a řečtinu, Viktor Strach a Oswald Múchel pro latinu a němčinu, Egid Kaiser pro latinu, přírodopis a fyziku, Oktavián Neužil pro dějepis, zeměpis a němčinu, Kazimír Gebauer pro latinu, řečtinu a filosofickou propedeutiku, František Xaver Kurz pro přírodopis, matematiku, stenografii a češtinu. Pedagogický sbor v této době doplňovali Antonín Rambousek, který učil řečtinu, dějepis a zeměpis, a Reinhardt Lang vyučující matematiku a latinu; ti však roku 1858 opustili gymnázium, řád i katolickou církev, čímž rozmnožili počet apostátů z řad strahovských premonstrátů působících ve školách.⁵⁵⁸ Dalšími byli kromě již zmíněného Bernarda Jettmara i František Xaver Kurz a po krátkou dobu Ottmar Filip Vítek.⁵⁵⁹ Počet profesorů zůstával až do postátnění gymnázia stejný, nedlouho před ním se však výrazně zhoršily vztahy mezi profesory premonstrátskými a laickými, a to zejména kvůli počtu hodin obsazovaných jednotlivými vyučujícími, kdy byli řeholníci často neúměrně přetěžováni.⁵⁶⁰ Problematické bylo i financování jejich platů: žatečtí profesori měli sice přibližně stejný plat jako jejich spolubratři ustanovení ve farnostech,

⁵⁵⁶ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 56.

⁵⁵⁷ Viz *Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Saaz in Böhmen*. Saaz: Ferdinand Schönfeld's Witwe, 1854.

⁵⁵⁸ Viz *Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Saaz in Böhmen*. Saaz: Ferdinand Schönfeld's Witwe, 1858.

⁵⁵⁹ Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*. Rukopis fondu Strahovské knihovny, nedatováno, s. 203 a 213.

⁵⁶⁰ Viz např. korespondence Osvalda Múchela s opatem Heřmanem Kolenatým z října 1870. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1870.

během školních prázdnin jim však byl plat odnímán, takže měli často zásadní problém s vlastní obživou.⁵⁶¹

Na liberecké reálce byl prvním strahovským ředitelem Ervín Weyrauch, jenž působil od roku 1830 po čtyři roky jako vychovatel v rodině Thürheim-Schwerdtbergů v Rakousku; poté byl až do svého ustanovení do Liberce opatským sekretářem.⁵⁶² Na reálce vyučoval francouzštinu, italštinu a češtinu.⁵⁶³ Do profesorského sboru byli dále ustanoveni Rudolf Neisser, jenž v Liberci vyučoval kreslení a mechaniku.⁵⁶⁴ Působil zde až do roku 1851, kdy odešel na reálku v Rakovníku.⁵⁶⁵ Dalším vyučujícím, jenž přešel z Liberce do Rakovníka, byl Salesius Bouček, který po pět let na zdejší reálce učil zeměpis, dějepis, češtinu, německý sloh a technologie. Siard Košák byl do roku 1859 profesorem fyziky, chemie, stavitelství a ekonomie, Tadeáš Kotzura pak profesorem matematiky a obchodních nauk.⁵⁶⁶

V roce 1851 byl tento profesorský sbor prvně obměněn: na místo Salesia Boučka byl vyslán Emanuel Jelínek, budoucí dlouholetý katecheta a učitel náboženství, němčiny a češtiny.⁵⁶⁷ Sbor byl rovněž rozšířen o nutný počet světských učitelů, který postupně s rozšiřováním výuky vzrůstal; prvními byli Anton Hájek, vyučující účetnictví, kreslení a geometrii, Anton Wiede pro němčinu a Ignác Kohlmann pro krasopis, kreslení a geometrii.⁵⁶⁸ O rok později opustil profesorský sbor Rudolf Neisser, jehož nahradil Valentin Zodl, jenž převzal hodiny zeměpisu, dějepisu, zoologie a botaniky a po ukončení působení na zdejší reálce vyučoval až do roku 1873 na žateckém gymnáziu.⁵⁶⁹

Roku 1857 byl zpět na Strahov odvolán dosavadní ředitel Ervín Weyrauch, jehož místo převzal Tadeáš Kotzura. Zároveň profesorský sbor posílil Roman Maade, jenž zde působil až do roku 1874.⁵⁷⁰ O tři roky později nahradil Siarda Košáka, který se stal farářem v Doksanech, Dominik Čermák, jenž vyučoval především humanitní

⁵⁶¹ Viz dopis žateckého profesorského premonstrátského sboru opatovi Heřmanovi Kolenatému ze dne 21. prosince 1870. NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1870.

⁵⁶² Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea*, s. 189.

⁵⁶³ Viz *Viertes Programm der Öffentlichen sechsklassigen Ober-Realschule zu Reichenberg*. Reichenberg: Buchdruckerei Rudolf Gerzabek, 1855, s. 15.

⁵⁶⁴ Viz *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 78.

⁵⁶⁵ Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea*, s. 200.

⁵⁶⁶ Viz *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 78.

⁵⁶⁷ Viz *Viertes Programm der Öffentlichen sechsklassigen Ober-Realschule zu Reichenberg*, s. 15.

⁵⁶⁸ Viz *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 80, viz též *Viertes Programm der Öffentlichen sechsklassigen Ober-Realschule zu Reichenberg*, s. 15.

⁵⁶⁹ Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea*, s. 205.

⁵⁷⁰ Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea*, s. 210.

předměty.⁵⁷¹ Poslední změna v učitelském sboru nastala roku 1870, kdy do Liberce nastoupil bývalý apostata Ottmar Vítek, bývalý profesor žateckého gymnázia a rakovnické reálky.⁵⁷²

Profesorský sbor strahovských premonstrátů se v Liberci nezabýval jen školní výukou, ale jeho členové byli činní v mnoha místních i celostátních spolcích. Dominik Čermák byl např. členem a knihovníkem Spolku přátel přírodních věd v Liberci, ředitel školy Tadeáš Kotzura členem téhož spolku a Spolku německé historie v Praze. Členem těchto organizací byl i Rudolf Jelínek, Valentin Zodl pak byl navíc členem hospodářského spolku v Jihlavě. Roman Maade byl členem a sekretářem Spolku přátel přírodních věd a členem Spolku německé historie.⁵⁷³

Na rakovnické reálce začalo po jejím převzetí roku 1849 působit sedm členů řádu.⁵⁷⁴ Prvním ředitelem z jejich řad se stal Jakub Dvořák, dlouholetý duchovní správce ve věznici na Hradčanech.⁵⁷⁵ Ve škole působil rovněž jako katecheta, a to až do roku 1855. Dlouholetými vyučujícími byli z prvotního profesorského sboru Romuald Hnilička, který vyučoval němčinu, přírodní vědy a nepovinnou italštinu a v Rakovníku působil až do roku 1861, a Damián Manžel, vyučující němčinu, geometrii, kreslení a nepovinnou francouzštinu; ten se stal v roce 1862 na rakovnické reálce ředitelem.⁵⁷⁶

Delší dobu působil od převzetí školy v Rakovníku rovněž Salesius Bouček. Ten do Rakovníka přišel již se zkušenostmi profesora reálných škol, neboť předtím působil, jak bylo výše zmíněno, na liberecké reálce.⁵⁷⁷ Jeho příchod zřejmě ovlivnil fakt, že mnoho let učil češtinu, která byla v Rakovníku preferovaným jazykem; spolu s ní vyučoval i zeměpis a dějepis.⁵⁷⁸ Do prvního profesorského sboru byli dále jmenováni Theodor Quadrat, který měl rozsáhlé zkušenosti soukromého vychovatele; vzhledem k tomu, že po dvouletém působení v Rakovníku odešel na žatecké gymnázium, lze předpokládat, že vyučoval náboženství, případně některý z humanitních předmětů.⁵⁷⁹

⁵⁷¹ Viz *Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule*, s. 87.

⁵⁷² Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea*, s. 213.

⁵⁷³ Viz *Elfter Jahresbericht der öffentlichen Oberrealschule zu Reichenberg*. Reichenberg: Selbstverlage der Oberrealschule, 1865, s. 17.

⁵⁷⁴ Viz [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*.

⁵⁷⁵ Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea*, s. 192.

⁵⁷⁶ Viz *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1860.

⁵⁷⁷ Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea*, s. 200.

⁵⁷⁸ Viz *Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku*, 1860.

⁵⁷⁹ Quadrat působil jako vychovatel v rodinách Trautmannsdorfů a Wallensteinů. Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea*, s. 189.

Krátce působili na rakovnické reálce zpočátku ještě Heřman Kolenatý, jenž se později stal katechetou institutu pro slepce na Hradčanech, a Kristián Kaplan.⁵⁸⁰

Strahovští premonstráti na této reálce již nebyli schopni zajistit kvalifikovanou výuku odborných předmětů, proto měli velmi významné místo v profesorském sboru tzv. světští profesori. Dlouholetými členy sboru byli např. Karel Hackenberger, vyučující chemie, technologie a přírodopisu, Josef Jedlička pro češtinu a zeměpis, Ignác Hulla pro stavitelství, krasopis, kreslení a cvičení z matematiky, August Kopecký pro matematiku, deskriptivu, kreslení a nauku a konstrukci strojů, Robert Krejčí pro přírodní vědy, aritmetiku, krasopis a němčinu, Karel Vondráček pro geometrii, matematiku, projekční kreslení a krasopis; v průběhu let však na rakovnické reálce působila i řada dalších pedagogů.⁵⁸¹

Po rozšíření reálky na šest tříd bylo třeba profesorský sbor obměnit a rozšířit, a to jak v řadách premonstrátských, tak i světských profesorů.⁵⁸² Z liberecké reálky přišel Rudolf Neisser, ten však působil v Rakovníku jen jeden rok. Prameny zaznamenávají, že byl za trest přeložen do strahovského kláštera a o čtyři roky později je již veden jako odpadlík od víry.⁵⁸³ Zároveň s ním přišel na rakovnickou reálku Julius Provazník, po několik let vyučující náboženství, aritmetiky a krasopisu.⁵⁸⁴ O rok později opat Zeidler vyslal do Rakovníka Michaela Martinovského, který zde byl nejprve katechetou a od roku 1855 až do odchodu strahovských premonstrátů z rakovnické reálky ředitelem. Kromě toho byl též skladatelem chrámových písní⁵⁸⁵ a dopisovatelem C. k. geologické společnosti.⁵⁸⁶ Díky finančnímu příspěvku rakovnické obce do profesorského sboru přibyli téhož roku ještě výše zmíněný Ignác Hulla a Anton Erben.⁵⁸⁷

Šedesátá léta s sebou přinesla další rozšíření profesorského sboru. V roce 1861 jej na deset let posílil Zikmund Starý, budoucí strahovský opat, a na kratší dobu i Pius Winzenz. Žatecké gymnázium poskytlo rakovnické reálce Ottmara Vítka, který zde pobyl jen rok, poté přešel na reálku v Liberci.⁵⁸⁸ Naopak na žatecké gymnázium odešli

⁵⁸⁰ Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea*, s. 207 a 204.

⁵⁸¹ Viz *Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku*, 1860.

⁵⁸² Viz [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*.

⁵⁸³ Viz KOBLASA, Justin Jan. *Canonía Sionaea*, s. 200.

⁵⁸⁴ Viz *Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku*, 1860.

⁵⁸⁵ Viz STRAKA, Cyril. Michael Martinovský. *Věstník pěvecký a hudební*. 1924, **28**(1), s. 2-3.

⁵⁸⁶ Viz *Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1859.

⁵⁸⁷ Viz *Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1856*. Prag: Fried. Rohlíček, 1856.

⁵⁸⁸ Dochovalo se dobrozdání o jeho působení v Rakovníku, jež mělo být předloženo okresní školní radě v Liberci. Lze předpokládat, že podobným dokumentem byli vybaveni všichni učitelé přecházející na jiný ústav. Viz dopis Ottmara Vítka opatovi Heřmanovi Kolenatému ze dne 16. října 1870. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1870.

z Rakovníka Sarkander Zedníček, který zde působil čtyři léta od roku 1865, Maxmilián Vrzal, jenž zde učil ve školním roce 1868 / 1869, a Otto Gallus, který ho v dalším školním roce nahradil. Profesorský sbor tak měl ke konci působení premonstrátů na rakovnické reálce přibližně patnáct členů včetně světských a externích učitelů.

5.2.2.4 Studenti na premonstrátských vyšších školách

Důležitým údajem v charakteristice škol byl vždy i počet jejich studentů. Na žateckém gymnáziu v prvních letech po jeho obnově počet studentů kolísal: do školního roku 1817 / 1818 jich v pěti třídách nebylo víc jak sto, od zavedení šestitřídního gymnázia jejich počet vzrůstal na sto padesát až přes dvě stě. Pocházeli nejen ze Žatce a okolí, ale i ze vzdálenějších míst. Gymnázium navštěvovali i místní studenti ze židovských rodin.⁵⁸⁹ Spádová oblast však byla velká, neboť v této době v celých Čechách bylo stále pouze 26 gymnázií. V padesátých letech měla škola okolo sto šedesáti studentů, o deset let později vzrostl jejich počet až na téměř dvě stě padesát. V sedmdesátých letech počet výrazně poklesl, žáků bylo jen okolo 170. Absolventi se však často ke svým premonstrátským učitelům hlásili i po mnoha letech, a to i ve větší míře než k učitelům světským.⁵⁹⁰

O studentech liberecké reálky jsou zprávy velmi kusé. Jejich počet při převzetí reálky strahovskými premonstráty dosahoval téměř dvou set, kulminoval v první polovině padesátých let, kdy počet studentů dosáhl až 450 a zhruba o deset let později se ustálil mezi 350 – 400 studenty.⁵⁹¹

I na rakovnické reálce počet studentů průběžně rostl, když při převzetí školy zde studovalo přibližně čtyřicet žáků. Tento trend lze primárně odůvodnit navýšením počtu ročníků na šest podle ministerského výnosu z roku 1851, nicméně dobrá pověst školy a její praktické zaměření zřejmě rovněž k postupnému nárůstu počtu studentů přispěly. Již v polovině 50. let bylo studentů rakovnické reálky zhruba sto padesát,⁵⁹² v průběhu pouhých tří let se počet zvedl téměř na dvě stě⁵⁹³ a od 60. let zde studovalo konstantně okolo tří set žáků.⁵⁹⁴

⁵⁸⁹ Viz HOLODNÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (ed.). *Žatec*, s. 310.

⁵⁹⁰ Viz Dopis Emila Holuba opatovi Zikmundovi Starému ze dne 25. května 1897. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1208, složka 1897.

⁵⁹¹ Viz statistiky počtu studentů v příslušných ročenkách.

⁵⁹² Viz [DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. *Errichtung der Realschule zu Rakonitz*.

⁵⁹³ Viz *Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1858*.

⁵⁹⁴ Viz *Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku*, 1863.

Zdejší studenti pocházeli převážně z Rakovníka a blízkého okolí, výjimkou však nebyli ani žáci ze vzdálenějších míst, jež rakovnickou reálku patrně zvolili kvůli jejímu zaměření. Z hlediska národnostního výrazně převládali Češi, věkové složení odpovídalo běžné vyšší škole, nicméně výjimkou nebyli ani absolventi starší dvaceti let.⁵⁹⁵

Pro podporu nemajetných žáků rakovnické školy byl zřízen spolek pro podporu chudých studujících. Vznikl zřejmě z podnětu ředitelství školy nedlouho po jejím převzetí strahovskými premonstráty. Nejčastějšími přispěvateli byli rakovničtí měšťané, případně rodiče zámožnějších žáků. Podporovatelů bylo okolo stovky, z toho tzv. zakládajících členů s vyšším příspěvkem 24; mezi nimi byl např. rovněž arcibiskup Bedřich kardinál Schwarzenberg.⁵⁹⁶ Tento spolek však záhy poté, co premonstráti školu opustili, zanikl a byl obnoven až po šesti letech roku 1878.⁵⁹⁷ I nadále však strahovský klášter tento fond podporoval.⁵⁹⁸

Rakovnická reálka se podílela i na společenském životě města. Kromě toho, že zdejší žáci pravidelně doprovázeli zpěvem bohoslužby v místním chrámu, pořádali dvakrát ročně dobročinné koncerty a akademie, jež místní obyvatelé hojně navštěvovali. Studenti byli i účastníky městských oslav např. při oficiálních návštěvách významných osobností nebo významných výročí; i tímto způsobem se škola pozitivním způsobem zapisovala do povědomí široké veřejnosti.⁵⁹⁹ Díky tomu se zřejmě zrodily i některé, byť nerealizované úvahy o možném vstupu na Strahov.⁶⁰⁰

5.2.2.5 Předání premonstrátských vyšších škol do rukou státu

V roce 1870 byly řeholní řády zřizující vyšší školy upozorněny, že i na jejich ústavech smějí vyučovat pouze státem zkoušení profesori. Ministr Stremayer vydal 1. srpna 1870 oběžník, jímž mělo být zjištěno, zdali budou řehole schopny obsadit všechny obory na svých ústavech státem zkoušenou pedagogickou silou. Pokud tomu tak nebylo, škola měla pozbyt práva veřejnosti. Většina pedagogů však tomuto požadavku dostát nemohla; týkalo se to i strahovských profesorů.⁶⁰¹

⁵⁹⁵ Tyto údaje byly získány srovnáním zde citovaných i dalších výročních školních zpráv.

⁵⁹⁶ Viz *Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku*, 1879.

⁵⁹⁷ Viz *Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku*, 1878.

⁵⁹⁸ Žádost spolku pro podporování chudých studentů vyšší školy realné v Rakovníce opatu Zikmundovi Starému ze dne 21. února 1880. NA: Premonstráti Strahov, kt. 1201, složka 1880.

⁵⁹⁹ Viz *Roční zpráva vyšších realních škol v Rakovníku*. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1887.

⁶⁰⁰ Viz Dopis Františka Háčka opatovi Zikmundovi Starému ze dne 16. dubna 1886. NA: Premonstráti Strahov, kt. 1203, složka 1886.

⁶⁰¹ Viz KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české*. Díl 2, s. 490.

Žateckému gymnáziu bylo právo veřejnosti odňato roku 1872, takže se zde nemohly konat ani ústní maturitní zkoušky, následující rok už nebyla otevřena ani oktáva.⁶⁰² Zároveň se rozběhlo jednání o postátnění školy, což podpořilo i žatecké měšťanstvo, neboť povinnost financovat gymnázium rozpočet města neúměrně zatěžovala. Definitivním datem přerodu žateckého gymnázia v gymnázium státní byl 1. říjen 1873, podmínkou však bylo, aby město nadále do jisté míry na finanční potřeby školy přispívalo. K definitivní dohodě došlo však až roku 1879, kdy se žatecká obec zavázala k příspěvku 6000 zlatých ročně, bezplatnému předání budovy školy a k uvolnění gymnaziálního fondu ve prospěch státu.⁶⁰³

Rakovnická reálka se měla roku 1874 změnit na sedmitřídní ústav. Vzhledem k tomu, že nebylo ukončeno jednání o dotaci z fondu odkazu biskupa Chlumčanského, chtělo město školu přeměnit na reálné gymnázium. Po dlouhých jednáních však škola zůstala reálkou, byla upravena dle zákonných norem a doplněno její vybavení. Od roku 1882 škola pobírala státní příspěvek 4 000 zlatých a roku 1891 byla prohlášena za státní školu. Až do doby, než byla reálka postátněna, fungovaly při ní doplňkové hospodářské kurzy. Řediteli byli od roku 1872 např. František Štěpánek (do roku 1892), Mikuláš Hofman (do roku 1896) a František Wurm.⁶⁰⁴ I nadále však zůstala škola se strahovským klášterem ve společenském kontaktu: ředitelství např. zaslalo kondolenci k úmrtí bývalého ředitele Jakuba Dvořáka, za nějž uspořádala i slavnostní rekviem.⁶⁰⁵

Při svém odchodu tedy strahovští premonstráti zanechávali městu školu plně konsolidovanou, na vysoké úrovni co do složení pedagogických sil i hmotného vybavení a s dobrou pověstí nejen v očích zdejších měšťanů, ale i širší odborné obce. Rakovnická reálka tak mohla dále prosperovat, jak je vidět i na jejích pozdějších výročních zprávách.

Libereckou reálku potkal stejný osud, i když podrobné zprávy o jejím předání státnímu zřizovateli nebyly nalezeny. Přesto lze rovněž konstatovat, že tato škola byla velkým úspěchem místního školství, které nutně potřebovalo na počátku 19. století vzpruhu v podobě vyšší školy. Zvolená forma reálky pak maximálně vyhovovala místním potřebám, o čemž svědčí velký zájem žactva o studium na této škole. Na vysoké odborné úrovni se zde vzhledem k primárnímu zaměření škol vyučovaly

⁶⁰² Viz HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (ed.). *Žatec*, s. 311.

⁶⁰³ Viz MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia*, s. 76.

⁶⁰⁴ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 242.

⁶⁰⁵ Viz dopis ředitelství rakovnické reálky opatovi Zikmundovi Starému ze dne 14. listopadu 1885. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1203, složka 1885.

zejména obchodní předměty, menších úspěchů škola dosahovala v oborech mechaniky a strojnictví.⁶⁰⁶ Význam několika desetiletí, kdy školu spravovali strahovští premonstráti, lze zejména spatřovat ve faktu, že škola byla vůbec zachována a že si uchovala určený specifický charakter, který se premonstráti jakožto zřizovatelé snažili podpořit jak finančními dotacemi, tak i vhodným výběrem odborných učitelů.

5.2.3. Premonstráti na vyšších školách jiných zřizovatelů

Stručnou zmínku si zaslouží rovněž premonstrátské působení na vyšších školách, jichž klášter nebyl zřizovatelem. Na počátku zkoumaného období takováto pedagogická činnost nebyla příliš častá, neboť klášter obsazoval především vlastní fary, a tak na vyšších školách tamější faráři působili pouze v případě, že v rámci farnosti vyšší škola existovala. Ideu učitelského působení vlastních řeholníků převedl do praxe zejména opat Zeidler, jenž musel obsadit příslušným personálem nově převzaté reálky. Poté, co však byly tyto školy a žatecké gymnázium předány novým zřizovatelům, objevila se otázka, jak nejen využít, ale rovněž uživit tyto zkušené pedagogy. Působení na sekulárních vyšších školách bylo jedním z logických a praktických řešení. Vždy také ve sboru strahovských premonstrátů existovali jedinci, kteří byli buď pedagogicky nadaní, a proto bylo jejich angažmá ve školství přirozeným využitím jejich talentů, nebo jim naopak různé okolnosti umožňovaly výhradně tuto službu. Všem zmíněným případům bude v následující části věnována stručná zmínka.

5.2.3.1 Ostatní vyšší školy v premonstrátských farnostech

Prvním případem, kdy strahovští premonstráti působili na vyšších školách, byl podíl na realizaci výuky v místě jejich farnosti, kde se některá vyšší škola nacházela. Ve zkoumaném období se to týkalo téměř výhradně farnosti v Jihlavě, kde se faráři i kaplani podíleli na správě místního gymnázia a rovněž i na výuce. Jihlavské gymnázium vzniklo z původního jezuitského ústavu, jenž zde fungoval od roku 1625.⁶⁰⁷ Paralelně se zahájením výuky na něm se i strahovští premonstráti pokoušeli založit vyšší školu, ta však fungovala jen necelé čtvrtstoletí.⁶⁰⁸ Roku 1773 byl jezuitský řád zrušen a zdejší

⁶⁰⁶ Viz HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky, s. 43.

⁶⁰⁷ Viz PISKOVÁ, Renata a kol. *Jihlava*, s. 340-342.

⁶⁰⁸ Viz tamtéž, s. 359-361.

ústav převzal stát, neboť byl zahrnut v počtu třinácti gymnázií, jež měly zůstat na českém území zachovány.

V tomto období zde vyučovali ještě původní profesoři, a to přibližně sto studentů v pěti, později šesti třídách. Jihlavský farář byl z titulu své funkce vizitátorem ústavu, takže vazba na strahovský klášter byla velmi volná. Z farního benefícia však minimálně v 90. letech 18. století byla hrazena fundace pro několik chudých studentů, jak dosvědčují přehledy příspěvků na studium.⁶⁰⁹

Po zavedení Langova gymnaziálního kodexu bylo třeba, aby měl každý ústav vlastního katechetu; přirozeně se očekávalo, že strahovští premonstráti toto místo obsadí. Tehdejší farář Marian Mika žádal opata Grüna, aby tohoto katechetu ustanovil, byl však nucen po zamítnutí své žádosti ujmout se této úlohy sám. Nebyl však s to dostát svým dalším povinnostem, proto po ukončení školního roku na toto místo rezignoval a na několik desetiletí katechetský úřad na gymnáziu předal zdejší minoritské farnosti.⁶¹⁰ Teprve roku 1831 byl gymnaziálním profesorem náboženství jmenován kaplan Anselm Serchen, který zde působil až do roku 1851.⁶¹¹

Jednou z nejvýznamnějších premonstrátských osobností v jihlavském školství byl v tomto období Dominik Artner. Představeným fary byl sice jen rok, sám nebyl pedagogicky činný a v Jihlavě působil jen kvůli svým hospodářským schopnostem, dokázal však během tohoto roku pro jihlavskou faru získat funkci místoředitele gymnázia, byl jmenován zkušebním komisařem a dozorcem nad hlavní školou i osmi školami triviálními. Byl rovněž zakladatelem městské opatrovny v Jihlavě. Zajistil tedy strahovským premonstrátům jistý vliv na místní školství, byť mnohé ze zmíněných funkcí později nevykonávali.⁶¹²

Roku 1851 vznikla v návaznosti na hlavní školu nižší reálka, k níž byla později připojena i vyšší.⁶¹³ V roce 1895 zde byla zavedena jako povinný předmět čeština. Protože zřizovatel nedisponoval potřebnou pedagogickou silou, převzal toto vyučování tehdejší jihlavský kaplan Metoděj Zavoral, který zde působil až do roku 1904. Bezpochyby byl talentovaným pedagogem, neboť v roce 1896 byl vyzván k účasti v konkurzu na definitivní místo učitele češtiny. Opat Starý mu však nepovolil konkurzní zkoušku podstoupit; odůvodněním byl názor, že podobné výjimky by mohly oslabit

⁶⁰⁹ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 39.

⁶¹⁰ Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 46.

⁶¹¹ Viz tamtéž, s. 51.

⁶¹² Viz STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*, s. 94-97.

⁶¹³ Viz PISKOVA, Renata a kol. *Jihlava*, s. 502.

řídící moc představených. Zavoral by se mohl zkoušce podrobit, ovšem s podmínkou, že by ani v případě úspěchu nesměl definitivní místo přijmout. Zavoral tedy až do konce svého pedagogického působení zůstal suplujícím profesorem.⁶¹⁴

Podobně se vedlo o několik let dříve jeho spolubratrovi Izidoru Zahradníkovi. Ten žádal o možnost složení potřebných aprobačních zkoušek, neboť si přál odejít z duchovní správy a být činný jako katecheta na vyšších školách. Opat Starý, pro něhož byla farní správa prioritou, mu zprvu složení zkoušek nepovolil, o půl roku později názor změnil, ovšem s výhradou, že smí odejít z farní správy pouze v případě, že bude působit jako katecheta v „*řádové duchovní službě*“.⁶¹⁵

Na vyšších školách mimo strahovské farnosti pedagogicky působilo pouze několik kněží, a to z nejrůznějších důvodů. Typickým příkladem může být Emerich Šafránek, který po odchodu z krátké kaplanské praxe, kde projevil větší nadání pro pedagogickou činnost než pro farní pastorační, působil převážně jako katecheta učitelských ústavů v Soběslavi⁶¹⁶ a Poděbradech.⁶¹⁷ Zemřel jako katecheta učitelského ústavu v Příbrami.⁶¹⁸ Někdy byli do pedagogické praxe směřováni ti kněží, jimž zdravotní důvody neumožňovaly plné nasazení v běžné duchovenské službě; to byl např. případ Stanislava Trubla, který byl katechetou na německé vyšší škole v Teplicích, a poté na německé měšťance v Praze na Starém Městě.⁶¹⁹ Pedagogická činnost byla ojediněle povolována i ze závažných rodinných důvodů: takto nastoupil Marian Haase roku 1905 na české gymnázium v Opavě.⁶²⁰ Své působení zde původně plánoval na jeden až dva roky, ve skutečnosti však Opavu opustil až v roce 1938 po obsazení Sudet.

Strahovští premonstráti byli často rovněž žádáni, aby obsadili volná katechetická místa na školách, které sídlily poblíž jejich působišť.⁶²¹ Pokud však neměli na daném ústavu větší zájem, takovéto nabídky odmítali. Bylo to dáno tím, že strahovský klášter dodržoval jistý interní *numerus clausus*, podle něhož přijímal jen tolik nových členů,

⁶¹⁴ Viz JEŘÁBKOVÁ, Lenka. *Strahovský opat Metoděj Jan Nepomuk Zavoral*. Diplomová práce na KTF UK. Praha, 2007, s. 23-24.

⁶¹⁵ Viz korespondence Izidora Zahradníka a opata Zikmunda Starého z ledna 1892. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1206, složka 1892.

⁶¹⁶ Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 62.

⁶¹⁷ Viz STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*, s. 109.

⁶¹⁸ Viz dopis královéhradecké biskupské konzistoře opatu Vojtěchu Hronovi z 21. června 1878. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1201, složka 1878.

⁶¹⁹ Viz STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*, s. 109.

⁶²⁰ Viz dopis Mariana Haaseho Lohelu Schmidtovi ze dne 12. září 1905. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1210, složka Korespondence Lohela Schmidta.

⁶²¹ Viz dopis biskupa Františka Krásla Lohelu Schmidtovi ze dne 27. září 1905. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1210, složka Korespondence Lohela Schmidta.

kolik jich mohl umístit na vlastních farních beneficiích. Důvodem takových odmítnutí pak nebyla neochota se ujmout služby ve škole, ale prostá pravidelná personální nouze.

5.2.3.2 Ostatní školy mimo území strahovských farností

Odlišná byla situace těch strahovských profesorů, kteří byli uvolněni ze služby po převzetí žateckého gymnázia a liberecké a rakovnické reálky novými zřizovateli. V tomto případě se jednalo často o kněze, kteří byli po většinu své praxe učiteli. Klášter s jejich jiným využitím nepočítal, proto pro ně neměl ani místa v duchovní správě. Situace byla řešena trojím způsobem, jak dobře ukazují konkrétní příklady pedagogů liberecké reálky. První skupinou pedagogů byli ti, kteří chtěli i nadále působit na vyšších školách. Typickým zástupcem byl Ottmar Vítek, který žádal převora o zaslání potřebných dokladů, aby se mohl ucházet o jiné místo katechety nebo učitele dalších předmětů poté, co složí předepsanou zkoušku.⁶²² Skutečně pak ještě několik let až do své smrti působil jako katecheta na pelhřimovském reálném gymnáziu.⁶²³ Druhá část pedagogů se alespoň dočasně, zejména zřejmě proto, aby nebylo nutno podrobit se kvalifikační zkoušce, chtěla věnovat farní službě. Byli si vědomi, že klášter pro ně žádné beneficium nemá, žádali proto své představené o doporučení pro jednotlivá biskupství, aby jim byla dočasně svěřena některá diecézní fara. Tento způsob z liberecké reálky zvolil např. Roman Maade, jenž žádal o doporučení pro litoměřickou diecézi,⁶²⁴ neboť díky svým znalostem němčiny mohl působit jak na české, tak na německé faře. Tadeáš Kotzura se ve svém dopisu⁶²⁵ odvolával na princip řeholní poslušnosti a svou budoucnost nijak neplánoval; tato skupina bývalých profesorů byla nejméně čtná a její zástupci většinou po nějakou dobu pobývali ve strahovském klášteře, než se pro ně uvolnilo místo ve farní správě. Převážná většina pedagogů z těchto škol však pokračovalo ve své činnosti na gymnáziích na celém českém území.

⁶²² „Bude vám známo, že jsme již co hosté zde a v osmi dnech že se navrátíme se vším do Sionu. Nerád bych byl nečinným, a tu hledím, bych si jakési postavení vyjednal.“ Viz dopis Ottmara Vítka převorovi Lohelovi Schmidtovi z 23. července 1872. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1872.

⁶²³ Viz dopis pelhřimovského děkana opatu Vojtěchu Hronovi z 10. dubna 1879. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1201, složka 1879.

⁶²⁴ Viz dopis Romana Maadeho převorovi Lohelovi Schmidtovi z 25. července 1872. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1872.

⁶²⁵ Viz dopis Tadeáše Kotzury převorovi Lohelovi Schmidtovi z 29. července 1872. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1872.

6. Farní pastorec strahovských premonstrátů

V této kapitole se soustředím na farní katechezi. Nejprve představím homilii jako základní prostředek náboženského poučení dospělých, přičemž se okrajově dotknu i jiných souvisejících forem. Individuální náboženské poučování dospělých se týkalo převážně příprav na udílení jednotlivých svátostí, přičemž není zohledňována individuální duchovní péče v rámci zpovědi případně jiných duchovních rozhovorů vzhledem k tomu, že tento typ poučení nebyl a nemohl být písemně zachycen. Pojednávána bude příprava na křest včetně práce s konvertity, příprava na svátost biřmování, svátost nemocných a příprava snoubenců. Dále věnuji zvláštní pozornost bratrstvům jakožto skupině, jíž byla v 19. století věnována v rámci pastorec zvláštní pozornost.

6.1 Kázání a křesťanská cvičení jako náboženské poučení dospělých

Náboženské vyučování dospělých se přirozeně vázalo na prostředí farnosti, přičemž nebylo považováno za méně důležité než školní katecheze dětí, neboť rodiče byli přirozenými prvotními vychovateli svých potomků ve víře. Za základní formu tzv. veřejného a obecného vyučování bylo považováno kázání, jež mělo sloužit jak ke vzdělání posluchačů, tak i k nápravě rozumu i vůle.⁶²⁶ Modernější učebnice pastorální teologie pojem homiletiky precizovaly: např. pastorálka Skočdopolova ji umísťuje do kontextu tzv. pastýřského vyučování, tedy veřejného zvěstování slova Božího. Soustavné seřazení pravidel a zásad platných o veškerém pastýřském vyučování bylo nazýváno pastorální didaktika, která se rozpadala na katechetiku a homiletiku.⁶²⁷

V kapitolách o homiletice byla zpravidla pojednávána jednak obecná nauka o přípravách kázání a rétorických pravidlech, některé zásady pro správnou přípravu homilie po stránce naučné i afektivní, základy literárního stylu homilie, ale rovněž některé postřehy k homiletice speciální. Zde byl brán zřetel jak na vlastní typ homilie, jež vycházela z biblických perikop, tak i na tzv. tematická kázání, zejména katechetická,

⁶²⁶ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl I., s. 73-74.

⁶²⁷ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl I., 1890, s. 400.

apologetická a parenetická, případně kázání příležitostná, zejména pro postní přípravy.⁶²⁸

6.1.1 Nedělní homilie

Rozvržení homiletické praxe 19. století mělo svůj základ již v předepsaném bohoslužebném řádu z roku 1784. Ten povoloval kázání jen ve farních chrámech a jeho základem měl být obsah epištoly a evangelia a krátké mravní naučení; preferováno bylo praktické zaměření a střízlivý styl.⁶²⁹ Kazatel byl povinen připravovat si homilie písemně a zaznamenávat datum jejich proslovení. V této době byl duchovní správce nejméně jednou ročně zavázán hovořit např. o povinnostech k Bohu a k vrchnosti, povinné školní docházce, očkování a tematicky kázat o aktuálních problémech ve farnosti.⁶³⁰ S některými úpravami platil po celé 19. století: ve větších farnostech se konalo krátké kázání po ranní mši, a to s výkladem na evangelium, o velké mši bylo možno kázat i o časových tématech nebo vést cyklická tematická kázání. Při odpoledních bohoslužbách a křesťanských cvičeních byla obvyklá tematická kázání v době postní a adventní.⁶³¹

Pro ilustraci lze popsat běžný homiletický provoz v jihlavské farnosti, neboť pro jiné farnosti prakticky chybí doklady. Přímo ve farním kostele sv. Jakuba se první, a to české kázání konalo při ranní mši, německé pak v deset hodin při velké mši, u sv. Ignáce bylo německé kázání již o deváté po ranní mši.⁶³² Podrobnosti o jednotlivých homiliích byly pravidelně zaznamenávány ve zvláštních knihách. Každá položka obsahovala datum a místo proslovení homilie, osnovu kázání a jméno kazatele. Téma bylo často uváděno jen odkazem na příslušnou perikopu a rozvržení je často shrnuto konstatováním, co znamená text v Písmu a co z něj lze vyvodit pro křesťanský život. Pokud bylo označení tématu podtrženo, základem homilie byl přímo daný text, pokud ne, homilie se k němu pouze volně vázala.⁶³³

Při některých příležitostech byla témata homilií zvláštní; zpravidla se jednalo o řádové jubileum či jinou oslavu. Takto při norbertinském jubileu dvou set padesáti let

⁶²⁸ Viz ZEMKO, Pavol. *Homiletické směrnice: Z dějin homiletiky na Morave, v Čechách a na Slovensku*. Trnava: Dobrá kniha, 2007, s. 69.

⁶²⁹ Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl V., s. 322.

⁶³⁰ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. Bývalá nařízení moci světské v Rakousku o kázání a křesťanském cvičení. *Časopis katolického duchovenstva*, 1889, **30**(1), s. 3-9.

⁶³¹ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 17.

⁶³² Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 17.

⁶³³ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, k. 116-162.

přenesení ostatků zakladatele řádu tehdejší opat Vojtěch Hron nařídil zvláštní kázání na téma *Norbert – anděl míru*.⁶³⁴

Jazyk kázání se řídil většinovým územ místního obyvatelstva; Jihlava proto měla rovněž českého kazatele, neboť ve většinově německém městě bylo přesto taková část jazykově českých farníků, že tato funkce byla nezbytná. Úřad českého kazatele existoval prokazatelně už v 17. století,⁶³⁵ ve zkoumaném období se jednalo o poměrně prestižní úřad, o nějž byl vždy značný zájem, a to nejen proto, že mateřským jazykem většiny strahovských premonstrátů byla čeština.⁶³⁶

6.1.2 Cyklická, zvláště katechetická kázání

Cyklická kázání byla praktickou formou náboženského vzdělání farnosti: jejich účelem byl podrobnější výklad obsáhlejších témat, zejména dogmatických a morálních pravd. Tato kázání byla považována za prospěšná jak pro posluchače, tak pro kazatele. Posluchači téma členěné na několik částí cyklu zpravidla lépe pochopili a zapamatovali si je, kazatelé pak měli dost prostoru téma vyložit, takže se mohli vyvarovat příliš obecných formulací. Cyklus je navíc cvičil v umění dobře si kázání rozvrhnout a sestavit je. Cyklická kázání byla často chápána rovněž jako náhrada křesťanských cvičení, o nichž bude pojednáno dále, neboť vzhledem k nízké účasti bylo třeba témata pojednat v kázání během nedělní mše, jichž se farníci účastnili častěji. Cyklická kázání byla často realizována tak, aby jednotlivá témata byla pojednávána během několika týdnů např. na ranní mši a s dostatečným časovým odstupem opakována na velké farní mši. Při větším počtu duchovních se rovněž nabízela možnost, aby každý z kazatelů pojednal jiný tematický cyklus, případně jej pak proslovil opět pro jinou skupinu posluchačů.⁶³⁷

Tématem cyklických kázání měl být zejména katechismus, neboť většina pastoralistů konstatovala, že náboženská nevzdělanost věřících je značná. Jako jednu z příčin rovněž uváděli podobu soudobých kázání; byla pro věřící spíše divadlem, pokud kazatel dbal více na formu než na obsah, plochá moralizování posluchače neměla

⁶³⁴ Viz dopis opata Vojtěcha Hrona strahovským kněžím z 29. března 1877. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1201, složka 1877.

⁶³⁵ Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 16.

⁶³⁶ Viz dopis Adolfa Wagnera opatu Zikmundovi Starému ze dne 24. srpna 1881. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1201, složka 1881.

⁶³⁷ Viz MARKRAB, Klement. O cyklických kázáních, s. 32-37.

čím zaujmout.⁶³⁸ Obsah katechismu se zdál jako téma cyklických kázání nejnosnější; neměl však sledovat logiku tématickou, ale osu liturgického roku. Cílem bylo, aby věřící začali sami katechismus číst. Hlavním tématem měla být hlavně osoba Ježíše Krista, jeho kněžský úřad, utrpení a oběť. Dalšími tématy zahrnovala církev, společenství svatých se zvláštním přihlédnutím k Matce Boží, modlitba, eucharistie a poslední věci člověka.⁶³⁹

6.1.3 Křesťanské cvičení

Dobová pastorální teologie křesťanské cvičení přirovnávala k rozhovoru Ježíše Krista se Samaritánkou. Tato forma náboženského vzdělání se obracela především na dospělé, aby jim podle určitého systému vykládala a vštípila pravdy víry a mravů, a to za apologetickým účelem.⁶⁴⁰ Formálně se pohybovala na pomezí školní katecheze a katechetického kázání. Po úvodním opakování byly vykládány jednotlivé odstavce katechismu, které byly okamžitě kontrolovány návaznými otázkami.⁶⁴¹ Výuka náboženství pro dospělé byla touto formou doporučována již Tridentským koncilem. V 18. století ji normovaly dvorské dekrety, pomůckou pro jejich realizaci a kontrolu byl tzv. *Status animarum* zavedený za Marie Terezie.⁶⁴² V 19. století byla považována za důležitou, nicméně téměř nerealizovatelnou formu.⁶⁴³

Doklady o křesťanském cvičení se ve zkoumaných pramenech dochovaly v jihlavské farnosti. V 18. století bylo jeho konání pravidlem, a to jak ve farním kostele, tak i v přífařených kostelích,⁶⁴⁴ o necelé století později je sice křesťanské cvičení součástí řádného farního programu, z některých zmínek v korespondenci však lze vyrozumět, že počet docházejících farníků nepřesahoval padesát osob.⁶⁴⁵

Konání křesťanského cvičení příslušelo faráři jakožto vlastnímu pastýři farnosti, kaplanům se jejich vedení nedoporučovalo. Podmínkou byla zkouška z katechetiky. Ačkoliv bylo primárně určeno mládeži a dospělým, duchovní správce na ně měl zvat

⁶³⁸ Viz ŘEHÁK, Karel L. Řeči katechetických potřeba a úprava. *Časopis katolického duchovenstva*, 1878, **19**(5), s. 369-371.

⁶³⁹ Viz KNOBLOCH, Eduard. Jaká temata cyklických kázání voliti třeba při nedostatečném náboženském vzdělání přemnohých věřících? *Časopis katolického duchovenstva*, 1888, **29**(5), s. 257-264.

⁶⁴⁰ Viz HAUSMANN, Josef. Křesťanské cvičení. *Časopis katolického duchovenstva*, 1871, **12**(1), s. 53.

⁶⁴¹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl I., s. 528-529.

⁶⁴² Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl V., s. 256.

⁶⁴³ Viz T. V. C. Kterak konati křesťanská cvičení? *Časopis katolického duchovenstva*, 1888, **29**(9), s. 513-516.

⁶⁴⁴ Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 29.

⁶⁴⁵ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 17.

celou osadu⁶⁴⁶ a hospodáři a otcové měli zajistit účast všech osob, za něž byli zodpovědni.⁶⁴⁷

Křesťanské cvičení se mělo odehrávat každou neděli ve farním kostele, v přiřazených osadách se mělo konat alespoň v pravidelných intervalech, a to vždy ve stejnou hodinu, nejlépe ve dvě hodiny odpoledne.⁶⁴⁸ Jejich počet bylo možno v oprávněných případech snížit, ale během roku se jich mělo uskutečnit nejméně dvacet.⁶⁴⁹ Za vhodný prostor kromě kostela byla považována, škola, soukromý dům, větší prostor v hospodářském stavení, konání bylo povoleno i pod širým nebem, přísně však bylo zakázáno konat křesťanské cvičení v hostinci.⁶⁵⁰

Jako obsah byl předepsán celý katechismus, jenž měl být vyložen během jednoho roku, a to tak, aby výkladu rozuměly všechny zúčastněné věkové skupiny.⁶⁵¹ Tento výklad se měl s ohledem na vzdělání farníků rozšířit a usouvztažnit s praxí, proto bylo třeba brát ohled na celek dané obce.⁶⁵²

Celé cvičení bylo doporučováno pojímat zajímavě a přirozeně. Výklad mohl být oživen seriózními příběhy aplikovatelnými do konkrétních životních situací, a to jazykem stručným, jasným a nekomplikovaným. Výklad neměl být rovněž příliš dlouhý, doporučována byla maximálně půlhodina.⁶⁵³ Závěr cvičení patřil krátké pobožnosti – litaním nebo několika stručným modlitbám.⁶⁵⁴

Velkým problémem však ve zkoumaném období byla návštěvnost křesťanských cvičení. Účast měla podle tehdejšího názoru ukazovat na křesťanskou úroveň farnosti, nebyla však obecně nijak vysoká. Podle obecného názoru za to mohla zejména dobová nevěra a náboženská lhostejnost.⁶⁵⁵

Zvýšení počtu věřících slibovalo především povzbuzování k hojnější účasti, a to jak z kazatelny, tak v soukromých rozhovorech, např. s rodiči mládeže, ve zpovědnici, v soukromých rozmluvách a při dalších příležitostech.⁶⁵⁶ Častými návrhy bylo i

⁶⁴⁶ Viz T. V. C. Kterak konati křesťanská cvičení?, s. 516-518.

⁶⁴⁷ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. Bývalá nařízení moci světské v Rakousku o kázání a křesťanském cvičení, s. 9-12.

⁶⁴⁸ Viz tamtéž, s. 9-12.

⁶⁴⁹ Viz T. V. C. Kterak konati křesťanská cvičení?, s. 523-524.

⁶⁵⁰ Viz HAUSMANN, Josef. Křesťanské cvičení, s. 57-59.

⁶⁵¹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. Bývalá nařízení moci světské v Rakousku o kázání a křesťanském cvičení, s. 9-12.

⁶⁵² Viz HAUSMANN, Josef. Křesťanské cvičení, s. 53-55.

⁶⁵³ Viz BRYNYCH, Eduard. O křesťanském cvičení. *Časopis katolického duchovenstva*, 1874, **15**(3), s. 223-224.

⁶⁵⁴ Viz T. V. C. Kterak konati křesťanská cvičení?, s. 521-523.

⁶⁵⁵ Viz J. R-n. Odpolední služby Boží. *Časopis katolického duchovenstva*, 1876, **17**(5), s. 346-347.

⁶⁵⁶ Viz BRYNYCH, Eduard. O křesťanském cvičení, s. 221-223.

obohacení katechismového výkladu jinými tématy, např. církevními dějinami, životopisy svatých, liturgikou či apologetikou.⁶⁵⁷ Velká úloha byla připisována i modlitbě na tento úmysl, jíž byl povinen přirozeně duchovní správce, jemu však bylo doporučováno tento úmysl svěřit některému zbožnému společenství či ve farnosti zřízenému bratrstvu.⁶⁵⁸ Přes veškeré snahy však křesťanské cvičení svému účelu už ve zkoumaném období stěží dostalo: věřícími téměř navštěvováno nebylo, neboť většina kněží nedokázala svou farnost nijak motivovat k hojnější návštěvě.

6.1.4 Postní kázání jako zvláštní příprava na velikonoce

Zvláštní homiletickou kategorií byla postní kázání a cvičení jakožto příprava na velikonoční zpověď a přijímání. Rozumělo se jím poučování farníků podle stavu a pohlaví a mělo sloužit k dobré přípravě na velikonoční zpověď a přijímání.⁶⁵⁹ Navazovalo se jím na starou tradici, kdy si duchovní správci zvali během postní doby jednotlivé stavy ze své farnosti na zvláštní cvičení, zaměřené na dobrou zpověď. Účelem bylo rovněž případné poznání jednotlivých farníků, což při hromadném vyučování nebylo možné.⁶⁶⁰

Ačkoliv těžiště těchto postních cvičení, jež bývala hojněji navštěvována než běžná křesťanská cvičení, tkvělo v poučení o stavovských povinnostech, zpravidla se duchovní správci věnovali i výkladu o zpovědi vůbec. Mnozí z jejich farníků se nejen neuměli řádně zpovídat, ale ani zpytovat svědomí, proto bylo vhodnější toto téma pojednat předem. Nebylo vyloučeno ani zvláštní poučování jednotlivců, pokud tato potřeba nastala.⁶⁶¹ Rovněž povědomí o stavovských povinnostech bylo třeba pojednat v příslušné skupině, neboť v tomto případě nebylo možno spoléhat ani na kusé školní vědomosti, zde navíc tato nauka nebyla pojednána nijak kompletně, ani na znalosti získané např. soukromou četbou. V kázáních určených celé farnosti rovněž nebylo možno toto téma komplexně pojednat, postní cvičení proto byla vhodnou příležitostí pro katechezi k tomuto tématu.⁶⁶²

Poněkud odlišnou formou, která však často s postními cvičeními a katechezemi souvisela, byla samostatná cyklická postní kázání. Strahovští premonstráti je realizovali

⁶⁵⁷ Viz J. R-n. *Odpolední služby Boží*, s. 347-351.

⁶⁵⁸ Viz BRYNYCH, Eduard. *O křesťanském cvičení*, s. 224-225.

⁶⁵⁹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl I., 1890, s. 530.

⁶⁶⁰ Viz KURKA, Josef. *O potřebě zvláštnjho cwičenj osadnjků w náboženstwj času welikonočnjho*. *Časopis katolického duchovenstva*, 1837, **10**(2), s. 281-283.

⁶⁶¹ Viz tamtéž, s. 283-287.

⁶⁶² Viz tamtéž, s. 287-293.

pravidelně například ve farnosti v Jihlavě, kde jimi byl každý rok pověřen jiný kněz; bylo to považováno i za jistý druh uznání skutečného kazatelského umění. Jednalo se zpravidla o pěti- až sedmidílné cykly a kázání bylo spojeno s nedělními odpoledními bohoslužbami ve farním kostele. Zprvu byly cykly výhradně německé, v posledních dvou desetiletích 19. století se objevila i kázání česká. Takto Metoděj Zavoral kázal roku 1894 na témata „V kříži jest spása“, přičemž podrobnější rozvrh kázání se nedochoval. Jeho nástupce Hroznata Psota již do příslušného přehledu jednotlivá témata zaznamenal: roku 1903 kázal podle osnovy „Sedm slov Pána Ježíše na kříži“ s rozvrhem „Otče odpusť jim, neboť nevědí, co činí“ (hřích jako urážka Boží), „Ještě dnes budeš se mnou v ráji“ (odpuštění ve svátosti pokání), „Ženo, hle syn tvůj – hle, matka tvá“ (Bolestná Matka Boží, matka křesťanské církve), „Bože můj, Bože můj, proč jsi mne opustil“, „Žizním“ (po spáse – ve svátosti oltářní), „Dokonáno jest“. O několik let později se objevuje záznam o cyklu na téma zastavení křížové cesty, o utrpení údů Páně, případně „Obrazy z Kalvárie, osoby a slova – naše doba“.⁶⁶³ Tato kázání byla relativně hojně navštěvována, lze říci, že i čteněji oproti kázáním při dopoledních bohoslužbách, a to i v jiných farnostech, jak dokládá zmínka o této praxi ve farnosti Žatec, kde byla účast na těchto odpoledních kázáních více než dvojnásobná.⁶⁶⁴

6.1.5 Lidové misie

Specifickým segmentem, v němž se hojně uplatňovala homiletická činnost, byly lidové misie, jež byly rovněž nazývány „exerciciemi lidu“. Na našem území se konaly od konce 40. let 19. století, poprvé v královéhradecké diecézi.⁶⁶⁵ Jejich rozmach se datuje po roce 1880 a systémově jimi byla zasažena většina populace v jednotlivých farnostech. Jednalo se o několikadenní soustavné poučování věřících, jimž byly určeny zvláštní promluvy pro jednotlivé stavy. Hlavním účelem bylo přivést lidi k nápravě chyb a k lepšímu a mravnějšímu životu. Účinným prostředkem bylo působení cizích misionářů, nejčastěji redemptoristů nebo později jezuitů, kteří museli být dobrými kazateli. Lidové misie zpravidla vykazovaly hojnou účast farníků.⁶⁶⁶

⁶⁶³ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, k. 160-162.

⁶⁶⁴ Viz dopis Aemiliana Kaplánka opatu Zikmundovi Starému z 10. března 1891. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1205, složka 1891.

⁶⁶⁵ Viz KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české*. Díl 2, s. 97.

⁶⁶⁶ Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl VI., s. 198-201.

Výjimkou v pořádání lidových misí nebyly ani strahovské farnosti. Již v době jejich počátečního zavádění se konaly např. v jihlavské farnosti, a to roku 1854. Vzhledem k velkému množství obyvatel byly poměrně dlouhé, trvaly čtrnáct dní a vedli je jezuité Klinkowström, Schmude a Weiss. Denně se konaly tři stavovské promluvy v kostele sv. Jakuba, pro studující mládež probíhal paralelní program v kostele sv. Ignáce. Lidových misí byli účastni dokonce i vězni místní krajské trestnice, jež byli rovněž pravidelně misionáři navštěvováni. Misie byly zorganizovány z podnětu samotných farníků.⁶⁶⁷

V menších venkovských farnostech záviselo pořádání misí zpravidla na aktivitě místního duchovního správce. Jejich velkým propagátorem byl například Gerlak Dvořák, dlouholetý farář v Dolánkách, jenž pravidelně žádal opata Starého, aby mu svou podporou pomohl pozvat misionáře do jeho osady.⁶⁶⁸ Misie se zde konaly relativně často, i když v poslední dekádě 19. století bylo jejich pořádání ohroženo místními podmínkami.⁶⁶⁹ Dvořák pokračoval v pořádání lidových misí i v dalších farnostech: úspěšné byly redemptoristické misie v Kmetiněvsi, kde během nich ke svátostem přistoupilo přibližně 1100 lidí, což bylo víc, než sám očekával.⁶⁷⁰ Lidové misie jsou rovněž pramenně doloženy např. i na Strahově, v Žatci i v jeho okolí.⁶⁷¹

6.1.6 Kazatelé

Důležitým faktorem pro úspěšnou formaci farnosti kázáním byla sama osoba kazatele, jehož charakteristice se doboví pastorální teologové věnovali poměrně podrobně. Podle Chládky měl kazatel disponovat důležitými přirozenými vlastnostmi jako například vtipností, zdravým úsudkem, dobrou pamětí, příjemným a silným hlasem a slušným zevnějškem. Na svůj úřad se měl však pravidelně a důkladně připravovat: číst homiletické knihy a Písmo, poslouchat dobré řečníky a napodobovat je. Svá vlastní kázání si měl vždy řádně připravovat, nikoliv však přejímáním cizích myšlenek, kterými

⁶⁶⁷ Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 56.

⁶⁶⁸ Viz dopis Gerlacha Dvořáka opatu Zikmundovi Starému ze dne 14. října 1888. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1204, složka 1888.

⁶⁶⁹ Důvodem byly časté „*velké proticírkevní štvánice*“, jak psali Dvořákovi nástupci opatovi. Viz dopis Jeronýma Balabána opatu Zikmundovi Starému ze dne 18. února 1890. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1205, složka 1890.

⁶⁷⁰ Viz dopis Gerlacha Dvořáka opatovi Zikmundovi Starému ze dne 12. května 1896. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1207, složka 1896.

⁶⁷¹ Viz dopis Gottfrieda Hendla opatovi Zikmundovi Starému ze dne 4. března 1897. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1208, složka 1897.

se měl pouze inspirovat.⁶⁷² K této přípravě přistupovali kazatelé rozdílně; i mezi strahovskými premonstráty lze objevit takové, kteří se na tento úkol soustředili a kvůli dostatečné přípravě si neváhali od představených vyžádat i osvobození od dalších povinností,⁶⁷³ na druhé straně nebyli výjimkou ani takoví, kteří při přípravě svých homilií byli více než liknaví.⁶⁷⁴

Dobry kazatel se jakožto zbožný muž oplývající dobrými skutky měl vyvarovat všeho, čím by mohl zmařit dobrý účel svých kázání.⁶⁷⁵ Měl horlivě poznávat své farníky, aby věděl, co jim v rámci kázání bude ku prospěchu. Na kazatelně měl dbát výhradně o spásu duší farníků, naproti tomu zcela zapověděna byla politická témata.⁶⁷⁶ Dobry kazatel dokázal své téma podat stručně, ne déle než v půlhodinové promluvě. Téma měl volit obezřetně, podle potřeb své farnosti, ale nikdy takové, na němž měl osobní zájem. Zvlášť horlivým kazatelům byly doporučovány i krátké homilie během týdne.⁶⁷⁷

Prakticky každý kněz strahovské kanonie byl z titulu svého úřadu kazatelem, někteří z nich však byli v tomto oboru obecně uznávanými veličinami. V Jihlavě byl věhlasným českým kazatelem Metoděj Zavoral, který zde získal dobré základy pro svou budoucí homiletickou kariéru. Ve zkoumaném období se však nevěnoval výhradně tomuto úřadu, ale rovněž překládal a publikoval vlastní homiletickou tvorbu. První knižní edicí bylo šest „konferenčních řečí“ pro dobu postní pod názvem *Vírou ku štěstí*, soubor šesti postních kázání z roku 1895, poté následovaly čtyři svazky překladu díla Henriho Lacordaira *Konferenční řeči v Notre Dame v Paříži*, vydané v Jihlavě 1896 a 1903 u A. Jarosche, jimiž zahájil edici „Knihovna světových kazatelů“. Přispíval rovněž do Prombergerova olomouckého čtvrtletníku *Kazatel*, jehož dva ročníky v letech 1904 – 1906 též sám řídil, a do homiletického časopisu *Kazatelna*, jehož se stal Zavoral předním spolupracovníkem spolu se svým spolubratrem Izidorem Zahradníkem. Zde publikoval Zavoral mnoho ukázek tvorby předních evropských kazatelů, z nichž vydal v letech 1904 – 1905 ve třech svazcích *Populární katechetická kázání J. B. Lobryho*.⁶⁷⁸

⁶⁷² Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl I., s. 88-90.

⁶⁷³ Viz dopis Metoděje Zavorala Lohelu Schmidtovi ze dne 3. února 1905. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1210, složka 1905.

⁶⁷⁴ Viz dopis Benedikta Kerbla opatu Zikmundovi Starému ze dne 28. prosince 1887. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1203, složka 1887.

⁶⁷⁵ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl I., s. 90.

⁶⁷⁶ Viz SLAVÍČEK, Antonín. Slovo o nejpotřebnějších vlastnostech křesťanského kazatele. *Časopis katolického duchovenstva*, 1865, 6(7), s. 498-502.

⁶⁷⁷ Viz J. H. Některá pravidla kazatelská. *Časopis katolického duchovenstva*, 1871, 12(5), s. 384-386.

⁶⁷⁸ Viz JEŘÁBKOVÁ, Lenka. *Strahovský opat Metoděj Jan Nepomuk Zavoral*, s. 110-114.

Zavoral však nebyl jediným publikujícím strahovským kazatelem: rovněž zmíněný Izidor Zahradník několikrát publikoval časopisecky svá kázání, jak svědčí jeho dochovaná korespondence s opatem Zikmundem Starým,⁶⁷⁹ a v drobných tiscích vycházela i některá časová kázání dalších jejich spolubratří.

6.2 Individuální příprava na přijetí svátostí

6.2.1 Křty dětí a katecheze při přípravě konvertitů

První část této kapitoly bude věnována svátosti křtu. Ten byl jak u dětí, tak u dospělých křtěnců první svátostí, již byli uváděni do církve. Děti pocházely téměř výhradně z katolických rodin, dospělí pak byli zpravidla konvertité z jiných náboženství. U rodičů dětí neprobíhalo žádné předběžné poučení – předpokládalo se, že rodiče mají základní věroučné znalosti, neboť mají své dítě ve víře vychovávat. Dospělé o základních pravdách víry církev poučovala předem.⁶⁸⁰ Dělo se tak formou soukromých katechezí, proto kapitola o křtu organicky spadá do tohoto úseku.

Ve zkoumaném období se obecně dochovalo málo záznamů o křestní praxi. Nejprve bude podána charakteristika, jak měla být a byla tato praxe vedena podle dostupné sekundární literatury spolu s některými specifickými dobovými pastoračními problémy. Vzhledem k tomu, že ve zkoumaných pramenech nebyly nalezeny prakticky žádné zmínky o křtech dětí, bude charakterizována alespoň praxe práce s dospělými konvertity, jak se dochovala v záznamech přestupů do katolické církve v jihlavské farnosti.

6.2.1.1 Křest dětí

Řádný křest dětí po narození nebyl svázán, jak bylo řečeno výše, prakticky s žádnou katechezí, pojednány budou tedy jen některé otázky, jichž se dotýkalo všeobecné poučování, případně některé otázky kontroverzní, o nichž vedla diskusi dobová pastorační teologie.

Prvním okruhem je otázka křestních kmotrů. Předpokládalo se, že každý křtěnec bude mít jednoho, případně dva kmotry, kteří museli být opačného pohlaví. Ti měli

⁶⁷⁹ Dopis Izidora Zahradníka opatovi Zikmundovi Starému ze dne 30. listopadu 1892. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1206, složka 1892.

⁶⁸⁰ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*, s. 147.

v případě potřeby podat svědectví o vykonaném křtu, duchovně pečovat o svého svěřence, aby dostal slibům, které za něj kmotři při křtu složili, a dohlížet na jeho náboženskou výchovu, případně k ní napomáhat.⁶⁸¹

Kmotři byli voleni z příbuzných, známých, sousedů, případně z významných osobností z blízkého okolí, často jím byl zámožnější příbuzný, případně významná osoba stejného zaměstnání jako otec dítěte. U chudých vrstev bylo v některých případech kmotrovství i výrazem filantropie. Vztah kmotrovství se mohl stát i výrazem koležalimity nebo loajalimity, a to zejména u spolupracovníků nebo zaměstnavatelů.⁶⁸²

Kmotry neměly být v žádném případě osoby jiného vyznání, ale ani nezletilí.⁶⁸³ Duchovní správci měli povinnost takovou volbu žadatelům rozmluvit, přesto z této situace často povstávaly problémy. Řešen byl např. modelový případ, zdali nepřipustit ke kmotrovství osobu protestantského vyznání v případě, že rodiče v případě odmítnutí chtějí vystoupit z církve. Ani v takových případech však nemělo být vyhověno a doporučován byl raději křest bez kmotra.⁶⁸⁴ Problémy pramenily zřejmě z všeobecné neznalosti tohoto předpisu, proto byli duchovní často vyzýváni, aby v homiliích zmiňovali pravidelně i toto téma, zejména fakt, že kmotrovství je úkol duchovní, nejen světská pocta. Rodiče neměli nekatolíka o tuto službu žádat, a on by ji rovněž neměl přijímat, bude-li mu nabízena. Ke kmotrovství bylo možno nekatolíka připustit pouze v diecézích, kde nebyla katolíků většina, přesto však zůstávala povinnost nejméně jednoho katolického kmotra.⁶⁸⁵ Stejně tak nemohl být katolík kmotrem u nekatolického křtu. Ke křtu bylo možno přizvat svědky, ovšem i jejich počet byl limitován, neměli být více než tři. Jména měla být volena pouze ze seznamu světců, aby ho křtěnec mohl vzývat a měl svého ochránce; nebyla tedy povolována žádná pohanská jména.⁶⁸⁶

Křest dětí probíhal podle jednotného formuláře „pro křest maličkých“, a to až do dospělosti křtěnce. Např. i odrostlé děti do čtrnácti let se křtily takto, ale na otázky měl už křtěnec odpovídat zároveň s kmotry.⁶⁸⁷

⁶⁸¹ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 10-11.

⁶⁸² Viz LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*, s. 98.

⁶⁸³ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 10-11.

⁶⁸⁴ Viz TUMPACH, [Josef]. Haeretik nesmí býti kmotrem při křtu katolickém. *Časopis katolického duchovenstva*, 1894, **35**(4), s. 238.

⁶⁸⁵ Viz a. Slowo o wolenj nekatoljku za kmotry djtkám katolickým. *Časopis katolického duchovenstva*, 1833, **6**(4), s. 596-604.

⁶⁸⁶ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 10-11.

⁶⁸⁷ Viz TUMPACH, Josef. Křest velkých, nedospělých dětí. *Časopis katolického duchovenstva*, 1898, **39**(9), s. 578.

Děti měly být ve zkoumaném období dle předpisu ve většině diecézí křtěny nejdéle do týdne po narození a otálení se křtem několik týdnů bylo zapovídáno. Tato zvyklost však byla velmi rozšířena, zejména ve velkých městech a ve vyšších společenských vrstvách.⁶⁸⁸ Největší časový odstup byl ve šlechtických rodinách, přibližně tři až čtyři týdny, kdy bylo třeba pozvat ke křtu příslušnou společnost, ve středních vrstvách byly děti křtěny v rozmezí jednoho až tří dnů po narození, týdenní odstup byl pravidlem u chudých, kde bývala problémem volba kmotrů. V poslední čtvrtině 19. století se křty konaly zpravidla s ještě větším odstupem, většinou po čtyřech až šesti týdnech od narození dítěte.⁶⁸⁹

Řádným místem křtu byl samozřejmě farní kostel a domácí křty v této formě nebyly bez závažného důvodu povolovány. I v tomto případě bylo třeba žádat povolení konzistoře a duchovní správce rozhodně neměl křest provádět v soukromých domech jen na základě žádosti rodičů.⁶⁹⁰ Křty i přesto nebyly prováděny výhradně ve farním kostele. Šlechtické děti bývaly pravidelně křtěny v zámecké kapli, střední městske i venkovské vrstvy často vyžadovaly křest v domácím prostředí, které alespoň částečně „sakračně“ upravili. I udělovatelé křtu byli rozliční. Ve šlechtických rodinách křtili děti pravidelně vyšší církevní hodnostáři, střední třída, ale i vlastenecké rodiny si kněze vybíraly a zvaly.⁶⁹¹

Obřadem bezprostředně souvisejícím se křtem byl úvod šestinedělky, který měl starozákonní kořeny, byl však kladen do souvislosti s úctou k Panně Marii.⁶⁹² Na našem území se jednalo o starobylý zvyk, který závazně předepisovala již pražská synoda v roce 1605, a pokládal se za právo faráře. Ve zkoumaném období však již nebyl vyžadován, případně bylo umožněno podstoupit tento obřad v jiné farnosti. Povolen byl pouze katolickým matkám s manželským dítětem, a to i když byla provdána za nekatolíka. Někteří teologové však soudili, že je třeba uvádět i matky s nemanželským dítětem kvůli žádoucímu kontaktu s matkou s možnou následnou legalizací její situace; totéž se týkalo matek sezdaných občansky. Zakázána byla též praxe provádění úvodu v rámci pohřebních obřadů s matkou, která po porodu zemřela bez úvodu. Úvod nebylo

⁶⁸⁸ Viz a. Křest v domě soukromém. *Časopis katolického duchovenstva*, 1887, **28**(5), s. 311-312.

⁶⁸⁹ Viz LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*, s. 98.

⁶⁹⁰ Viz a. Křest v domě soukromém, s. 311-312.

⁶⁹¹ Viz LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*, s. 96-97.

⁶⁹² Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 15-16.

povoleno konat v soukromém domě, i když byl křest doma povolen, neboť svou podstatou se týká chrámového prostoru.⁶⁹³

Diskuse se odvíjela kolem otázky, zda je možno křtít dítě bezkonfesijních rodičů. Z hlediska občanského zákoníku z roku 1868 to vzhledem k uspořádání konfese dětí vzhledem k vyznání rodičů možné bylo. Podle církevních předpisů to bylo rovněž možné, jedinou podmínkou byla katolická výchova dítěte. Rodiče nesměli žádat o křest z pověřených důvodů a alespoň jeden z nich musel prohlásit před příslušným duchovním správcem, že považuje katolickou víru za spasitelnou. Velký důraz v tomto případě byl kladen na kmotry. Lze však konstatovat, že tento problém byl spíše teoretickou otázkou, neboť pro bezkonfesijnost se rozhodovali především dospělí, kteří v tomto přesvědčení chtěli své děti i vychovávat a křest pro ně v dobovém prostředí byl spíše formální společenskou nutností.⁶⁹⁴

Mnohé z těchto problémů měly být pravidelně vykládány jak v kázáních a křesťanských cvičeních, tak i v soukromých rozhovorech.⁶⁹⁵ Otevírala se zde značná možnost různých forem katechezí, nebyly však zřejmě využívány příliš často, neboť až do závěru zkoumaného období byly problémy v této oblasti poměrně často řešeny.

Křest dětí v případě nouze nebyl svázán s žádnou katechezí, proto mu bude věnována pouze stručná zmínka. Užíval se v nebezpečí smrti právě narozeného dítěte. Nejčastějším udělovatelem byla školená porodní bába, jako další v pořadí směli nouzový křest udělovat kněz, jáhen, podjáhen, muž a žena, a to v tomto pořadí. Otcí a matce nebylo udílení křtu doporučováno kvůli vzniku případného duchovního příbuzenství. Pokud u novorozence proběhl křest v nouzi, bylo třeba v příhodnou dobu doplnit další obřady, přičemž bylo doporučováno dítě pokřtít stejně, jako by nastoupila pochybnost o platnosti křtu.⁶⁹⁶

⁶⁹³ Viz STÝBLO, Václav. Úvod šestinedělek. Časopis katolického duchovenstva, 1897, **38**(1), s. 31-39.

⁶⁹⁴ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. Může-li dítě rodičů bezkonfesijních pokřtěno býti? Časopis katolického duchovenstva, 1888, **29**(10), s. 599-607.

⁶⁹⁵ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 11-13.

⁶⁹⁶ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 13-16.

6.2.1.2 Katecheze při přípravě konvertitů

Konvertité byli jedinou skupinou, u níž byla zřejmě prováděna systematická předkřestní katecheze za účelem předat obsahy katolické víry. Obsahy těchto katechezí a některé další detaily se lišily dle toho, jednalo-li se o konverzi v dobově chápaném smyslu, tedy obrácení od jiného křesťanského vyznání k římskému katolictví, nebo o tzv. proselytismus, který se týkal nepokřtěných a nekřesťanských náboženství, zejména židů.

Nekatoličtí křesťané po přihlášení u příslušného duchovního správce museli požádat o příslušné systematické poučení. Tomu předcházelo důkladné zkoumání motivací ze strany kněze, který neměl zohledňovat např. materiální důvody; správnou odpovědí byla výhradně touha po skutečné pravdě a spáse. Do přípravy nebyli rovněž přijímáni adepti, o jejichž mravním profilu byla závažná pochybnost. Žadatelé mladší čtrnácti let byli povinni předložit povolení svých rodičů.⁶⁹⁷

Obsahem tohoto poučení měl být celý korpus věroučných pravd, ovšem na duševní úrovni konvertity. Zvláštní důraz byl kladen na výklad známek pravé církve a odlišnosti římskokatolické církve od ostatních křesťanských církví. Kromě toho měl být adept uváděn do křesťanské praxe a sledována měla být i jeho povaha a chování.⁶⁹⁸

Konvertité z ostatních křesťanských vyznání byli křtěni zpravidla podmíněčně, neboť většinou nesplňovali podmínku jistého platného křtu nebo křtu chybějícího, aby nebyli křtěni vůbec, případně formou prostou. Kdykoliv při konverzi z jiného křesťanského vyznání se proto vedlo příslušné šetření a stanovení výsledku bylo právem biskupa.⁶⁹⁹

V případě proselytismu – pouze tito kandidáti byli nazýváni katechumeny – bylo v případě nekřesťanů postupováno obdobně jako u protestantů, u židů vykazovala příprava určité odlišnosti. Větší prostor byl dáván zkoumání motivace konvertity: dobové studie varovaly před nutností konvertovat v případě sňatku s katoličkou, případně k povolení provozování určitých povolání. V obsazích byl kladen důraz na Ježíše Krista jako Mesiáše, vyvrácení představ o politickém mesiáši a na souvislost Starého a Nového zákona.⁷⁰⁰ Zvláštním způsobem se rovněž prováděl dohled na

⁶⁹⁷ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*, s. 166.

⁶⁹⁸ Viz tamtéž, s. 169-170.

⁶⁹⁹ Viz PECHÁČEK, Gabriel. Křest konvertitů. *Časopis katolického duchovenstva*, 1898, **39**(3), s. 149.

⁷⁰⁰ Viz KYSELA, Karel. O přigjmánj, cwičenj a křtěnj Israelitů. *Časopis katolického duchovenstva*, 1828, **1**(2), s. 269-275.

morální profil židovského adepta, neboť jim bylo zdůrazňováno, že na ně bude nazíráno s větší přísností.⁷⁰¹

Otázku konvertitů lze nejlépe ze zkoumaného okruhu demonstrovat na farnosti v Jihlavě, kde se zachovaly v rozsáhlém a téměř kompletním souboru povinné knihy přestupů náboženství.⁷⁰²

Tyto protokolové knihy, povinná položka farních matričních knih, zaznamenávaly nejdůležitější fakta o každém konvertitovi, tedy datum a místo přestupu, jméno, věk a postavení konvertity, jméno připravujícího katechety, jméno kněze, který přijal vyznání víry a jména svědků. Přibližně od roku 1830 se v knize nově objevila kolonka důvodů přestupu, které nabízejí vysvětlení motivace konverzí, a zároveň kniha začíná sloužit i jako evidence osob, které z římskokatolické církve vystoupily. V jihlavské farnosti však byl první takový případ zaznamenán až roku 1870. Zaznamenané opouštěné konfese byly převážně evangelická a luteránská. Odpady od židovství byly na počátku století velmi řídké, jejich počet se však postupně zvyšoval.

Ke konverzi připravovali adepty zpravidla kaplani, a to z farního kostela sv. Jakuba; duchovní správa sv. Ignáce se na takovýchto přípravách nepodílela, i když v určité době byla též samostatnou farností. Vyznání víry přijímal vždy místní farář, a to bez jakýchkoliv výjimek. Svědci konverze jsou uváděni v počtu od jednoho do čtyř, často se dle záznamů jednalo o osoby příbuzného povolání, jaké měl konvertita, případně se mohlo jednat i o příbuzné budoucího partnera, byl-li důvodem konverze sňatek. Místem konverze však nebyl výhradně farní kostel – zvláště na počátku 19. století jím byly i místní nemocnice a lazarety, neboť se často jednalo o vojáky, kteří se zde zotavovali po návratu z aktivní služby v poli. Konvertity bývali rovněž ti, kdo se do Jihlavy přistěhovali, pokud chtěli co nejrychleji splynout s prostředím, případně dospělí potomci ze smíšených manželství. Co do věku převažovali adepti v rozmezí zhruba dvaceti a čtyřiceti let, kde hrály nezanedbatelnou roli zamýšlené sňatky, případně dědictví.

Ke konverzi z protestantských náboženství byla zřejmě nejčastějším důvodem nemožnost příslušnou víru praktikovat, neboť Jihlava byla výhradně katolická. Tento důvod je zaznamenán již ve třicátých letech a objevuje se ve většině případů spolu s formálním vyjádřením o poznání věčné a jediné pravdy, které se uvádělo u každého konvertity. Pouze v jediném případě však konvertita uvedl, že ke svému rozhodnutí

⁷⁰¹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*, s. 170-171.

⁷⁰² Viz Protokoly změn náboženství. Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, k. 91, 92.

dospěl po dlouhém a pečlivém zkoumání Písma. Celkem konvertovalo z protestantských náboženství k římskokatolické církvi ve zkoumaném období okolo dvaceti osob, často jednotlivců, konverze rodin byly výjimkou.

Četnější byly přestupy od židovství k římskému katolictví, kde přes všechna pravidla, která byla nastíněna výše, byla nejčastějším důvodem ke konverzi asimilace do místní společnosti. Jednalo se zpravidla o určité profese, zejména právníky a lékaře, kteří nutně museli splynout s místní společností i po stránce náboženské. V tomto případě častěji konvertovaly celé rodiny; nejdříve zpravidla otcové s dětmi do věku sedmi let, poté starší děti, často s odůvodněním nutnosti katolického vyznání pro budoucí studia. Po zavedení tzv. gymnaziálního kodexu z roku 1808 sice mohli na gymnáziích studovat i židovští chlapci, museli si však opatřit povolení zemské vlády, které však bývalo udělováno zřídka.⁷⁰³ Jako poslední přestupovaly k římskokatolické církvi zpravidla matky, a to výhradně kvůli jednotě rodiny. Celkově se ve zkoumaném období konverze ze židovství týkala přibližně čtyřiceti osob nejrůznějšího věku.

Jedinou konvertitkou z jiného náboženství, než které byly výše jmenovány, byla roku 1851 jistá devatenáctiletá Fatimé původem z Egypta, povoláním cirkusová umělkyně, která k římskokatolické církvi konvertovala z islámu. Jako důvod protokol uvádí výhradně přesvědčení o pravosti a pravdivosti katolické víry, pravděpodobnějším důvodem byl zřejmě její sňatek s některým z místních obyvatel.

Jak bylo výše řečeno, okolo roku 1870 se objevují první záznamy o odpadech od víry, a to nejen od katolické, ale i od ostatních; bylo to dáno zřejmě nutností vést matriky. Důvody odchodu z římskokatolické církve nebyly zpravidla uváděny, jen zpočátku se objevovaly v příslušných rubrikách zpravidla formulace o nemožnosti dalšího setrvání v církvi apod. Odpadové hnutí začalo sílit v osmdesátých letech, kdy zároveň přestaly být uváděny důvody konverze a u odpadů z církve je většinou uvedeno, že důvod je neznámý. V tomto období se však mohlo jednat spíše o osobní důvody neshod s místními duchovními správci, kteří leckdy působili poměrně kontroverzně a rozporuplně; svou roli mohl sehrát i národnostní faktor. V devadesátých letech se v knihách protokolů objevují už téměř výhradně odpady od římskokatolické církve a konverze k ní jen sporadicky.

Prameny bohužel nezachovaly žádné podrobnosti o konkrétní přípravě, a to ani ve formě korespondence či jiného přímého svědectví; pokud však byly tyto přípravy

⁷⁰³ Viz ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu*, s. 59.

vedeny stejně normativním způsobem jako záznamy o nich, nelišily se zřejmě příliš od teoretických postulátů, jak byly uvedeny v první části této kapitoly.

6.2.2 Příprava na biřmování

Následující kapitola pojednává o svátosti biřmování. Její umístění není zcela typické – jedná se sice o přípravu na svátost, která však nebyla konána individuálně, nýbrž společně. Týká se farnosti, nikoliv školy, proto je řazena do této kapitoly, nicméně její přijetí nebylo určeno pouze dětem, ale i dospělým. Toto hledisko převládlo, proto je kapitola umístěna v této části.

Biřmování se přirozeně týkalo i farností svázaných se strahovským klášteřem. Dochovaly se záznamy o jejich konání – biřmování bylo zpravidla spojeno s biskupskou vizitací –, neexistují však podrobná dochovaná svědectví například o konaných přípravách či vlastním průběhu těchto slavností.

Úvodem je nutno definovat, kdo byl ve zkoumaném období chápán jako vhodný kandidát přijetí této svátosti. Jiljí Chládek uvádí, že jimi jsou všichni, kdo ještě biřmování nebyli, ne však před sedmým rokem života.⁷⁰⁴ Počítá tedy i s dospělými biřmovanci; nelze tedy vyloučit, že po desetiletí existovali věřící, kteří nepřijali tuto svátost ve věku dospívání. Svědčí o tom i fakt, že v některých oblastech se údajně konalo biřmování jednou za desetiletí, proto velká část mládeže i dospělých přijetí této svátosti zanedbávala.⁷⁰⁵ I na příkladech z premonstrátských farností bude patrné, že dospělí kandidáti biřmování byli běžnou realitou.

Standardně byly za kandidáty biřmování považovány dospělejší děti, které již několikrát přijaly svátost smíření a eucharistii,⁷⁰⁶ nicméně často tento odstup zachovávaný nebyl a přijetí svátosti biřmování následovalo nedlouho po prvním přijetí těchto svátostí. Zejména v rámci středních a vyšších tříd bylo pak považováno spíše za společenskou událost a někdy i „propustku“ do společenského světa dospělých.⁷⁰⁷

Podle Chládky však nemohli přistupovat k biřmování všichni kandidáti příslušného věku. Dospělejší děti neměly tuto svátost přijmout, pokud nebyly dostatečně vycvičeny v náboženství a na přijetí biřmování připraveny. Platilo tu i

⁷⁰⁴ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 17.

⁷⁰⁵ Viz HOLÝ, Prokop. Ku svátosti sv. biřmování. *Časopis katolického duchovenstva*, 1872, 13(4), s. 297-298.

⁷⁰⁶ Viz KULDA, Beneš Metod. *Svatá svátost biřmování vysvětlená pro dítky věku dospělejšího*. Brno: Nitsche a Grosse, 1858, s. 3.

⁷⁰⁷ Viz LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*, s. 239-240.

kritérium dobrého chování: ani děti, které se dobře nechovaly a nevykazovaly dobré mravy, neměly být k biřmování připuštěny, dokud se nepolepší, i kdyby jejich znalosti náboženských pravd byly na přiměřené výši.⁷⁰⁸

Stejně jako na první přijetí svátosti smíření a eucharistie byla požadována příprava i na biřmování, a to již od poloviny osmnáctého století. V této době byla rovněž přísněji normována i evidence biřmovanců.⁷⁰⁹ Jejím cílem bylo, aby si kandidáti osvojili potřebné znalosti, zvláště o Duchu svatém a samotné svátosti. Vzdálená příprava se týkala celé farnosti; duchovní správce byl povinen své obci vysvětlovat dobra plynoucí z přijetí biřmování a s jakou přípravou se má ve vhodný čas k této svátosti přistupovat.⁷¹⁰ Bezprostřední příprava byla konána metodou několika zvláštních tematických exhort,⁷¹¹ existovaly však i drobné praktické naukové souhrny k soukromému opakování.

Tematicky se příprava skládala z opakování biblických základů svátosti biřmování (Ježíš přislíbuj Ducha svatého, seslání Ducha svatého, působení Ducha v apoštolech; z toho byly zpravidla vyvozovány vlastnosti, které mají biřmovanci po přijetí svátosti mít) a dále z výkladu o apoštolské poslušnosti a práva biskupů udělovat tuto svátost. Dalším okruhem bylo opakování o svátostech obecně a zvláště o biřmování.⁷¹²

Podstatnou částí bylo téma o nutnosti biřmování a jeho účincích. Svátost biřmování byla prezentována jako doplnění křtu, kdy se z Božích dětí mají stát dokonalí křesťané, bojovníci Ježíše Krista, a proto potřebují tuto svátostnou posilu. Ta je nezbytná i kvůli jejich nízkému věku, s nímž byla spojována nezkušenost, nestálost a nevinnost. Biřmování je vyzbrojí tak, že obstojí v pokušení a setrvají pevně ve víře.⁷¹³

Dalším tématem byl výklad o darech Ducha svatého a povinnostech, které měl plnit každý dospělý křesťan.⁷¹⁴ Biřmování bylo závazkem, že biřmovanci budou víru nejen vyznávat, ale také ji hájit, a mělo je posilovat i ke konání dobrých skutků.⁷¹⁵ Souhrnná definice tehdejší přípravy na biřmování zahrnovala konstatování, že Kristus,

⁷⁰⁸ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 17-21.

⁷⁰⁹ Viz MED, Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 30.

⁷¹⁰ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 17-21.

⁷¹¹ Viz FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Duchovní správa*. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936, s. 113-114.

⁷¹² Viz KULDA, Beneš Metod. *Svatá svátost biřmování vysvětlená pro děti věku dospělejšího*, s. 4-12.

⁷¹³ Viz ONDRÁK, P. Exhorta před přijímáním svát. biřmování. *Časopis katolického duchovenstva*, 1842, 15(1), s. 86-91.

⁷¹⁴ Viz KULDA, Beneš Metod. *Svatá svátost biřmování vysvětlená pro děti věku dospělejšího*, s. 23-29.

⁷¹⁵ Viz ONDRÁK, P. Exhorta před přijímáním svát. biřmování, s. 89-90.

který křtem dal každému Boží synovství, dává ve svátosti biřmování nadpřirozený vzrůst síly duše, aby biřmovanci v době, kdy jim hrozí největší nebezpečí, statečně vyznávali víru a podle ní řídili i svůj život.⁷¹⁶

Důležitá byla i témata, jak se soukromě připravit na přijetí této svátosti. Kromě vědomostí, jež byly kromě svátosti smíření a účasti na předepsaných exhortách nezbytnou podmínkou, se měli biřmovanci soukromě cvičit ve ctnostech pokory, důvěry a v sebezáporu, a to nejméně deset dní před přijetím svátosti.⁷¹⁷ Museli si rovněž zvolit biřmovací jméno, tedy patrona, kterého měli celý život následovat a ctít.⁷¹⁸

Na biřmování se však neměli připravovat pouze sami kandidáti, ale též jejich rodiče a kmotři, neboť měli své svěřence všestranně v jejich úmyslu podporovat. I pro ně byla tedy určena již zmíněná souhrnná poučení, neboť se předpokládalo, že budou zřejmě základní znalosti o svátosti biřmování postrádat.⁷¹⁹ Kmotrům bylo doporučováno, aby svým kmotřencům opatřili k biřmování vhodnou upomínku – křížek, obrázek jejich patrona, knihu, případně diplom jako památku na přijetí svátosti.⁷²⁰

Udělování svátosti biřmování bylo téměř vždy spjato s biskupskou vizitací ve farnosti, která zpravidla zahrnovala mimo jiné i školní zkoušky z náboženství. Po ohlášení vizitace ze strany konzistoře proto byli duchovní správci povinni hlásit předem jak počet biřmovanců, tak počet dětí, a to jak školních, tak i ze školy v posledním období vyšlých.⁷²¹ K tomu jako pomocný materiál sloužily pravidelné soupisy počtu duší v každé farnosti, kde byl uveden rovněž počet dosud nebiřmovaných farníků.⁷²² Duchovní správce poté ve farnosti oznámil místo a datum biřmování a všem kandidátům musel vydat potvrzení, že biřmování být mohou. Předběžně se zjistil počet biřmovanců v jednotlivých skupinách, neboť k biřmování chodily zvláště skupiny mužů, žen, chlapců a dívek, i když se mohly vyskytnout i případy skupin specifických, jak bude uvedeno níže. Jména biřmovanců i s kmotry se zaznamenávaly do zvláštní knihy.⁷²³

⁷¹⁶ Viz LENZ, Antonín. O svátosti biřmování, s. 587.

⁷¹⁷ Viz KULDA, Beneš Metod. *Svatá svátost biřmování vysvětlená pro děti věku dospělejšího*, s. 34-36.

⁷¹⁸ Viz BEZLOJA, František. *Svatost biřmování ve stručných odpovědích vysvětlená*. Olomouc: E.

Hölzel, [1867], s. 8.

⁷¹⁹ Viz KULDA, Beneš Metod. *Svatá svátost biřmování vysvětlená pro děti věku dospělejšího*, s. 3.

⁷²⁰ Viz BEZLOJA, František. *Svatost biřmování ve stručných odpovědích vysvětlená*, s. 14.

⁷²¹ Viz dopis okrskového děkana farnímu úřadu v Jihlavě ze dne 5. dubna 1893. Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 42.

⁷²² Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 17. Zde se zachovaly soupisy cca od roku 1840 do roku 1865.

⁷²³ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 20-21.

Průběh biřmování ve větší farnosti lze ukázat názorně na příkladu jihlavské duchovní správy. Biřmovanci byli připravováni v jednotlivých farnostech a školách, jak byly rozděleny mezi městské farnosti. Samo biřmování pak probíhalo zpravidla tak, že nejdříve bylo udělováno zvlášť vojákům z místního vojenského ústavu. V dalších dnech byly biřmovány děti z jednotlivých farností, předposlední den vizitace všichni dospělí ve farním kostele, pátý a poslední den byl věnován biřmování osob z okolí Jihlavy. Samotnému obřadu předcházela v některých případech ještě mše, kázání nebo tematická katecheze.⁷²⁴ Kolem roku 1820 celkový počet biřmovanců dosáhl 4000,⁷²⁵ při největší generální vizitaci roku 1860 biřmoval brněnský biskup Schaffgotsche přes 6000 osob, z nich zhruba polovina byla přímo z Jihlavy, ostatní z bezprostředního okolí.⁷²⁶ Vyhrcoující se napětí mezi jihlavskými Čechy a Němci poznamenalo biřmování v roce 1887, kdy přijel na generální vizitaci biskup Salesius Bauer. Jihlavští Němci nápadně přehlíželi veškeré slavnosti, kterých se dle dobových vyjádření účastnil český biskup a organizoval je český farář, tehdy Jan Nepomuk Králík. Situaci nezachránila ani vstřícnost některých německých katolických spolků, a kromě obvyklého postupu biřmování v jednotlivých kostelích musela být sestavena zvláštní skupina českých biřmovanců, kterým patřil poslední den biskupské návštěvy; k nim biskup pronesl i českou exhortu.⁷²⁷

Biřmování ve venkovských farnostech se konalo v podstatně menším měřítku, jak lze vidět na příkladu farnosti v Radonicích. Zde byla generální vizitace a biřmování vždy jednodenní, zároveň bylo třeba vykonat i zkoušky na všech školách farnosti. Často se však stávalo, že k biřmování přicházeli i adepti z okolních farností, jichž se vizitace netýkala.⁷²⁸ Takto proběhla v roce 1843 generální vizitace a biřmování v Peruci, kam však tehdy přišlo z Radonic 329 biřmovanců.⁷²⁹ V Radonicích bylo zřejmě biřmování i v roce 1882, podrobnější záznam je však až o generální vizitaci biskupa Františka kardinála Schönborna v roce 1894,⁷³⁰ kdy biřmování přijalo 350 farníků přímo

⁷²⁴ Viz dopis Anastáze Runzy opatovi Zikmundovi Starému ze dne 8. května 1900. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1209, složka 1900.

⁷²⁵ Viz MED, Oldřich. *Svatojakubské anály*, s. 48.

⁷²⁶ Viz tamtéž, s. 57.

⁷²⁷ Viz tamtéž, s. 68.

⁷²⁸ Takto si například stěžoval Adolf Wagner, že bude muset vést všechny kandidáty biřmování ze své farnosti Úhonice až do Hořelic, protože biřmování je vyhlášeno pro celý berounský vikariát. Viz dopis Adolfa Wagnera opatovi Zikmundovi Starému ze dne 19. února 1894. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1206, složka 1894.

⁷²⁹ Viz STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*, s. 98-100.

⁷³⁰ Viz tamtéž, s. 365.

z Radonic, všech břimovanců bylo 1400 a obřad sám trval od devíti hodin ráno do půl druhé odpoledne.⁷³¹

6.2.3 Příprava snoubenců na přijetí svátosti manželství

Katechetická činnost týkající se poučování o svátosti manželství zaujímala jako celek významnou část náboženského poučování vedeného ve farnostech. Netýkala se pouze snoubenců; zahrnovala i vzdálenou přípravu na sňatek u dětí a mládeže, tematika měla své pravidelné místo i v homiletické oblasti a tento obor okrajově zasahoval i do oblasti týkající se spíše péče o manžele, neboť zejména okruh poučení o povinnostech stavu se aplikoval i na manželské páry.

Specifika řádové spirituality zde prakticky nelze očekávat; vzhledem k tomu, že tento obor se úzce dotýkal i občanské společnosti jako takové, variabilita katechezí byla velmi omezena předepsanými tématy a zpravidla krátkou dobou, která jim byla vymezena. Jako konkrétní příklad poslouží v tomto případě dochované záznamy snubních protokolů farnosti Radonice, na nichž lze ukázat některé konkrétní problémy této oblasti.

6.2.3.1 Vzdálená příprava na manželství a zásnuby

Obecná představa pastorální teologie o ideálním profilu snoubenců byla po celé zkoumané období prakticky totožná: budoucí manželé, oba katolíci, se na sňatek měli připravovat s naprostou skromností výhradně po duchovní stránce modlitbou, generální zpovědí, životem v ústraní⁷³² a samotný akt svatby měl tento stav završit ve shodném duchu.⁷³³ Realita však byla značně jiná, jak rovněž většina autorů připouštěla, často však byly problémy před uzavřením sňatku přičítány nezaviněné nevědomosti těch, kdo do manželství vstupovali. Proto byl kladen značný důraz na vzdálenou přípravu týkající se svátosti manželství, která měla být realizována jak ve veřejném i soukromém vyučování v přiměřené míře jednotlivým stavům a věkovým skupinám⁷³⁴ a zahrnovat základní poučení o svátosti a o překážkách vstupu do manželství. Tyto katecheze se

⁷³¹ Viz STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*, s. 118-121.

⁷³² Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 513-514.

⁷³³ Viz MACAN, Jakub. Swadebnjků takových mnoho-li nalezneme? *Časopis katolického duchovenstva*, 1843, **16**(2), s. 325-332.

⁷³⁴ Viz SEDLÁK, Jan Nepomuk. Poučování věřících s kazatelny o svátosti manželství. *Časopis katolického duchovenstva*, 1900, **41**(4), s. 268-270.

týkaly již školní mládeže, v rámci křesťanských cvičení bylo doporučováno jednotlivým stavům vyložit tematiku již s přihlédnutím k jejich specifikům. Důležitou formou poučení bylo i vedení v rámci zpovědi, zejména u starších dětí a mládeže. Pomocí při řádné formaci měly být zejména specifická panenská a panická bratrstva a jednoty.⁷³⁵

V bližší přípravě k manželství, jež se týkala zpravidla jen dospělejší mládeže, byl kladen důraz zejména na svobodnou volbu partnera; katecheté měli poskytovat výhradně rady pro rozlišení správného partnera, v žádném případě rady konkrétní. Stálé místo v těchto katechezích mělo varování před tělesnou náklonností a snahou získat sňatkem majetek a postavení.

Zásnuby byly určeny párům s jistotou sňatku; měly být proto uzavírány vážně, veřejně za přítomnosti rodičů a bez jakýchkoliv podmínek, které by možnost budoucího svazku vylučovaly.⁷³⁶ Ale i tyto páry měly absolvovat katechezi o významu tohoto aktu, zejména s tématem rozdílů mezi zasnoubením a manželstvím a o povinnostech zasnoubených.⁷³⁷

6.2.3.2 Bezprostřední příprava snoubenců v praxi

Již od 18. století byla povinnost tzv. zkoušek snoubenců závazně stanovena.⁷³⁸ Tento proces zahrnoval kromě zjišťování manželských překážek i vlastní přezkoušení z náboženství a poučení snoubenců o svátosti manželství a povinnostech stavu.⁷³⁹ Manželské překážky bylo třeba zjišťovat nejen od snoubenců, ale i jim blízkého okolí. Žádost o případný dispens neměla být ze strany duchovního správce podporována a jeho vyjednání nesměl ani nabízet.⁷⁴⁰ Pro ověřování překážky pokrevního příbuzenství byl duchovní správce povinen vyrobit čtyřgenerační genealogický strom obou snoubenců pro zjištění případných shod; ty se zachovaly v některých farních fondech.⁷⁴¹ V této etapě bylo třeba zajistit veškeré potřebné dokumenty obou snoubenců.⁷⁴²

Vlastní zkouška byla sice co do rozsahu předmětu striktně předepsaná, přesto jisté odlišnosti vykazovala příprava páru dvou katolíků, kde se ověřovaly pouze znalosti

⁷³⁵ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 508-510.

⁷³⁶ Viz tamtéž, s. 511-513.

⁷³⁷ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 206-209.

⁷³⁸ Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 30.

⁷³⁹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 519-523.

⁷⁴⁰ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 209-210.

⁷⁴¹ Viz Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, kt. 17.

⁷⁴² Viz KUPKA, Josef. První rozmluva se snoubenci. *Časopis katolického duchovenstva*, 1861, 2(3), s. 181-189.

týkající se svátosti manželství, zatímco nábožensky rozdílné dvojice byly zkoušeny z celého prvního dílu katechismu s přihlédnutím k odlišným článkům víry.⁷⁴³ Tato zkouška vyžadovala ohleduplný metodický přístup: doporučována byla běžná metoda školní výuky náboženství, jen s ohledem na nezvyk dospělých snoubenců odpovídat na vědomostní otázky. Pokud některý ze snoubenců zkoušku nesložil, sňatek byl odsunut, dokud si potřebné vědomosti nedoplnil ať soukromě, nebo za pomoci faráře. To záviselo na důvodech absence nutných vědomostí u každého konkrétního případu.⁷⁴⁴

Snubní zkoušky se konaly zásadně před ohláškami, nejlépe den před zpovědí.⁷⁴⁵ Striktně bylo zakázáno snubní zkoušky promíjet, což odráželo dobovou praxi opatřit si společenskými konexemi potřebný zápis do snubního protokolu, kdy se zejména snoubenci ze středních a vyšších vrstev s odkazem na to, že dosáhli určité úrovně vzdělání, často různými způsoby snažili zkoušku vyhnout.⁷⁴⁶ Nedostatečné náboženské vzdělání však bylo časté v celé společnosti, proto bylo konání zkoušek i s odkazem na poučení o povinnostech manželského stavu a nutné povzbuzení vyžadováno.⁷⁴⁷ Doloženy jsou i modelové katecheze pro různé společenské stavy a životní okolnosti, které zohledňovaly aktuální situace snoubenců; od jednodušších forem otázek pro venkovské obyvatele a dělníky ve městech až po sofistikované apologie pro případné snoubence s vyšším dosaženým vzděláním.

Zkouška byla často nazývána „katechismus“, nebylo však nutné ovládat celý jeho obsah, jen základní pravdy víry, modlitby a nauku o svátostech.⁷⁴⁸ Rozsáhlejší byla tematika poučení o povinnostech manželského stavu, které byly shrnovány pod název *Vzájemné poměry a povinnosti v rodině*. Základní objasňovanou otázkou byl účel manželství a jeho nadpřirozené základy. K tomu přistupovalo poučení, jaký má být vzájemný poměr manželů a jaké jsou povinnosti každého z nich i společné. Zdůrazňována byla vzájemná důvěra a péče, samozřejmě i manželská věrnost a čistota.

Zvláštními kapitolami byly jednak povinnosti k dětem, zejména péče o jejich blaho tělesné a duchovní, časné i věčné, zejména však o křesťanskou výchovu, což bylo

⁷⁴³ Viz DOLEŽAL, Emmanuel. O zkužbách snaubců. *Časopis katolického duchovenstva*, 1846, **19**(1), s. 67-70.

⁷⁴⁴ Viz tamtéž, s. 71-77.

⁷⁴⁵ Viz tamtéž, s. 77-84.

⁷⁴⁶ Viz WOTÝPKA, Josef. Cwičenj zasnaubencůw. *Časopis katolického duchovenstva*, 1838, **11**(1), s. 74-78.

⁷⁴⁷ Viz BRYNYCH, Eduard. Zkouška z náboženství a poučení snoubenců, s. 12-14.

⁷⁴⁸ Viz tamtéž, s. 10-12.

hlavní úlohou matky.⁷⁴⁹ Na podobné úrovni byly stanoveny povinnosti k čeledi a služebnictvu.⁷⁵⁰

Posledním částí přípravy snoubenců ke sňatku byla zpověď před sňatkem, která pokud možno měla být generální, a zákonné ohlášky. Ty měly být provedeny třikrát ve sváteční dny ve farnostech ženicha i nevěsty; dny po sobě nesměly následovat, ani nebylo původně možné snoubence oddat den po posledních ohláškách. Biskupský dispens od jejich prohlášení byl možný pouze v případě nebezpečí z prodlení.⁷⁵¹

Zpověď snoubenců byla považována rovněž za důležitý úkon, neboť byla často poslední příležitostí k napomenutí či povzbuzení; nebyla však podmínkou pro platné uzavření sňatku.⁷⁵² Snoubence měl zpovídat oddávající kněz, nikoliv však nutně. Zpověď však neměla být odkládána těsně před uzavřením sňatku, a to z důvodu případného odsunutí rozhřešení.⁷⁵³

Snubní protokoly farnosti Radonice z let 1840 – 1893 vypovídají o dobové snubní praxi samozřejmě lépe než teoretická pojednání. Lze z nich vyčíst primárně počet sňatků: zpravidla to bývalo několik desítek párů do roka, od cca deseti v době, kdy radonická farnost měla pouze zhruba 300 obyvatel, až po téměř třicet v období, kdy počet farníků ve všech obcích dosahoval téměř tisíce.⁷⁵⁴ Z hlediska sociologického lze konstatovat, že snoubenci bývali zhruba ze 70 % svobodní, zpravidla starší dvaceti let, i když i zde existovaly výjimky. Přibližně 15 % sňatků tvořily páry jednoho ovdovělého a jednoho svobodného partnera; případ dvou ovdovělých, kteří chtěli uzavřít sňatek, zde doložen není.

Snubní zkoušky byly konány v Radonicích s dostatečným, zpravidla téměř měsíčním předstihem, vždy je konal farář. Přístup jednotlivých duchovních správců se však lišil: zatímco někteří paušálně hodnotili úroveň znalostí snoubenců stupněm dobrý, další podle předpisu rozlišovali u každého snoubence zvlášť na škále dobře – prostředně – dostatečně, přičemž stupeň dobře převažoval. Dispens od ohlášek v radonické farnosti ve zkoumaných pramenech zaznamenán nebyl, stejně tak jako případ, že by zpovědníkem snoubenců byl cizí kněz. To však bylo dáno faktem, že naprostá většina

⁷⁴⁹ Viz List rakouských biskupů věřícím ze dne 17. června 1849. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 460.

⁷⁵⁰ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 534-545.

⁷⁵¹ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 210-214.

⁷⁵² Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 514-519.

⁷⁵³ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 214-217.

⁷⁵⁴ Pro srovnání s větší farností lze doložit počet sňatků ve farnosti Jihlava: v roce 1876 zde bylo oddáno 117 manželských párů. Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 63.

snoubenců pocházela z dané lokality, minimum osob pak bylo z farností okolních či vzdálenějších.⁷⁵⁵

Radoničtí faráři se však nemuseli těšit pouze z dobře připravených párů snoubenců, nýbrž i z manželských párů, jež spolu prožily dlouhý a plodný život. Jako příklad závěrem může posloužit záznam o zlaté svatbě, kterou slavili roku 1834 Václav Kučera, chalupník z Volenic, s manželkou Terezií. Při této slavnosti byli doprovázeni hudbou a zvony v průvodu z domova až do radonického kostela, kde je očekával tehdejší farář Kajetán Lysander z Ehrenfeldu, který k jubilantům pronesl blahopřejné kázání a po modlitbě *Veni Sancte Spiritus* jim odevzdal jim ozdobené hole jako odznak plodného stáří. Poté jim udělil zvláštní požehnání a po slavnostním *Te Deum* následovala slavná mše sv. za přítomnosti velkého množství lidí z celého radonického okolí.⁷⁵⁶

6.2.3.3 Příprava nábožensky smíšených párů

Zvláštní kapitolou příprav, kterou je třeba zmínit, byla příprava nábožensky smíšených párů. Obecně tyto sňatky nebyly považovány za vhodné, i když byly zákonně platné; za základní problém byla považována možnost ztráty víry katolické strany a rovněž nemožnost vychovávat potomky z tohoto svazku v katolické víře.⁷⁵⁷ Zřejmě k žádnému okruhu témat ve snubních zkouškách nebylo vypracováno tolik modelových katechezí, i když smíšené sňatky nebyly zřejmě tak častou realitou. Jejich společným jmenovatelem byla přirozeně výše naznačená tematika, vykazovaly však i jiné z dnešního hlediska zajímavé znaky. Prvním z nich byl fakt, že převážná většina těchto příprav předpokládala, že katolickou stranou je žena a protestantskou muž.⁷⁵⁸ Možné je několik vysvětlení tohoto faktu: za primární vychovatelku dětí ve víře byla považována matka, proto byla podstatnější příprava žen a mužům nebylo věnováno tolik pozornosti, nicméně lze i předpokládat, že muž – katolík jakožto samozřejmě hlava rodiny byl považován za toho, kdo katolickou výchovu dětí prostě nařídí a nebude ji muset vynucovat. Rovněž zajímavý je fakt, že žádná z těchto příprav nepředpokládala smíšené manželství jako harmonické soužití; pokud by k takovému došlo, bylo to

⁷⁵⁵ Viz Fond SOKA Louny: Farní úřad Radonice nad Ohří, k. 6, 7, 8, a Fond SOKA Louny: Farní úřad Radonice nad Ohří, k. 9, 10, 11.

⁷⁵⁶ Viz STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*, s. 343.

⁷⁵⁷ Viz HOLUBÁŘ, Gotthard. *Katolické cwičenj o smjšených manželstwjch*, s. 37.

⁷⁵⁸ Zde citované studie a vzorové katecheze se všechny obracejí k ženám. Jedinou nalezenou modelovou katechezí zaměřenou na muže byla: POHAN, Wáclaw Alexandr. *Rada katolickému ženichowi w záležitosti smjšeného manželstwj. Časopis katolického duchovenstva*, 1843, **16**(1), s. 123-131.

považováno za selhání správného prožívání víry.⁷⁵⁹ Tyto katecheze se často zabíraly různými situacemi smíšených partnerů: od zasnoubení, kdy byla katolická strana emotivně vyzývána, aby od zamýšleného sňatku odstoupila, přes poučení před svatbou, kdy byla hlavním tématem katolická výchova dětí i za cenu neshod s partnerem, až po práci s manžely, kdy byla katolická strana vyzývána k věrnosti ve víře a k modlitbám za obrácení partnera.⁷⁶⁰

Vždy se však jednalo o velmi emotivní, v některých pasážích z dnešního hlediska až manipulativní promluvy apologetického charakteru. Lze se však domnívat, že nebyly využívány ke svému účelu nikterak často a posloužily spíše jako obecné polemiky proti protestantským konfesím. Ve zkoumaných pramenech se například v radonických knihách snubních protokolů⁷⁶¹ neobjevuje ani jeden smíšený sňatek, i když v samotné farnosti několik protestantských rodin prokazatelně žilo, v Jihlavě takovéto situace nastávaly velmi sporadicky.⁷⁶²

6.2.4 Pastorační péče o nemocné

Péče o nemocné farníky byla dalším úkonem duchovní správy, jež mohla být spojena s katechetickou činností téměř výhradně soukromého charakteru.⁷⁶³ Její velký význam zdůrazňovaly všechny učebnice pastorální teologie, i když s mírně odlišnou dikcí na svátostnou či mimosvátostnou péči o nemocné. Doporučované katecheze či prosté rozhovory s nemocnými byly proto odlišného typu.

Prostému navštěvování nemocných za účelem pomoci v jejich duchovních potřebách se ve větší míře věnovali všichni autoři dobových pastorálek. Duchovní správce měl na nemocné brát zvláštní ohled a zjišťovat, kdo by jeho návštěvu potřeboval; ve větších farnostech bylo doporučováno vést i zvláštní seznam nemocných. Měl vést své farníky k tomu, aby hlásili závažnější onemocnění v rodinách.⁷⁶⁴ Za vhodné pomocníky byli později v této záležitosti považováni aktivní farníci, zejména

⁷⁵⁹ Viz HOLUBÁŘ, Gotthard. *Katolické cwičenj o smjšenyh manželstwjch*, s. 50-51.

⁷⁶⁰ Viz a. O smjšenyh manželstwjch. *Časopis katolického duchovenstva*, 1840, 13(4), s. 663-665.

⁷⁶¹ Viz Fond SOKA Louny: Farní úřad Radonice nad Ohří, k. 6, 7, 8, a Fond SOKA Louny: Farní úřad Radonice nad Ohří, k. 9, 10, 11.

⁷⁶² Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 63.

⁷⁶³ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 152-153.

⁷⁶⁴ Viz tamtéž, s. 153-164.

členové bratrstev. K návštěvě měl být kněz připraven vždy, a to jak za účelem svátostného zaopatření, tak i návštěvy pro duchovní povzbuzení nemocného.⁷⁶⁵

Účelem prvních návštěv s účelem mimosvátostného povzbuzení byla pomoc nemocnému v časných i věčných záležitostech. Duchovní správce mohl zjednat nápravu v nedostatečné lékařské péči a ošetření, podnitit případné sepsání poslední vůle a zprostředkovat v případě potřeby smíření členů rodiny, případně poučení či rozloučení. Zde měl vystupovat pouze jako rádce.⁷⁶⁶ Vlastní katecheze v této fázi návštěv se týkaly většinou postojů nemocného k jeho stavu: pokud byl nemocný odevzdán do Boží vůle, utvrdit ho v tomto postoji, pokud ne, navrhnout mu různé prostředky zbožných cvičení a uvést ho do jejich významu. Důležité byly katecheze vybízející nemocného k poznání hříchů a ke zpovědi, i když nebyla nemoc smrtelná. Podstatným bodem bylo vyvrácení pověrečných představ, že přijetí svátostí nutně znamená smrt a zdůraznění svátosti jako tělesného a duchovního prostředku k uzdravení. Příprava nemocného k přijetí svátostí byla doporučována, ale v nepřiliš dlouhém časovém období.⁷⁶⁷ Duchovní správce mohl nemocnému zprostředkovat i návštěvu jiného kněze. Nutná bylo rovněž katechetická práce s rodinou; bylo třeba ji doprovázet stejně jako nemocného, navíc ještě přistupovala péče o to, aby duchovnímu správci např. z pověrečných důvodů neodpírala přístup k nemocnému.⁷⁶⁸

Takovéto návštěvy byly tedy zřejmě praktikovány ve všech farnostech. Netýkaly se však výhradně nemocných v rodinách, ale rovněž v místních špitálech, kteří byli též pravidelně navštěvováni, a to zejména proto, aby byli včas připraveni na přijetí svátostí. Farnosti mívaly pravidelně určené dny, kdy zpravidla některý z kaplanů špitál navštěvoval. Takováto praxe je doložena i z Jihlavy: o místní špitál pečoval jeden ze svatojakubských kaplanů, který jej navštěvoval pravidelně každou sobotu.⁷⁶⁹

Do svátostné péče o nemocné byla započítávána zpověď nemocných, udělení svátosti nemocných, jež byla standardně nazývána posledním pomazáním, a eucharistie jako *viaticum*. Zpověď nemocného se podle názoru dobových pastoralistů nelišila od zpovědi běžného penitenta; v nebezpečí smrti pouze nebylo možno aplikovat jakýkoliv odklad rozhřešení včetně rezervátů, jež byl nemocný zavázán řešit v případě uzdravení. Tato zpověď by se měla týkat celého života, případně období od poslední generální

⁷⁶⁵ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 639-646.

⁷⁶⁶ Viz tamtéž, s. 646-654.

⁷⁶⁷ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 153-164.

⁷⁶⁸ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 655-666.

⁷⁶⁹ Viz dopis Gotfrída Hendla opatu Zikmundovi Starému ze dne 9. září 1881. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1201, složka 1881.

zpovědi. V případě potřeby měl zpovědník penitentovi se zpytováním svědomí.⁷⁷⁰ Skutky pokání měly odpovídat stavu nemocného, případně další kající skutky zavazovaly kajícího jen v případě uzdravení.⁷⁷¹

Praxi měnily pouze extrémní případy jako umírající, jenž potřebuje neustálý dozor, kde bylo nutno přistoupit ke zpovědi se svědky vázanými zpovědním tajemstvím, případně s umírajícími v bezvědomí, u nichž dostačovalo buď jen jakékoliv znamení kajícího, případně se jim dostalo podmíněného rozhřešení a svátosti nemocných, pokud vedli křesťanský život.⁷⁷² Podání eucharistie bylo omezeno pouze nemožností ji přijmout, aniž by došlo k jejímu zneuctění.⁷⁷³

Svátost nemocných či svátost posledního pomazání, jak ji nazývaly dobové pastorálky, byla též označována dle situace příjemců jako svátost odcházejících. Povinností duchovních pastýřů bylo nezanedbat žádného ze svých farníků, aby všichni mohli být včas svátostmi zaopatřeni.⁷⁷⁴ Dalšími příjemci byli i ti, u nichž bylo nebezpečí smrti potenciálně definováno již jejich věkem. Neudílela se již od dětství amentním osobám, rovněž těm, kteří ztratili rozum v dospělosti, ani těm, kdo jsou v reálném nebezpečí smrti, aniž by byli stíženi nemocí, veřejným hříšníkem či těm, kdo umírali vinou spáchaného těžkého hříchu.⁷⁷⁵ Příjemci museli vždy být ve společenství církve a posvěcující milosti.⁷⁷⁶

Předpokládalo se, že v případě náhlé nutnosti zaopatření bude k dispozici kterýkoliv kněz, v praxi však existovala na každé faře jistá hierarchie. V Jihlavě byli takto k nemocným, zejména ve špitále, primárně voláni kaplani od sv. Ignáce, teprve potom kněží přímo ustanovení k farnímu kostelu. Tento fakt však mohl být dán i polohou jednotlivých far.⁷⁷⁷

Otázkou, jež byla často řešena v rámci samostatných studií, byla možnost udílet svátost nemocných dětem, jež ještě nepřijaly první svátosti. K nim zpravidla nebyval kněz volán, i když dítě blížící se tomuto věku již rozlišování dobrého a zlého mělo.⁷⁷⁸ Názor pastoralistů zněl v tom smyslu, že tyto děti je možno svátostí nemocných

⁷⁷⁰ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 666-668.

⁷⁷¹ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 164-167.

⁷⁷² Viz tamtéž, s. 180-184.

⁷⁷³ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Kterak zaopatřovati nemocné smyslův zbavené?*, s. 280-282.

⁷⁷⁴ Viz CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II., s. 184-185.

⁷⁷⁵ Viz tamtéž, s. 188-189.

⁷⁷⁶ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II., s. 671-678.

⁷⁷⁷ Viz dopis kaplanů farnosti sv. Ignáce opatovi Zikmundovi Starému z 1. července 1886. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1203, složka 1886.

⁷⁷⁸ Viz VONDRUŠKA, Karel. *O zaopatřování dítek*, s. 449-452.

zapatřit, pokud jsou dostatek rozumné, aby znaly náboženské pravdy, a uměly rozeznat hřích a vzbudit lítost.⁷⁷⁹

Pokud dítě rozumu užívalo, o čemž se kněz přesvědčil sám v závislosti na věku dítěte,⁷⁸⁰ nebo se otázal katechety, mohl s dítětem provést zpytování svědomí a připravit je ke zpovědi. Eucharistii bylo možno dítěti udělit, pokud znalo základní fakta o této svátosti. K udělení svátosti nemocných byla vyžadována pouze základní vědomost a odevzdanost do vůle Boží. V případě nutnosti bylo možno připravit na všechny svátosti zároveň. V případě pochybného užívání rozumu se udělovalo pod podmínkou rozhřešení a poslední pomazání, nikoliv však eucharistie. Pokud dítě rozumu neužívalo, nemohlo svátosti přijmout.⁷⁸¹

Souhrnně lze říci, že v nebezpečí smrti odpadala u dětí nutnost náboženského poučení a dostačovalo náležité rozlišování dobrého a zlého a chleba obyčejného a svátostného a úcta k eucharistii, což lze předpokládat průměrně kolem sedmého roku věku. Pokud dítě dospělo do tohoto věku rozlišování, nemělo mu být pomazání nemocných odíráno, a to včetně plnomocných odpustků, které se k němu pro případ smrti vázaly.⁷⁸² Stručné katecheze určené pro tento případ obsahovaly stručnou nauku o třech božských osobách, vykoupení a příslušných svátostech, přičemž dostačovalo, když dítě podanou látku chápalo alespoň v základech.

Konkrétní doklady péče o nemocné se v pramenech prakticky nedochovaly; zajímavá je však zmínka o zapatřování nemocných za epidemie cholery v Jihlavě roku 1832. Kněží od sv. Jakuba během tří měsíců zapatřili svátostmi 652 nemocných, od sv. Ignáce 339 osob a z farnosti minoritského kostela 592, dohromady tedy 1583 nemocných. Podle propočtu tehdejšího děkana Webera, který svědčí o tom, že v Jihlavě podle výše naznačené praxe nebyly zapatřovány děti do deseti let, z tohoto počtu zemřelo 458 osob a 1125 se uzdravilo. Tento fakt pak zřejmě byl využíván jako argument proti pověrečnému bránění se přijetí svátosti nemocných.⁷⁸³

⁷⁷⁹ Viz ŘEHÁK, Karel L. Zdali a kterými svátostmi přísluhovati se má dítkám na smrt nemocným, které nebyly ještě u sv. zpovědi neb u sv. přijímání? *Časopis katolického duchovenstva*, 1883, **24**(1), s. 17.

⁷⁸⁰ Viz VONDRUŠKA, Karel. O zapatřování dítek, s. 452-457.

⁷⁸¹ Viz ŘEHÁK, Karel L. Zdali a kterými svátostmi přísluhovati se má dítkám na smrt nemocným, s. 18-23.

⁷⁸² Viz VONDRUŠKA, Karel. O zapatřování dítek, s. 526-531.

⁷⁸³ Viz MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 52.

6.3 Pastorce bratrstev

Pastorce bratrstev nepatřila mezi řádné a pravidelné prostředky duchovní správy. Učebnice pastorální teologie se této problematice nijak nevěnovaly, ani bratrstva jako taková nezmiňovaly. Přesto nelze tuto problematiku pominout, neboť takováto sdružení se mohla stát vhodnou platformou jak pro pastorační individuální, tak i např. pro pravidelné katecheze dospělých.

Bratrstvem se ve zkoumaném období rozumělo sdružení s dobrovolným členstvím, povolené církevními představenými, spravované duchovními a příslušné k některému konkrétnímu chrámu. Základním principem bylo sdružování na základě pospolitosti a vzájemnosti.⁷⁸⁴ Členové měli rozvíjet po příkladu prvních křesťanů užší společenství mezi sebou, aby dosáhli tohoto prvokřesťanského vzoru.⁷⁸⁵ Církev proto bratrstva vždy podporovala a udělovala jim již od počátků různá duchovní dobra.⁷⁸⁶ Bratrstva měla zpravidla různý účel i pojmenování. Zpravidla byla také nazývána kongregacemi, jednotami nebo spolky.⁷⁸⁷

Jejich konkrétním účelem bylo vzdělání a zkvalitňování křesťanského života svých členů, většinou pomocí duchovního vedení, četby tematických knih, zvláštními pobožnostmi atd. Druhotný zisk pak z existence bratrstva získala příslušná farnost: členové měli být ostatním farníkům dobrým příkladem a v jejich rámci se sdružovaly jednotlivé křesťanské stavy, čímž je bylo možno přivést k většímu rozkvětu. Prostřednictvím bratrstev bylo rovněž možno lépe konat soukromou duchovní správu. Duchovní správce zde rovněž mohl získat spolupracovníky pro další apoštolát, případně působit skrze ně.⁷⁸⁸

První podmínkou existence bratrstva bylo jeho kanonické zřízení, což bylo právem diecézního biskupa, i když se jednalo o bratrstvo zřízené řeholním řádem. U jednoho kostela smělo být zřízeno jen jedno bratrstvo podobného typu. Kanonickému zřízení předcházelo schválení statut a předběžného seznamu budoucích členů; teprve poté byla bratrstvu vydána zřizovací listina. Odpustky pro své členy mohlo bratrstvo

⁷⁸⁴ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. Církevní bratrstva. *Časopis katolického duchovenstva*, 1890, **31**(7), s. 385.

⁷⁸⁵ Viz SLÁMA, F. J. O bratrstvech. *Časopis katolického duchovenstva*, 1839, **12**(2), s. 297.

⁷⁸⁶ Viz SLÁMA, F. J. O bratrstvech. *Časopis katolického duchovenstva*, 1839, **12**(3), s. 482.

⁷⁸⁷ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. Církevní bratrstva, s. 386.

⁷⁸⁸ Viz tamtéž, s. 387-388.

získat přivtělením k již existujícímu arcibratrstvu, opět se schválením biskupa, mohl jim je udělit za určitých podmínek diecézní biskup sám, případně i Svatý stolec.⁷⁸⁹

Význam bratrstev po celé zkoumané období nijak neklesal: byly stále přednostně doporučovanými místy zdokonalování křesťanského života a svou roli si udržely až do dvacátého století, kdy bylo doporučováno, aby nějaké bratrstvo bylo v každé farnosti, nejlépe sdružení úcty k Nejsvětější svátosti, mariánská družina nebo spolek pro šíření křesťanské nauky.⁷⁹⁰

6.3.1 Bratrstva pro zdokonalení křesťanského života

Bratrstva založená za účelem zdokonalení křesťanského života svých členů lze rozdělit na dva typy: v přísnějším slova smyslu jimi byla sdružení třetích řádů, jež mají podrobná pravidla, navazují zpravidla na starší řádové tradice a užívají i určitých odznaků. Strahovský klášter takovému sdružení obnovil až koncem zkoumaného období na Svatém Kopečku u Olomouce. V širším smyslu byla bratrstvy nazývána různá sdružení zaměřená na určité aspekty křesťanské víry, která svou činnost zaměřovala zpravidla k některému typu pobožností.⁷⁹¹

Je třeba podotknout, že na existenci a fungování bratrstev mělo velký vliv období josefinismu, kdy byly všechny spolky tohoto typu až na výjimky zakázány a jejich jmění bylo určeno převážně školskému fondu.⁷⁹² Jejich obnova byla povolena po roce 1820. Šlo většinou o mariánská sdružení a v prvním období po jejich znovuzavedení měla rovněž podporu vyšších společenských stavů.⁷⁹³ Rychle se však rozšířily i další spolky; nejdoporučovanějšími a nejznámějšími bratrstvy byla ve zkoumaném období sdružení pro úctu Nejsvětějšího Srdce Páně, stále oblíbené byly spolky úcty Panny Marie, některých svatých,⁷⁹⁴ spolky cvičení zbožné smrti, misijní spolky a katolické jednoty pro šíření a obranu víry.⁷⁹⁵ Velmi hojná byla růžencová bratrstva, jejichž

⁷⁸⁹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Církevní bratrstva*, s. 390-397.

⁷⁹⁰ Viz FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Duchovní správa* s. 248-249.

⁷⁹¹ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Církevní bratrstva*, s. 388.

⁷⁹² Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl V., s. 344.

⁷⁹³ Viz KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české*. Díl 1. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1898, s. 390.

⁷⁹⁴ Např. ve Strahovem spravované farnosti v Hodušině velmi aktivně působilo bratrstvo sv. Michaela archanděla. Viz dopis Pavla Vondráčka opatovi Zikmundovi Starému ze dne 5. března 1895. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1207, složka 1895.

⁷⁹⁵ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Církevní bratrstva*, s. 389.

značný rozvoj v této době zapříčinil svou podporou papež Lev XIII.⁷⁹⁶ V premonstrátských farnostech zřizováno být nemohlo, např. v Jihlavě však při kostele dominikánů existovalo.

Existenci nejstarších náboženských bratrstev lze nejlépe doložit v jihlavské premonstrátské farnosti, a to již počátkem 17. století. Nejednalo se výhradně o projev návratu obyvatel ke katolické víře, ale rovněž jistou úroveň zařazení do nově se konsolidující městské obce. Odraz premonstrátské spirituality by bylo možné spatřovat ve větším výskytu mariánských družin – roku 1628 vznikla družina Navštívení, 1630 Očišťování (které však působilo při tehdy jezuitském kostele sv. Ignáce) a 1635 Nanebevzetí Panny Marie.⁷⁹⁷ Specifickou skupinou bylo na konci 17. století bratrstvo Bolestné Panny Marie vedené strahovským premonstrátem Friedrichem Heilmanem spojené úctou ke gotické soše Piety ze 14. století a snahou vybudovat v nově zřízené kapli při farním kostele poutní místo.⁷⁹⁸ Vzhledem k vysoké frekvenci mariánských zasvěcení těchto zbožných uskupení však nelze tuto tezi potvrdit. Sdružení existovalo ještě v osmnáctém století, kdy o ně pečoval vždy jeden ze zdejších kaplanů.⁷⁹⁹

Ve stejné době zde vzniklo ještě roku 1679 bratrstvo Smrtných úzkostí Kristových a několik cechovních zbožných sdružení, jež měly udržovat a šířit úctu světců, kteří byli jejich patrony,⁸⁰⁰ např. bratrstvo soukenických tovaryšů pod patronací sv. Jakuba Staršího,⁸⁰¹ které zaniklo až v druhé polovině 19. století.⁸⁰²

Ve stejném období při farním chrámu sv. Jakuba existovalo bratrstvo Nejsvětějšího Srdce Ježíšova, které konalo pobožnost spolu s přijímáním svátostí na příslušné mši dle stanov⁸⁰³ každý první pátek v měsíci, a Matky dobré rady, jejíž členové se modlili po české bohoslužbě předepsanou zásvětnou modlitbu. Každý rok prvnímu sdružení přibývalo cca 20 členů, druhému přibližně třicet.⁸⁰⁴ Bratrstvo Nejsvětějšího Srdce Páně existovalo rovněž při farním chrámu v Radonicích, kde počet

⁷⁹⁶ Viz SKOČDOPOLE, Antonín. *Nová úprava růženeckých bratrstev*, s. 251.

⁷⁹⁷ Viz PISKOVÁ, Renata a kol. *Jihlava*, s. 340-342.

⁷⁹⁸ Viz tamtéž, s. 388-389.

⁷⁹⁹ Viz MED, Oldřich. *Svatojakubské anály*, s. 29.

⁸⁰⁰ Viz ZLÁMAL, Bohumil. *Průručka českých církevních dějin*. Díl V., s. 356.

⁸⁰¹ Viz PISKOVÁ, Renata a kol. *Jihlava*, s. 359-361.

⁸⁰² Viz MED, Oldřich. *Svatojakubské anály*, s. 25.

⁸⁰³ Viz *Zápisní knížka pro bratrstvo Nejsvětějšího Srdce Ježíšova*. Praha: Cyrilometodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1900.

⁸⁰⁴ Viz Seznam členů bratrstev farnosti svatojakubské. Fond SOKA Jihlava: Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava, k. 162.

členů v celém obvodu dosahoval zhruba stovky.⁸⁰⁵ V této souvislosti je vhodné připomenout, že ačkoliv existence bratrstev Nejsvětějšího srdce Páně je výsostnou záležitostí 19. století nezávislou na premonstrátské spiritualitě, byl strahovský klášter jedním z prvních míst v českých zemích, kde se tento kult pěstoval již téměř o sto let dříve.⁸⁰⁶

Premonstráti ze Svatého Kopečku se rovněž snažili pro hlubší duchovní život získat své farníky, byť jejich prioritou byla služba poutníkům. Teprve od poloviny 19. století byla za tímto účelem zakládána i zde některá bratrstva. Roku 1879 zde vznikl Apoštolát modlitby a roku 1887 Jednota svatého dětství Ježíšova. Roku 1865 vzniklo místně specifické bratrstvo sv. Anny, které si za svůj hlavní cíl stanovilo pořádání pravidelných zbožných poutí do Staré Vody.⁸⁰⁷ O sdružení třetího řádu sv. Norberta bude pojednáno dále.

6.3.2 Spolky praktické pomoci

Mezi bratrstva lze počítat i spolky, jejichž primárním účelem byla určitá forma charitativní služby. Jejich rozkvět nastal v období josefinismu, kdy oprávněnost všech církevních sdružení byla poměřována jejich praktičností. V roce 1783 totiž byla zakázána veškerá bratrstva i třetí řády a oficiálně bylo povoleno jediné, Bratrstvo účinné lásky k bližnímu s ohledem na potřebné chudé. To se naprosto neujalo,⁸⁰⁸ nicméně akcent na praktickou charitu zůstal zachován. Po opětovném povolení k zakládání dalších sdružení se některá starší bratrstva tohoto typu obnovila a vznikla i mnohá další. Jejich nejčastějšími úkoly bylo např. sbírání almužen, pomoc chudým, ošetřování nemocných, péče o sirotky, vězně a cizince, počítala se mezi ně i pohřební bratrstva, spolky zajišťující věna chudým dívkám apod.⁸⁰⁹ Tyto spolky existovaly i v premonstrátských farnostech, zejména ve větších obcích, a to zpravidla ve formě spolků na podporu chudých a nemocných. Vzhledem ke svému charakteru však zřejmě nevyžadovaly žádnou specifickou pastorační péči; scházely se pouze na výročních bohoslužbách podporovaných institutů, případně na organizačních schůzích.

⁸⁰⁵ Viz Seznam členů Arcibratrstva Nejsvětějšího Srdce Páně v Radonicích. Fond SOKA Louny: Farní úřad Radonice nad Ohří, k. 16.

⁸⁰⁶ Viz NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. *Náboženství v 19. století*, s. 44.

⁸⁰⁷ Viz SMEJKAL, Bohuslav. *Pohledy do historie Svatého Kopečka*. Svatý Kopeček: Matice svatokopecká, 2001, s. 29.

⁸⁰⁸ Viz KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české*. Díl 1., s. 166.

⁸⁰⁹ Viz SLÁMA, F. J. O bratrstvech, s. 301-305.

6.3.3 Specifické premonstrátské spolky

V rámci kapitoly o významu a pastorační bratrstev nelze pominout sdružení, která buď navazovala na řádovou spiritualitu, nebo byla výslovně na premonstrátský řád navázána a pečovali o ně přímo jeho členové.

Jako příklad bratrstva, jež odpovídalo první charakteristice a výslovně se orientovalo na některý prvek řádové spirituality, lze jmenovat bratrstvo Božího těla, které premonstráti založili při jihlavském farním chrámu sv. Jakuba výhradně pro zvýšení eucharistické úcty v této své farnosti.⁸¹⁰ Vznik tohoto sdružení lze datovat až do první poloviny 17. století, kdy zaměření na eucharistickou zbožnost konstituoval návrat katolické víry do společnosti. Bratrstvu v době jeho vzniku předsedal farář a scházelo se na pravidelných pobožnostech a bohoslužbách. Jeho privilegiem bylo zajišťovat slavnostní iluminaci při svátku Božího těla; za to členové směli přednostně přistupovat ke slavnostnímu svatému přijímání právě o tomto svátku a o svátku sv. Michaela archanděla.⁸¹¹ V praxi sloužilo pouze rozvoji individuální zbožnosti svých členů, jak odpovídalo dobovému úzu. Bratrstvo prokazatelně existovalo ještě v osmnáctém století, kdy mu předsedal kaplan.⁸¹² Lze předpokládat, že za období josefinismu bylo zrušeno a později ho nahradila sdružení jiná.

Prvním specificky premonstrátským bratrstvem, které působilo ve strahovských farnostech a odpovídalo rovněž na eucharistický prvek řádové spirituality, bylo tzv. bratrstvo smírné mše sv. Tuto myšlenku uvedla v život sestra Rosa z Bonlieu, vlastním jménem Louise Madelaine Mirabal, která vstoupila jakožto vdova do kláštera Dcer sv. Norberta v Bonlieu. Již předtím však měla vnuknutí k založení tohoto díla *Messe réparatrice*, o němž s pomocí svého zpovědníka sepsala krátký záznam. Vedena pokorou se s ním však nesvěřila ani svým představeným, a tak se toto dílo začalo šířit až po její smrti roku 1882.⁸¹³ Záhy mělo toto dílo pobočky ve Francii, Holandsku, Španělsku a Anglii, velmi záhy téměř 150 000 členů.

Hlavní ideou tohoto bratrstva bylo častějším přítomností na mši usmiřovat urážky Boha, kterou je zanedbávání závazné nedělní bohoslužby. Povinností členů bylo být přítomen v neděli a svátek na dvou mších, přičemž druhou měli obětovat na smír v zastoupení těch, kdo tuto povinnost zanedbávají; bylo ji však možné nahradit i ve

⁸¹⁰ Viz MED, Oldřich. *Svatojakubské anály*, s. 18.

⁸¹¹ Viz tamtéž, s. 27.

⁸¹² Viz tamtéž, s. 29.

⁸¹³ Viz DE CLERCK, Donatian a WOLF, Gabriel. *Hagiologion. Lebensbilder der Heiligen, Seligen und grossen Gestalten des Prämonstratenser-Ordens*. Windberg: Poppe-Verlag, 1999, s. 240-241.

všední den následujícího týdne. Na tento úmysl měli členové přijímat nejméně jednou měsíčně eucharistii. Před každým přijetím eucharistie byla předepsána zvláštní modlitba pro sjednocení s ostatními členy bratrstva.⁸¹⁴

Na území rakousko-uherské cirkárie se idea tohoto smírného díla dostala přes ženský klášter premonstrátek ve Zwierzynieci u Krakova, kde bylo bratrstvo založeno roku 1890. O čtyři roky později bylo pražským arcibiskupem Františkem kardinálem Schönbornem zřízeno na pražském Strahově a apoštolským breve papeže Lva XIII. povýšeno na arcibratrstvo pro země Rakousko – Uherska.⁸¹⁵ Strahovský opat Zikmund Starý vzápětí vybídl všechny duchovní správce ve spravovaných farnostech, aby je pokud možno ve svých farnostech založili a doporučovali členství v něm.⁸¹⁶

Kniha zápisů do arcibratrstva se zřejmě nezachovala, proto není možné odhadnout, kolik členů bratrstvo mělo, zachovaly se však některé dílčí údaje. Např. ve farnosti Sepekov mělo arcibratrstvo rok po založení již 56 členů, po nedlouhé době již téměř sto,⁸¹⁷ z některých dalších korespondenčních zmínek lze vyrozumět, že duchovní správci formou homilií a katechezí na téma eucharistie toto sdružení v některých farnostech poměrně úspěšně doporučovali, téměř povinností byl souběh členství se vstupem do třetího řádu sv. Norberta. Úspěšně získávalo bratrstvo členy při jiných řeholních domech: toto sdružení získalo např. od založení v roce 1903⁸¹⁸ téměř 120 členů v okolí kláštera v Nové Říši,⁸¹⁹ organizováni v něm však byli i řeholníci jiných řádů jako např. augustiniáni ve Lnářích.⁸²⁰

Členové pak díky základní myšlence arcibratrstva nejen častěji přijímali svátosti, ale zintenzivnili i účast na bohoslužbách. Byli tak, dle vyjádření svých duchovních správců, praktickými apoštoly dobrého příkladu, což odpovídá dobovým představám o jednom aspektu pastoračního účelu bratrstva, tedy připravovat prostor pro individuální práci duchovního s věřícími. Nezanedbatelný byl však i vliv na život samotných členů,

⁸¹⁴ Viz Stanovy Arcibratrstva „Smírné mše svaté“ zřízeného při klášterním a farním chrámu Páně řádu premonstrátského na Strahově. Srov. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1207, složka 1895.

⁸¹⁵ Viz ONDRÁČEK, Vilém. *Příruční kniha terciářů premonstrátských*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1907, s. 105.

⁸¹⁶ Viz dopis opata Zikmunda Starého duchovním správcům z května 1895. Srov. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1207, složka 1895.

⁸¹⁷ Viz dopis Prokopa Procházky opatovi Zikmundovi Starému ze dne 9. července 1895. Srov. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1207, složka 1895.

⁸¹⁸ Viz dopis Ferdinanda Hotového opatovi Zikmundovi Starému ze dne 15. srpna 1903. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1210, složka 1903.

⁸¹⁹ Viz NOVOTNÝ, Kamil. *Klášter premonstrátů v Nové Říši v první polovině 20. století*. Diplomová práce na KTF UK. Praha, 2006, s. 26.

⁸²⁰ Viz dopis Jana Zoulka opatovi Zikmundovi Starému ze dne 17. června 1899. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1209, složka 1899.

jimž ideje arcibratrstva smírné mše svaté umožnily prohloubit vědomí vzájemné zodpovědnosti a pomoci křesťanů jeden druhému nejen po stránce materiální, k čemuž vybízely zejména charitativní spolky, ale také po stránce duchovní.

Dalším specifickým typem bratrstva, které nelze v této kapitole pominout, je třetí řád sv. Norberta. Jeho idea souvisela již s gregoriánskou reformou, v souvislosti s níž i laici zatoužili po intenzivnějším a dokonalejším životě v církvi. Často se proto obraceli na kláštery, s nimiž navazovali vztahy založené na vzájemné podpoře nazývané později *confraternitas*. Podobný systém vznikl i v Prémontré. Prvním, koho tradice nazývá v tomto smyslu terciářem, byl hrabě Theobald z Champagne, jemuž dal Norbert údajně malý bílý škapulíř a pravidla života, pramenné doklady o tom však neexistují. Ve 13. století byl termín konfraternity definován přesněji včetně liturgického obřadu při jejím uzavírání. Teprve v 17. století je dochován obřad odevzdávání malého škapulíře, který přijímali tzv. *fratres et sorores ad succurendum*. Ti byli určitým způsobem přivtěleni ke konkrétnímu klášteru s povinností mu dle možností pomáhat, modlit se předepsané modlitby, často přistupovat ke svátostem a dodržovat předepsané posty. Registry členů konfraternit nebyly nikterak bohaté, protože kladené nároky byly poměrně vysoké. Na Strahově existuje první doklad pro smlouvu k uzavírání *confraternitas* z května 1678 za vlády opata Jeronýma Hirnheim. Pevné podoby nabyl premonstrátský třetí řád bulou Benedikta XIV. z roku 1751.⁸²¹ Třetí řád však začal být ve větší míře podle jejích zásad organizován až v 19. století, a to zejména v obnovovaných kláštorech v Belgii. O několik desítek let později byl dále činný i v Holandsku, Anglii, Kanadě, Spojených státech amerických a v misijních stanicích v Kongu a Indii.⁸²²

V rámci strahovské kanonie byl třetí řád obnoven roku 1889 na Svatém Kopečku u Olomouce. Prvotním hybatelem tohoto založení byl zřejmě tamější kaplan Vojtěch Frejka, jak vyplývá z dochované korespondence jeho spolubratra Egona Bréma se strahovským opatem Zikmundem Starým. Inspirovali se zřejmě konkrétním společenstvím v klášteře Tongerlo, a to jak v otázkách např. plnomocných odpustků pro toto sdružení, tak i v drobnostech, jakou byla terciářská medailka.⁸²³ Tato idea měla však i své odpůrce: třetí řád považovali za zbytečný a pastoračně škodlivý, neboť měl

⁸²¹ Viz SUCHÁN, Filip Milan. *Dějiny zapojení laiků do života premonstrátských kanonií*. Praha, 1997, s. 1-8.

⁸²² Viz ONDRÁČEK, Vilém. *Příruční kniha terciářů premonstrátských*, s. 9.

⁸²³ Viz dopis Egona Bréma opatovi Zikmundovi Starému ze dne 22. listopadu 1887. Srov. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1203, složka 1887.

vzbuzovat ve svých členech pocit duchovního elitářství, a za dostačující byly považovány třetí řády dominikánské a františkánské.⁸²⁴

Nově vzniklé terciářské sdružení se vyprofilovalo nakonec podle svého belgického vzoru. Klíčovými body byla podle vzoru sv. Norberta úcta k eucharistii a mariánská úcta. V obojím měli jít členové sdružení svému okolí příkladem, např. účastí na pravidelných čtyřicetihodinových pobožnostech, svěcením mariánských svátků atd. Další závaznými předpisy bylo varovat se rouhání, zjednávat smír a promíjet urážky (Norbert je dodnes v řádu vzýván jako *angelus pacis*), často přijímat svátosti, rozjímat a věnovat se pravidelně modlitbě a zachovávat předepsané posty. Modlitba hodin, kterou řád předpokládá, byla nahrazena jinými předepsanými modlitbami.⁸²⁵ Řádový šat terciářů, malý bílý škapulíř, měl být nošen pod oděvem. Za členy mohly být přijímány osoby starší 18 let dobré pověsti a zbožného života.⁸²⁶

Nebylo to ovšem jediné možné zaměření třetího řádu; srovnávat lze s anglickými a zřejmě i francouzskými společenstvími, jejichž příručky se svou dikcí od německých a českých výrazně liší. Zde byly dvěma základními body *laus in choro*, což pro terciáře znamenalo lásku k Božímu domu a liturgii jako takové, a *zelus animarum*, tedy péči o duše, milosrdnou lásku, ale i modlitbu za misie apod. Shodným bodem bylo dodržování předepsaných postů. Společně obě tato zaměření tvoří již výše zmíněné premonstrátské patero, jež bylo osou premonstrátské spirituality i pastorače. Anglická a francouzská společenství však byla více zaměřena na vnější působení, neboť prakticky v misijní situaci žila.⁸²⁷

Pastorací společenství třetího řádu byl opatem kanonie pověřován vždy jeden konkrétní kněz jakožto ředitel třetího řádu. Jen ten měl právo přijímat nové členy sdružení a jeho povinností bylo starat se o veškeré aktivity společenství. Nebýval zpravidla zpovědníkem terciářů, měl však být k dispozici pro soukromé vedení v duchu řádové spirituality a při pravidelných schůzkách sdružení, jež byly předepsány nejméně jednou měsíčně, měl v témže duchu vhodnými tematickými katechezemi vést terciáře k dokonalejšímu křesťanskému životu. Na Svatém Kopečku ve zkoumaném období byl tímto ředitelem zakladatel sdružení Vojtěch Frejka. Ten kromě pravidelných schůzek

⁸²⁴ Viz dopis Pavla Vondráčka opatovi Zikmundovi Starému ze dne 1. prosince 1887. Srov. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1203, složka 1887.

⁸²⁵ Pravidelně se jednalo o náhradu každé hodinky určitým počtem modliteb Otče náš a Zdrávas s některými dodatky, mimořádně mohly být nahrazeny úkonem vzbuzení některých dobrých úmyslů a ctností. Viz *Pobožnosti třetího řádu sv. Norberta*. Olomouc, Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1890.

⁸²⁶ Viz ONDRÁČEK, Vilém. *Příruční kniha terciářů premonstrátských*, s. 13-38.

⁸²⁷ Viz GEUDENS, Martin. *Manual of the Third Order of St. Norbert*, s. IX-XI.

organizoval i každoroční pouti třetího řádu ke hrobu sv. Norberta na pražském Strahově. Z jeho korespondence s opatem Starým lze vyvodit, že nedlouho po svém založení sdružení začalo vzkvétat, neboť mělo velké množství členů ve všech přiřazených obcích;⁸²⁸ po deseti letech trvání jich bylo více než pět set.⁸²⁹ Po Frejkově odchodu do funkce převora kláštera v Nové Říši⁸³⁰ se této funkci ujal Vilém Ondráček.

Z premonstrátských třetích řádů často vznikaly na přelomu 19. a 20. století řeholní kongregace, např. sestry z Berg Sion ve Švýcarsku nebo holandská diecézní Kongregace bratří premonstrátského řeholního III. řádu z Elshout. Rovněž z řad terciářů na Svatém Kopečku vzešla ženská kongregace založená Vojtěchem Frejkou roku 1902. Ten usiloval o obnovu druhého řádu, který na našem území zanikl zrušením doksanského kláštera Josefem II. Nebylo to však možné, proto založil ve spolupráci se sestrami z polského Zwierzyniece tuto kongregaci.⁸³¹ Sestry byly pak během dvacátého století aktivně činné v různých vzdělávacích a charitativních dílech, jež byla zakládána v různých řádových farnostech, zejména působily v dětských opatrovnách, jako katechetky a ošetřovatelky nemocných.

6.3.4 Politické spolky jako podpora pastoračního působení

Koncem 19. století vznikaly i katolické spolky politického charakteru, které nelze zcela bez výhrad zahrnout pod pojem bratrstev, nicméně svou roli v pastorační i formaci svých členů sehrála. Tento typ sdružení byl doložen prakticky pouze v jihlavské farnosti, kde roku 1898 vznikl Spolek katolických mužů a jinochů inspirovaný zásadami encykliky *Rerum Novarum*; iniciátorem byl tamější kaplan Izidor Zahradník. Jednalo se o spolek výhradně český, což jeho zakladatel zamýšlel z důvodů vytvoření zázemí pro katolickou menšinou českou společnost. Tento spolek byl z důvodů okázale deklarované podpory českých zájmů společensky nepřijatelný jak mezi Zahradníkovými spolubratry, tak i v jihlavské společnosti. Německé obyvatelstvo jím bylo velmi pohoršeno, proto městská rada požadovala Zahradníkovu odvolání.⁸³² Spolek však

⁸²⁸ Viz dopis Vojtěcha Frejky opatovi Zikmundovi Starému ze dne 3. června 1891. Srov. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1205, složka 1891.

⁸²⁹ Viz ONDRÁČEK, Vilém. *Příruční kniha terciářů premonstrátských*, s. 9.

⁸³⁰ Viz NOVOTNÝ, Kamil. *Kláster premonstrátů v Nové Říši v první polovině 20. století*, s. 24.

⁸³¹ Viz SUCHÁN, Filip Milan. *Dějiny zapojení laiků do života premonstrátských kanonií*, s. 9.

⁸³² Viz MED, Oldřich. *Svatojakubské anály*, s. 71-72.

udržoval dobré vztahy s obdobnými německými katolickými spolky, jakými byl např. Katolický politický spolek (1870) a Katolický sirotčí spolek (1873).⁸³³

Spolek i přes deklarovaný politický charakter byl přesto významnou oporou jazykově české pastorace. Izidor Zahradník i přes nesouhlas představených pro něj zakoupil v Jihlavě dům s odůvodněním, že česká katolická menšina by byla ráda povzbuzována ve víře svou mateřštinou a sídlo spolku bude vhodným místem pro schůzky jak dospělých, tak i dětí, kde jim bude možno hovořit o otázkách víry a organizovat přednáškovou a charitativní činnost v mateřském jazyce. Za to byl Zahradník skutečně odvolán a nepomohly ani intervence v jeho prospěch.⁸³⁴ Spolek však úspěšně působil i nadále; měl pravidelně okolo 400 členů. Zahradníkovým nástupcem se stal celkem přirozeně tehdejší český kazatel v Jihlavě, Metoděj Zavoral, který činnost spolku nadále rozvíjel až do svého zvolení strahovským opatem.⁸³⁵

Souhrnně lze konstatovat, že i pastorace bratrstev a spolků různého charakteru byla relativně častou činností strahovských katechetů. Byla to jedna z cest, jíž bylo možno svěřeným farnostem vtiskovat nepřímou řádovou spiritualitu, zvláště díky sdružením, jež měly tyto zásady ve svém programu.

⁸³³ Viz PISKOVÁ, Renata a kol. *Jihlava*, s. 498.

⁸³⁴ Viz anonymní dopis opatovi Zikmundovi Starému ve prospěch Izidora Zahradníka ze dne 5. srpna 1898. Viz Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1208, složka 1898.

⁸³⁵ Viz JEŘÁBKOVÁ, Lenka. *Strahovský opat Metoděj Jan Nepomuk Zavoral*, s. 23.

7. Životopisné medailony

Závěrečná kapitola obsahuje tři životopisné medailony. Nejedná se přímo o biografie strahovských katechetů, ale osobností, jež jejich činnost umožňovaly a podporovaly. První se bude věnovat neopomenutelnému teoretikovi Jiljímu Chládkovi, jenž svými příručkami položil základ pro rozvoj pastorální teologie i katechetiky nejen v rámci premonstrátského řádu. Druhý medailon se zabývá opatem Jeronýmem Zeidlerem, jenž se svým působením v univerzitním prostředí i působením v rámci řádu zasloužil o intelektuální konsolidaci svého kláštera; neopominutelná je jeho úloha v kontextu rozvoje zejména vyšších škol. Opat Zikmund Starý, jemuž je věnován třetí medailon, se jakožto opat zasloužil především o rozvoj farní pastorace. Svým vlastním předchozím působením však rovněž prokázal, že premonstráti se mohou věnovat i specifitějšími formám duchovenského působení, v čemž ho někteří členové řádu dále následovali.

7.1 Jiljí (Aegidius) Bartoloměj Chládek

Jiljí (Aegidius) Bartoloměj Chládek se narodil 25. srpna 1743 v Praze. Na Strahov vstoupil roku 1759 a o deset let později, tedy roku 1769 byl vysvěcen na kněze. Po krátkém působení v pastoraci⁸³⁶ se začal věnovat pedagogické činnosti. V letech 1773 – 1775 vedl společně s Rafaelem Ungarem filozofický kurz v arcibiskupském semináři, od školního roku 1775 – 1776 přednášel církevní historii na premonstrátsko-cisterciáckém řádovém studiu Norbertinum a o rok později tamtéž církevní právo.⁸³⁷ Z této doby pocházejí spisy, jež bezprostředně souvisejí s tímto jeho působením, a to *Universa philosophia ad mentem Isaaci Newton et Rogerii Boscovich* z roku 1775 a *Positiones ex historia ecclesiastica sex primoru saeculorum* z roku 1776.⁸³⁸

Roku 1778 se stal prvním profesorem české pastorální teologie na pražské univerzitě. Dvakrát zastával funkci děkana teologické fakulty pražské univerzity, a to v letech 1792 a 1793. V roce 1794 byl rektorem univerzity. Zastával rovněž úřad

⁸³⁶ MED Oldřich, *Svatojakubské anály*, s. 46.

⁸³⁷ KUCHAROVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*, s. 241.

⁸³⁸ PODLAHA, Antonín a TUMPACH, Josef (eds.). *Český slovník bohovědný*. Díl V. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakl. Václav Kotrba, [cca 1930], s. 232.

arcidiecézního cenzora náboženských knih. Zemřel 29. ledna 1806 v Praze, pohřben byl na řádovém hřbitově v Úhonicích.⁸³⁹

Jeho klíčovým dílem byla příručka pastorální teologie *Počátkové opatrnosti pastýřské*⁸⁴⁰, jež vydal poprvé roku 1780. Tu o dvacet let později značně rozšířil a přepracoval ve verzi německé pod názvem *Bemerkungen über wichtigere Gegenstände der Pastoraltheologie für katholische Geistliche*⁸⁴¹. Chládek se své studenty snažil formovat v tehdejší osvícenském duchu, jak o tom jeho dílo svědčí, nicméně se intenzivně snažil v nich vzbudit zcela v duchu nastupujícího národního obrození i lásku k českému jazyku a rodné zemi. První verze jeho práce, jež byla zprvu předepsána i jako povinná příručka, byla záhy nahrazena prací Franze Giftschütze v překladu Václava Stacha. Stalo se to snad proto, že tato práce svým zaměřením lépe odpovídala dobovým požadavkům, možná i proto, že Chládek ve své práci nekladl důraz pouze na kázání a katechezi, jež pro něj byly základními úkoly kněze, ale i na vzorný život duchovních pastýřů. Činil tak ovšem příliš otevřeně, proto možná sám způsobil to, že jeho práce byla z oficiálního seznamu výukových příruček stažena. Sám Chládek to uznal v předmluvě k druhému, německému vydání, kdy připouštěl, že v jeho prvním díle mnoho bylo psáno narychlo, bez rozvahy a mnohé mělo být vypuštěno. Z jeho dalších spisů týkajících se katechetiky a pastorální teologie můžeme jmenovat *Tři katechisací kostelní na modlitbu Páně* z roku 1788, které jsou zřejmě výstupem z vedení praktických katechezí bohoslovců, a rovněž stál zřejmě za vydáním díla *Potřebné rozebrání a poznání pravdy Výkladu na VI. prosbu modlitby Páně* z roku 1791,⁸⁴² pozdějším dílem je spis *Was ist von der Beicht der Katholiken zu halten* z roku 1805, jenž přeložil roku 1819 Jan Hýbl pod názvem *Otázka, co máme o zpovědi katolíků držeti*, a *De tempore, quo instituti sunt in Ecclesia parochi* z roku 1792.⁸⁴³

Chládek se snažil rovněž pečovat o úroveň českého kazatelství, byť jeho dobře míněná snaha nebyla vhodně realizována. Spolu s dramatickým básníkem a publicistou Františkem Guolfingerem von Steinsberg začal vydávat týdenní kritiku kazatelů pod názvem *Geissel der Prediger*, později *Predigtenkritik*. Tento týdeník vycházel pouze v letech 1782 a 1783, a ačkoliv našel záhy pokračovatele ve Vídni, Berlíně a

⁸³⁹ PODLAHA, Antonín a TUMPACH, Josef (eds.). *Český slovník bohovědný*. Díl V., s. 232.

⁸⁴⁰ CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl I. Praha: Cís. král. pravidelní školská kněhotiskárna, 1780 a CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II. Praha: František Jeřábek, 1780.

⁸⁴¹ CHLÁDEK Aegidius. *Bemerkungen über wichtigere Gegenstände der Pastoraltheologie für katholische Geistliche*. Prag: Johann Josef Diesbach, 1801 a 1802.

⁸⁴² KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., s. 130.

⁸⁴³ *Ottův slovník naučný*. Dvanáctý díl Ch – Sv. Jan. Praha: J. Otto, 1897, s. 218.

v Mnichově, vyvolal v Praze ostrou polemiku, která byla namířena zvláště proti Chládkovi samotnému, který si vysloužil pověst úmyslného škůdce české homiletiky. Z této epizody však Chládek vyšel poučen a kritický tón některých jeho děl se značně zmírnil.⁸⁴⁴

Byl nakloněn buditelským snahám svých přátel, zejména svého spolubratra Karla Rafaela Ungara, Josefa Pelcla, Josefa Dobrovského a dalších. Sám se zapojil do snah o obnovu českého jazyka sestavením stručné příručky *Naučení, kterak by se mělo dobře po česku mluvíti a psáti*, jež byla určena jeho posluchačům a jež vyšla roku 1795. Vycházela zřejmě z díla Františka Jana Tomsy *Navedení k české dobropisemnosti* z roku 1784. Z dalších převážně příležitostně vydaných spisů můžeme jmenovat kázání z roku 1774 *Pro illibato V. Mariae Conceptu oratio*, nebo pamětní spisy k úmrtí strahovských opatů Františka Dallera (*Elogium mortuo Fr. M. Daller* z roku 1777) a Bohuslava Herwiga (*Memoria vitae et mortis Bohusl. J. Herwig* z roku 1779).⁸⁴⁵

Chládkův význam nelze tedy spatřovat výhradně v jeho nezastupitelné úloze prvního průkopníka české pastorální teologie a autora cenných příruček. Je zřejmé, že jeho zaměření se nesoustřeďovalo pouze na tento obor, i když jeho působení na poli pastorální teologie, zvláště homiletiky, a katechetiky je nejmarkantnější. Jeho zájem o další obory spolu s jeho přínosem lingvistickému snažení první generace národních buditelů z něj činí osobnost, která je dodnes neprávem opomíjena.

7.2 Jeroným II. Josef Zeidler

Jeroným Josef Zeidler se narodil 5. listopadu 1790 v Jihlavě. Zde získal rovněž základní vzdělání a po jeho ukončení absolvoval tříleté studium filosofie na pražské univerzitě. Zeidler na Strahov vstoupil 21. října 1809 a o tři roky později složil 1. listopadu slavné sliby. Tříleté studium teologie absolvoval po ročním noviciátu v domácím strahovském teologickém učilišti. V roce 1813 byl vysvěcen na kněze. Od roku 1812 do roku 1815 působil jako vicebibliotékař v klášterní knihovně a mezi lety 1813 a 1815 vyučoval dogmatickou teologii na domácím teologickém učilišti jako suplent za Benedikta Pfeiffera, jenž musel převzít katedru dogmatiky na pražské teologické fakultě namísto nemocného Bernarda Bolzana. Roku 1815 jej opat Milo Grün vyslal na první kaplanské místo do Jihlavy, kde Zeidler působil jak u kostela sv.

⁸⁴⁴ PODLAHA, Antonín a TUMPACH, Josef (eds.). *Český slovník bohovědný*. Díl V., s. 233.

⁸⁴⁵ Tamtéž.

Jakuba, tak u kostela sv. Ignáce až do roku 1821. Tehdy se vrátil do Prahy a téhož roku dosáhl doktorátu teologie na pražské univerzitě. Až do roku 1834 působil Zeidler jako klášterní archivář, sekretář a ceremonář opata Pfeiffera.⁸⁴⁶

Zeidler byl rovněž činný v akademické sféře: byl nejdříve suplujícím a poté mezi lety 1824 a 1834 řádným profesorem dogmatické teologie na teologické fakultě v Praze. V roce 1830 byl poprvé zvolen děkanem teologické fakulty, jímž byl ještě roku 1851. V letech 1839 – 1849 řídil filosofické studium na pražské univerzitě, v letech 1852 – 1855 se stal děkanem filosofické fakulty a rektorem univerzity v letech 1844, 1846, 1848 a 1856.⁸⁴⁷ Aktivně se účastnil studentského hnutí v roce 1848 a jako rektor univerzity také sloužil za padlé studenty pontifikální rekvíem v univerzitním kostele Matky Boží před Týnem.⁸⁴⁸

Jeho působení na veřejnosti, pedagogická činnost i fakt, že byl blízkým spolupracovníkem opata Pfeiffera, zřejmě způsobilo, že byl 7. října roku 1834 zvolen strahovským opatem. Akademické dráhy se zřekl, ale jak je vidět výše, s univerzitním prostředím zůstal neustále spjat. Jeho vztah k tématice vzdělávání se mimo jiné zřejmě promítnul do podpory vyššího školství ze strany strahovského kláštera, jak jsme popsali již výše.⁸⁴⁹

Zeidlerovi se nevyhnula ani politická kariéra: v letech 1836 – 1848 byl přísedícím zemského výboru a v letech 1863 – 1869 zemským poslancem.⁸⁵⁰ Významná byla jeho role též v rámci církevního působení. Mezi lety 1824 a 1848 byl arcidiecézním cenzorem teologické literatury a v roce 1855 vizitoval z pověření pražského arcibiskupa Bedřicha kardinála Schwazenberga premonstrátské kláštery v habsburské monarchii. Vbrzku se Zeidler zhostil rovněž úlohy představeného rakouské premonstrátské kongregace a jejího generálního vizitátora, za nějž ho zvolilo roku 1859 shromáždění rakouských premonstrátských opatů. O deset let později ho kapitula již rakousko-uherské kongregace za účasti představených belgických klášterů zvolila generálním opatem.⁸⁵¹

⁸⁴⁶ ŠIDLOVSKÝ, Evermod Gejza. Abt Hieronymus Joseph Zeidlers Diarium aus den Jahren 1869–1870. In: Walter BRANDMÜLLER und Johannes GROHE, eds. *Annuario historiae conciliorum*. Jahrgang 39. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2007, s. 231-235.

⁸⁴⁷ ČÁŇOVÁ, Eliška. *Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách v letech 1848–1918*. Praha: Státní ústřední archiv, 1995, s. 89.

⁸⁴⁸ KAVKA, František a PETRÁŇ, Josef (eds.). *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III., s. 92.

⁸⁴⁹ Viz kapitola 5.2.

⁸⁵⁰ ČÁŇOVÁ, Eliška. *Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách v letech 1848–1918*, s. 89-90.

⁸⁵¹ ŠIDLOVSKÝ, Evermod Gejza. Abt Hieronymus Joseph Zeidlers Diarium aus den Jahren 1869–1870, s. 237-238.

Z tohoto titulu se mohl Zeidler, ač oficiálně nepotvrzen Svatým stolcem, účastnit I. vatikánského koncilu, na němž mu byl díky zásahu Bedřicha kardinála Schwarzenberga přiznán rovněž hlas. Při jednání o dogmatu o papežské neomylnosti se vyslovil pro jeho platnost, nicméně zastával názor, že pro jeho zveřejnění není vhodná doba, ostatně stejně jako další zástupci z rakousko-uherské monarchie. Postavil se tím po bok koncilní menšiny, jež svůj požadavek neprosadila.⁸⁵² Můžeme se domnívat, že kvůli tomuto jeho postoji by zřejmě potvrzení své volby generálním opatem ani nedosáhl. Z Říma se však Zeidler do svého domovského kláštera již nevrátil: zemřel zde 1. března 1870 a byl pohřben do řádového hrobu na malostranském hřbitově.

Zeidler dosáhl za svou činnost několikerého vyznamenání. Roku 1858 mu byl udělen komandérský kříž řádu Františka Josefa, roku 1863 řád Železné koruny II. třídy a byl povýšen mezi svobodné pány.⁸⁵³ Opat Zeidler se rovněž zasloužil o rozvoj intelektuální prestiže strahovského kláštera: jakožto bývalý bibliotékař měl značný smysl pro obohacování fondu klášterní knihovny a zasloužil se rovněž o založení strahovské galerie, pro niž získal více než 400 obrazů.⁸⁵⁴

Jeho význam tedy můžeme spatřovat ve snaze učinit ze strahovského kláštera určité intelektuální centrum. Sám velmi dbal nejen na řádovou disciplínu svých řeholníků, jak dokazoval ve své roli opata a vizitátora, ale všestranně podporoval rovněž jejich vzdělávání, aby sami mohli být učitelé, vychovateli a formátory v jakémkoliv prostředí, kam budou vysláni. Jeho význam pro rozvoj řádového vyššího školství je nesporný a prostředí, jež za svého působení vytvořil, rozhodně podporovalo pastorační i katechetické možnosti strahovských premonstrátů.

7.3 Zikmund Antonín Starý

Tento poslední významný strahovský opat 19. století se narodil 30. října 1829 v Želevcích. Mezi lety 1843 – 1848 studoval na staroměstském gymnáziu v Praze, poté přešel o rok později na gymnázium na Novém Městě, kde roku 1850 maturoval. Do strahovského kláštera vstoupil téhož roku a začal studovat na teologické fakultě v Praze, mezi lety 1853 a 1854 byl posluchačem řádového teologického učiliště v Teplé,

⁸⁵² SVOBODA, Rudolf. První vatikánský koncil (1869–1870). In: *Dokumenty prvního vatikánského koncilu*. Praha: Krystal, 2006, s. 12-13.

⁸⁵³ BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek, s. 83.

⁸⁵⁴ ŠIDLOVSKÝ, Evermod Gejza. Abt Hieronymus Joseph Zeidlers Diarium aus den Jahren 1869–1870, s. 242-243.

načež pokračoval ještě dva roky opět na pražské teologii, kterou absolvoval v roce 1856. Téhož roku složil věčné sliby a na kněze byl vysvěcen 3. srpna 1856.⁸⁵⁵

Svou pastorační praxi začal jako kaplan na Svatém Kopečku u Olomouce, kde působil jako kaplan téměř pět let. Poté začala éra jeho pedagogické činnosti, kdy se stal roku 1861 v rámci větší obměny učitelského sboru profesorem na reálce v Rakovníku. Působil zde deset let a vyučoval humanitním předmětům, převážně dějepis, češtinu a němčinu. Jeho zdejší učitelské působení skončilo rok před předáním školy jinému zřizovateli, neboť o jeho náhradníkovi rozhodoval ještě strahovský opat Vojtěch Hron.⁸⁵⁶ Hodnocení Starého jako pedagoga se dochovalo ve vysvědčení vystaveném tehdejším ředitelem, v němž jej „*oceňuje za dlouhé působení na zdejší reálce, aprobovanost, loyaltitu a dobré zacházení s žáky, které si vždy získal svou otcovskou péčí.*“⁸⁵⁷ Podobné hodnocení obdržel Starý i od zemské školní rady o osm let později.

Od počátku října roku 1872 začal Starý působit jako duchovní v zemské káznici. O jeho konkrétní práci se pramenné záznamy nedochovaly, víme však, že do běžné náplně činnosti kněze v trestnici patřily bohoslužby, udělování svátosti nemocných, jedno kázání a jedna katechezi týdně. Postupně k těmto úkolům přibýlo podrobnější vyučování náboženství, denní návštěvy nemocných a osamělých, péče o knihovnu a rovněž vyhotovování posudků pro jednotlivé vězně zejména kvůli případným žádostem o milost, ale i kvůli všeobecnému přehledu o jednotlivých věznicích.⁸⁵⁸ Této práci se Starý věnoval až do 25. června 1879; později však jako opat již toto působení svým řeholníkům zřejmě z personálních důvodů nepovoloval, byť působení jeho samého i jeho nástupce bylo hodnoceno vysoce pozitivně.⁸⁵⁹

25. června 1879 byl Zikmund Starý zvolen strahovským opatem a 15. srpna téhož roku proběhla jeho benedikce. Ve svém opatském působení navázal na svého předchůdce Vojtěcha Hrona, kterému se podařilo stabilizovat hospodářský stav kláštera po působení opata Zeidlera. Zikmund Starý pokračoval v jeho díle stavebních obnov strahovských farností; péče o ně byla jeho velkou prioritou. Zasloužil se jednak o

⁸⁵⁵ ČÁŇOVÁ, Eliška. *Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách v letech 1848–1918*, s. 77.

⁸⁵⁶ Žádost Josefa Tvrdíka opatovi Vojtěchu Hronovi o uprázdněné učitelské místo reálné školy v Rakovníku ze dne 11. září 1871. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1871.

⁸⁵⁷ Hodnotící pedagogické vysvědčení Zikmunda Starého vystavené Michaelem Martinovským ze dne 22. března 1872. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1200, složka 1872.

⁸⁵⁸ MITÁŠ, Václav (ed.). *Duchovenská služba v penitenciárním prostředí*. Praha: Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR, 2011, s. 12.

⁸⁵⁹ Dopis zemského výboru království českého opatu Zikmundovi Starému ze dne 11. února 1882 ve věci duchovní správy ve věznici na Hradčanech. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1201, složka 1882.

zřizování nových farností svěřených strahovskému klášteru, neboť prosadil např. zřízení samostatných farností v Nebušicích roku 1887 a na pražské Andělce ve Střešovicích roku 1890.⁸⁶⁰ Zasloužil se však i o výstavbu nových kostelů, například ve farnosti Velká Chyška a Německé Kounice, a zásadní přestavbu starších sakrálních objektů, například gotického kostela v Radonicích. Podporoval však i rozličné formy farní pastorace, byl velkým příznivcem konání lidových misí a svěřené farnosti pravidelně navštěvoval.⁸⁶¹

Zikmund Starý jakožto opat podporoval rovněž ústav pro slepé děti na Hradčanech. Do představenstva tohoto ústavu byl zvolen již roku 1882 a po rezignaci Leopolda Hasnera von Artha na tento úřad jej roku 1886 převzal. Roku 1898 byl Zikmundovi Starému udělen za jeho záslužnou činnost v tomto ústavu komturský kříž řádu Františka Josefa s hvězdou.⁸⁶²

Důležitá byla též Starého role při obnově řádové jednoty. Roku 1883 svolal Lev XIII. generální kapitulu řádu do Vídně, kde byl za dohledu opata z Tongerlool Jana B. de Swerta a pod předsednictvím vídeňského nuncia Vannutelliho novým generálním opatem zvolen strahovský opat Zikmund Starý, který vedl řád až do roku 1905.⁸⁶³ Téhož roku 6. září 1905 Zikmund Starý v Praze zemřel a pohřben je v kapli na novém řádovém hřbitově v pražských Nebušicích, jehož založení sám inicioval.

Zikmund Starý je typickým reprezentantem řádu druhé poloviny 19. Století. Premonstráti tehdy více či méně rezignovali na vědeckou kariéru, vzhledem ke změněné situaci na poli školství po ztrátě vyšších škol pomalu rezignovali na posty profesorů a věnovali se téměř výhradně farní pastoraci, jež byla jejich hlavní prioritou. Zikmund Starý se svou kontinuální podporou velmi zasloužil o stabilizaci pastoračního provozu ve svěřených farnostech, proto ho právem můžeme ocenit nejen z hlediska jeho zásluh o řád jako takový i o různé charitativní projekty, nýbrž zejména na tomto poli, jež zůstalo premonstrátskou doménou i v dalších desetiletích po jeho smrti.

⁸⁶⁰ Dopis Zikmunda Starého pražské arcibiskupské konzistoři ze dne 10. listopadu 1886. Fond NA: Premonstráti Strahov, kt. 1203, složka 1886.

⁸⁶¹ Viz STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*, s. 360.

⁸⁶² Viz *Krátký nástin stoletého trvání soukromého ústavu pro vychování a léčení chudých slepých dětí*, s. 25-28.

⁸⁶³ Viz BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*, s. 80.

8. Závěr

Předložená disertační práce zohlednila interdisciplinární přístup, vezmeme-li v úvahu specializovanější zaměření ostatních badatelů, kteří orientovali své studie dílem na právní, katechetické, historické či spirituální aspekty, proto vložila disciplíny praktické teologie, tj. pastorální teologii a katechetiku do historického rámce působení strahovských osobností v 19. století a širšího rámce řádového pedagogického působení, nicméně stěžejní hledisko práce spočívá v důrazu na pastorálně katechetickou teorii, metodiku i praxi v daném období.

V pastorální teologii a katechetice významné osobnosti těchto rodících se oborů, mezi nimiž vynikal i strahovský premonstrát Jiljí Chládek, navazovaly na starší modely péče o svěřené duše, nicméně v závislosti na předepsaných tématech a metodice, jež nastolily tereziánské reformy teologického studia, vytvořily modernější systém pastoračních přístupů, jež se systémově vázaly na okruh farnosti, spolu s novými metodami, jež byly dány osvícenským rozvojem věd. Vznikaly tak jak základní příručky v němčině, tak i přitažlivá Chládkova paralela pro české kulturní prostředí cenná zejména první definici českého pastorálně teologického pojmosloví. Tyto nové teologické disciplíny se dále živě rozvíjely různými směry, přičemž jejich uživatelé včetně strahovských premonstrátů je dokázali kreativně aplikovat do praxe, čímž poskytli cennou zpětnou vazbu pro jejich další rozvoj. Tento fenomén můžeme považovat za znak skutečného třibení těchto teologických disciplín po celé zkoumané období.

Strahovští katecheté se velkou měrou inspirovali právě Chládkovým dílem, jehož interpretaci pastorální teologie a katechetiky v proeklesiálním smyslu v závěru josefinského období sdílela generace duchovních činných na praktickém pastoračním a katechetickém poli v 19. století. Česká kulturní hodnota Chládkova díla se stala významným vzorem, mnohdy první učebnicí pro studenty a posléze i celoživotní inspirací pro duchovní v premonstrátských farnostech, a tím utvářela charakter církve 19. století.

Historie řádu, která pokrývá velmi rozsáhlé období od svého vzniku roku 1121 až do konce 19. století, byla v minulosti předmětem pojednání několika řádových historiků, tato práce se však pokusila o pohled na traktované dějiny z hlediska praktického pastoračního působení uvnitř řádu a posléze i ve veřejném prostoru. Představa o činné apoštolské službě v kontextu řádu i mimo něj nemohla být nikdy

zcela oddělitelná od představ zakladatele, jeho inspirátorů a následovníků v premonstrátském řádu do 19. století, a vskutku z této služebné otevřenosti vycházeli řeholní bratři při svém teoretickém i praktickém angažmá ve formaci a vzdělání lidí nejrůznějšího postavení i věku, k čemuž patřilo ve zkoumaném období nejen působení ve farnostech, nýbrž i v nižším i vyšším školství.

Z bádání zejména v archivních fondech farností a korespondence jednotlivých řeholníků se svými představenými jsem vyvodila, že problematika vzrůstající „nenábožnosti“, jak ji definoval ve výše zmíněné studii Jeroným Zeidler a která byla předmětem intenzivní dobové diskuse, byla významným faktorem, kvůli němuž nebylo možno posunout katechezi v praktickém využití ve školském systému k žádoucímu a úplnému prospěchu mladé generace, z níž často vyrůstali katolíci sice praktikující, často však ve skutečnosti bez hlubšího vztahu k Bohu i církvi. Tento stav dle mého názoru mimo jiné způsobovala obecně velikost farností, a premonstrátské nebyly výjimkou, spolu s charakterem křesťanského života a povinností, jež byly zaměřeny silně moralisticky, a se značnou administrativní zátěží duchovní správy, což vzhledem k počtu kněží na počet „obsluhovaných“ farníků nemohlo dostačovat k rozvoji skutečně hlubokého duchovního života. Můžeme tu spatřovat jistou analogii se stavem, který spatřujeme v dnešní církvi.

Premonstráti svou obecnou kvalifikací, jež jim poskytovala řádná studia teologie doplněná o praktické obory, jež se rozvinuly koncem 18. a počátkem 19. století, byli připraveni odpovědět na dobovou potřebu, kterou společnost na kněze kladla, totiž aby byli schopni mimo jiné vzdělávat lidi. Měli přirozeně kvalifikaci k výuce náboženství na nižších školách, nicméně angažovali se bez větších problémů i na školách vyšších, a to nejen v oblasti humanitních věd, což jim vydrželo několik desetiletí. Vyšší školy museli v druhé polovině 19. století opustit, to však souviselo se zaváděním postupné sekularizace škol, která nastala po pádu konkordátu a zavedení Hasnerova školského zákona. Premonstráti museli rezignovat na zřizování vyšších škol, zájem o tuto oblast však neztratili, což dokazuje i jejich stálé angažmá na vyšších školách až do konce zkoumaného období.

Zřizování nižších škol v rámci strahovských farností mohlo probíhat bezprostředně po tereziánských školských reformách, kdy takové založení bylo ponecháno vůli patrona fary, k níž škola v dané době nedílně patřila. Strahovští premonstráti se tohoto úkolu zřejmě nezříkali, neboť v žádné jejich farnosti nižší škola nechyběla, a z archivních pramenů vyplývá, že tyto školy i náležitě financovali. Po

přijetí Hasnerova zákona, kdy zřízení školy bylo ponecháno na vůli obcí, se však strahovští premonstráti přesto nezříkali podílu na budování či obnově škol, jež na území jejich farnosti působily.

Farní pastore v premonstrátském řádu byla v rámci práce srovnávána s diecézní farní pastorcí a působením jiných řádů jak v oblasti přípravy na svátosti, tak v homiletické činnosti. Bratrstva, a to jak rozšířená v církvi obecně, tak i specificky premonstrátská, jimž byla věnována v rámci řádu zvláštní pozornost, představovala prostor pro dlouhodobou individuální pastorační péči o jednotlivce a jejich členové měli být rovněž vzorem i pomocí svým spolufarníkům. V příručce Jiljího Chládky se péče o bratrstva nevyskytuje, a to z důvodu stále trvajících josefinského zákazu činnosti takových uskupení, Antonín Skočdopole se jim však již věnuje a jeho příručka nastavuje základní pravidla pro práci se spolky a bratrstvy. V celku této kapitoly jsem měla možnost demonstrovat podobnost vývoje premonstrátské pastore s pastorcí v rámci diecéze i jiných řádů.

Za největší přínos své disertace v zásadě považuji následující body. Z pramenného bádání se podařilo formulovat obraz premonstrátského působení v katechezi a obecně v pastorcí ve svěřených farnostech i školách. Práce rovněž komplexně nastínila teoretická východiska pro jednotlivé typy katechetických činností v rámci škol i farní pastore v dané době, zvláště cenná pak je reflexe náboženského vzdělání a výchovy v 19. století.

Bádání a koncipování práce, v níž se stala katecheze podstatným tématem, odkryla důležitost duchovní péče o vězně, jíž se rovněž strahovští premonstráti věnovali. Vzhledem k tomu, že dosavadní archivní průzkum nevedl k poznatkům, jež by umožňovaly zpracování tohoto tématu, doporučuji jej k dalšímu zpracování. Tuto disertační práci by mohla rovněž obohatit systematická práce na téma pastore jednotlivých strahovských farností, a to jak z fondů momentálně přístupných, tak i z těch, jež doposud přístupné nejsou a mohou skrývat dostatečné množství nových a přínosných poznatků. V oblasti školství je přirozeně možné dále pokračovat v podrobnějších studiích o jednotlivých školách premonstráty zřizovaných či o těch, na nichž působili, případně o výrazných pedagogických osobnostech ze strahovských řad. V širším kontextu však stále doporučuji zpracovat postupně přínos jednotlivých řádů a kongregací školství v českém kulturním prostoru.

9. Seznam použitých zkratek

a.	zkratka pseudonymu autora v <i>Časopisu katolického duchovenstva</i>
Abb.	Abbatialis
b.	zkratka pseudonymu autora v <i>Časopisu katolického duchovenstva</i>
bl.	blahoslavený
CDK	Centrum pro studium demokracie a kultury
c. k.	císařsko-královský
Cís. král.	císařsko-královský
cit.	citováno
č.	číslo
ed.	editor
eds.	editoři
hl.	heilig
k. k.	Kaiserlich-königliche
k.	kniha
kt.	karton
Mich.	Michaelis
Mk	Evangelium podle Marka
Msgre	Monsignore
Mt	Evangelium podle Matouše
mj.	mimo jiné
NA	Národní archiv
např.	například
O.Praem.	Ordo Praemonstratensis
P.	Pater
roč.	ročník
ř. z.	říšský zákon
s.	strana
S.	Saint
Sk	Skutky apoštolů
SOKA	Státní okresní archiv
S.P.N.	Sanctus Pater Noster (neboli náš svatý otec)
srov.	srovnej

St.	Sanctus
sv.	svatý, svatá
t.	tomus
tj.	to je
tzv.	takzvaný

10. Seznam použitých pramenů a literatury

Archivní prameny

Národní archiv

Fond Premonstráti Strahov

Kniha důležitějších rozhodnutí opatů z let 1878 – 1903 (k. 768)

Spisy Strahov – konzistoř 1822 – 1859 (kt. 459-463), školy 1830 – 1859 (kt. 478-480), opatská korespondence 1822 – 1859 (kt. 485-494), další školské věci 1822 – 1861 (kt. 495-496)

Spisy Radonice – konzistoř 1844 – 1856 (kt. 533), školy 1840 – 1859 (kt. 550), opatská korespondence 1822 – 1858 (kt. 551)

Spisy Jihlava – konzistoř 1834 – 1858 (kt. 620), školy 1823 – 1859 (kt. 627-629), nadace gymnázia (kt. 631), opatská korespondence 1822 – 1859 (kt. 630)

Spisy Žatec – gymnázium (kt. 640-641)

Spisy Liberec – reálná škola (kt. 663)

Spisy Rakovník – reálná škola (kt. 810).

Spisy Acta personalia z let 1862 – 1906 (1200-1210)

Spisy Acta ordinis 1871 – 1905 (kt. 1194-1199)

Strahovská knihovna

KOBLASA, Justin Jan. *Canonica Sionaea ab anno 1526*. Rukopis fondu Strahovské knihovny, nedatováno.

Fond Boromejky

Ústav slepců (kt. P-4/2)

Historie ústavu během 20. století. Rukopis.

Kronika Milosrdných sester sv. Karla Boromejského. Díl V. Rukopis.

Škola svatého Kříže v Praze – Křížovka. Rukopis.

Z historie domu sv. Notburgy. Rukopis.

Státní okresní archiv Jihlava

Fond Farní úřad u sv. Jakuba Jihlava

Knihy:

Protokol změn náboženství 1776 – 1908 (k. 91, 92).

Témata kázání 1830 – 1910 (k. 116, 125, 134, 144, 148, 155, 160).

Členská kniha bratrstev 1893 – 1921 (k. 162)

Protokol katechetů ve vyšší třídě farní školy předměstí Matky Boží (k. 165)

Spisy:

Bohoslužby a jiné věci pastorační (kt. 17), Duchovní péče a různé, jurisdikce (kt. 26), Úřední korespondence ve věcech církevních (kt. 32-34), Duchovní péče (kt. 37), Školy (kt. 39-41).

Úřední korespondence (kt. 42-43)

Státní okresní archiv Louny

Farní úřad Radonice nad Ohří

Knihy zkoušek snoubenců (k. 6-11)

STRAKA, Cyril Antonín. *Pamětní kniha farní osady Radonické*. Rukopis.

Tištěné prameny

a. Křest v domě soukromém. *Časopis katolického duchovenstva*, 1887, **28**(5), s. 310-312.

a. O nynějších překážkách dostatečného vyučování náboženského na školách obecných. *Časopis katolického duchovenstva*, 1881, **22**(6), s. 321-337.

a. O smyšlených manželstvích. *Časopis katolického duchovenstva*, 1840, **13**(4), s. 650-671.

a. První svaté přijímání školní mládeže. *Časopis katolického duchovenstva*, 1850, **23**(1), s. 71-86.

a. Slowo o wolenj nekatoljků za kmotry djtkám katolickým. *Časopis katolického duchovenstva*, 1833, **6**(4), s. 596-604.

a. Užíváním tak nazvané sokratické metody u vyučování sv. náboženství zjeveného se podnět a příčina k lhostejnosti u víře a ostatním převrácenostem věku nynějšího zakládá. *Časopis katolického duchovenstva*, 1848, **21**(2), s. 54-63.

Album zur fünfundzwanzigjährigen Jubelfeier der Reichenberger Oberrealschule.
Reichenberg: Heinrich T. Stiepel, 1862.

b. O nynějších překážkách dostatečného vyučování náboženského na školách obecných. *Časopis katolického duchovenstva*, 1881, **26**(7), s. 398-420.

BERNARD, Jan. *Katechismus čili výklad katolického náboženství pro národní školy.*
Praha: Karel Bellmann, 1873.

BEZLOJA, František. *Svatost biřmování ve stručných odpovědích vysvětlená.*
Olomouc: E. Hölzel, [1867].

BÍLÝ, Jan. *Dějepis svaté katolické církve.* Brno: Dědicové R. Rohrera, 1859.

BLANDA, František X. *Pastorálka ve škole čili vychovávání mládeže učením, bohoslužbou a kázni svaté církve katolické.* Praha: B. Stýblo, [1884].

BRYNYCH, Eduard. O křesťanském cvičení. *Časopis katolického duchovenstva*, 1874, **15**(3), s. 220-225.

BRYNYCH, Eduard. Zkouška z náboženství a poučení snoubenců. *Časopis katolického duchovenstva*, 1886, **27**(1), s. 10-14.

ČELAKOVSKÝ, Jaromír. *Zákony a nařízení u věcech obecného a pokračovacího školství na ten čas platné v království Českém.* Praha: Ed. Grégr, 1886.

DEHARBE, Joseph. *Gründliche und leichtfassliche Erklärung des Katholischen Katechismus.* Paderborn, 1858.

DOLEŽAL, Emmanuel. O zkužbách snaubců. *Časopis katolického duchovenstva*, 1846, **19**(1), s. 65-90.

DOLEŽAL, Emmanuel. Vychovánj djwčj nemá zanedbáno býti. *Časopis katolického duchovenstva*, 1844, **17**(2), s. 353-373.

DOLEŽEL, Jan. *Biblická dějprava pro katolické školy obecné.* Moravská Ostrava: Julius Kittel, 1910.

DOLEŽEL, Jan. *Katolický katechismus pro žáky dospělejší.* Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustava Francla, 1887.

DOSTAL, Alois Johann. [Geschichte der Saazer Schulen.] In: *Programm des sechsklassigen öffentlichen Gymnasiums in der k. Stadt Saaz.* Saaz: Ferdinand Ritter v. Schönfeld, 1851.

[DVOŘÁK, Jakub Jan Nepomuk]. Errichtung der Realschule zu Rakonitz. In: *Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1855*. Prag: Fried. Rohlíček, 1855.

Elfter Jahresbericht der öffentlichen Oberrealschule zu Reichenberg. Reichenberg: Selbstverlage der Oberrealschule, 1865.

[FELBIGER, Jan Ignác]. *Methodenbuch für Lehrer der deutschen Schulen... Kniha methodní pro učitelé českých škol v císařských královských zemích...* Praha: Císařská královská pravidelní školská kněhotiskárna, 1777.

FISCHER, Franz. *Učebná kniha katolického náboženství pro nižší třídy škol středních a pro školy měšťanské*. Praha: Fr. A. Urbánek, 1880.

FRENCL, Innocenc Antonín. *Liturgika, čili, Vysvětlení služeb Božích a obřadů svatě katolické církve*. Praha: Karel Bellmann, 1872.

GEUDENS, Martin. *Manual of the Third Order of St. Norbert*. London: Burns & Oates, 1889.

GIFTSCHITZ, František. *Počátkové k veřejnému v císař. král. zemích předepsanému vykládání pastýřské teologie*. Praha: Jan Josef Diesbach, 1789.

H., František. Dopis o středních školách. *Časopis katolického duchovenstva*, 1865, **6**(5), s. 390-393.

HAKL, Bohumil. Další slovo o návodu dítek ku zpytování svědomí. *Časopis katolického duchovenstva*, 1880, **21**(5), s. 343-352.

HAKL, Bohumil. O zpovědi dítek. *Časopis katolického duchovenstva*, 1884, **25**(9), s. 513-520.

HAUSMANN, Josef. Křesťanské cvičení. *Časopis katolického duchovenstva*, 1871, **12**(1), s. 53-59.

HAUSMANN, Josef. O přípravě malých dítek ku sv. zpovědi. *Časopis katolického duchovenstva*, 1861, **2**(6), s. 436-442.

HLOŽEK, Karel. O náboženském vyučování mládeže na školách národních. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, **8**(3), s. 204-231.

HNOJEK, Antonín Vojtěch. *Katechismus o svatých obřadech církve katolické*. Praha: Bedřich Rohlíček, 1855.

HOLUBÁŘ, Gotthard. Katolické cwičenj o smjšených manželstwjch. *Časopis katolického duchovenstva*, 1842, **15**(1), s. 36-55.

HOLÝ, Prokop. Ku svátosti sv. biřmování. *Časopis katolického duchovenstva*, 1872, **13**(4), s. 297-298.

HULAKOVSKÝ, Jan Ev. *Stručný dějepis zjevení božího pro nižší třídy středních škol*. V Praze: Fr. A. Urbánek, 1878.

Instruction für die Directores oder Vice-directores der Gymnasien in den k. k. Erbstaaten. Wien: Johann Thomas Edlen von Trattnern, 1781.

CHLÁDEK Aegidius. *Bemerkungen über wichtigere Gegenstände der Pastoraltheologie für katholische Geistliche*. Prag: Johann Josef Diesbach, 1801 a 1802.

CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl I. Praha: Cís. král. pravidelní školská kněhotiskárna, 1780.

CHLÁDEK, Jiljí. *Počátkové opatrnosti pastýřské*. Díl II. Praha: František Jeřábek, 1780.

CHMELA, Josef. *Biblické příběhy Starého a Nového zákona pro mládež ku školnímu vyučování*. Hradec Králové: Jan Host. Pospíšil, 1821-1823.

J. H. Některá pravidla kazatelská. *Časopis katolického duchovenstva*, 1871, **12**(5), s. 384-386.

J. R-n. Odpolední služby Boží. *Časopis katolického duchovenstva*, 1876, **17**(5), s. 346-354.

Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Saaz in Böhmen. Saaz: Ferdinand Schönfeld's Witwe, 1854.

Jahres-Bericht des k. k. Ober-Gymnasiums zu Saaz in Böhmen. Saaz: Ferdinand Schönfeld's Witwe, 1858.

JANIŠ, František. *Katolická mravověda pro střední školy*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1892.

KNOBLOCH, Eduard. Jaká themata cyklických kázání voliti třeba při nedostatečném náboženském vzdělání přemnohých věřících? *Časopis katolického duchovenstva*, 1888, **29**(5), s. 257-264.

KONRÁD, Karel. *Liturgika: či Nauka o bohoslužbě církve katolické pro nižší třídy středních škol*. Tábor: Jan a Karel Nedvídkovi, 1885.

Krátký nástin stoletého trvání soukromého ústavu pro vychování a léčení chudých slepých dětí a na oči chorých v Praze na Hradčanech. Praha: Antonín Renn, 1907.

KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české*. Díl 1. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1898.

KRYŠTŮFEK, František Xaver. *Dějiny církve katolické ve státech rakousko-uherských s obzvláštním zřetelem k zemím koruny české*. Díl 2. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna a nakladatelství V. Kotrba, 1899.

KUBÍČEK, Antonín. Častější sv. přijímání mládeže. *Časopis katolického duchovenstva*, 1894, **35**(9), s. 513-519.

KULDA, Beneš Method. *Poučení dítek, ježto nábožně přijímatí chtějí nejsvětější svátost oltářní s ozvláštním ohledem na ty, kteréž chleba anjelského poprvé přijímatí mají*. Brno: Nitsche a Grosse, 1858.

KULDA, Beneš Method. *První svatá zpověď čili poučení dítek přistupujících ponejprv ke svátosti pokání*. Brno: Nitsche a Gross, 1858.

KULDA, Beneš Metod. *Svatá svátost biřmování vysvětlená pro dítky věku dospělejšího*. Brno: Nitsche a Grosse, 1858.

KUPKA, Josef. První rozmluva se snoubenci. *Časopis katolického duchovenstva*, 1861, **2**(3), s. 181-189.

KURKA, Josef. O potřebě zvláštnjho cwičenj osadnjků w náboženstwj času welikonočnjho. *Časopis katolického duchovenstva*, 1837, **10**(2), s. 381-400.

KYSELA, Karel. O přigjmánj, cwičenj a křtěnj Israelitů. *Časopis katolického duchovenstva*, 1828, **1**(2), s. 269-275.

LENZ, Antonín. O svátosti biřmování. *Časopis katolického duchovenstva*, 1867, **8**(8), s. 569-587.

LEPAIGE, Jean (ed.). *Statuta Ordinis Praemonstratensis*, 1505. In: *Bibliotheca Ordinis Praemonstratensis*. Paris, 1633.

Life of St. Norbert (Vita A). *Order of Prémontré* [online]. © neuveden, 2013. [Cit. 16.4.2013]. Dostupné z <http://www.premontre.org/chapter/cat/library/documents/life-of-st-norbert-vita-a---translation-of-12th-century-manuscript/>.

MACAN, Jakub. Swadebnjků takových mnoho-li nalezneme? *Časopis katolického duchovenstva*, 1843, **16**(2), s. 325-332.

Malý katechismus s otázkami a odpověďmi. Praha: C. k. školní knihosklad, 1862.

MARKRAB, Klement. Návod dítek ku zpytování svědomí. *Časopis katolického duchovenstva*, 1880, **21**(3), s. 182-187.

MARKRAB, Klement. O cyklických kázáních. *Časopis katolického duchovenstva*, 1877, **18**(1), s. 32-37.

MICHL, Josef Václav Justin. *Slowo o českých věcnicech w Rakownjce a Liberce*. Praha: Kronbergowa wdowa a Weber, 1839.

NEDVÍDEK, Josef. Katecheta na škole střední. *Časopis katolického duchovenstva*, 1882, **23**(6), s. 321-336.

NEDVÍDEK, Josef. Má-li osnova náboženského učiva na školách středních se změnit, a kterak ji změnit? *Časopis katolického duchovenstva*, 1891, **32**(2), s. 76-88.

ONDRÁČEK, Vilém. *Příruční kniha terciářů premonstrátských*. Olomouc: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1907.

ONDRÁK, P. Exhorta před přijmánjm swát. biřmowánj. *Časopis katolického duchovenstva*, 1842, **15**(1), s. 86-93.

PECHÁČEK, Gabriel. Křest konvertitů. *Časopis katolického duchovenstva*, 1898, **39**(3), s. 146-152.

Pobožnosti třetího řádu sv. Norberta. Olomouc, Knížecí arcibiskupská knihtiskárna, 1890.

PODLAHA, Antonín. *Malá dějprava biblická Starého i Nového zákona*. Praha, 1916.

POHAN, Wáclaw Alexandr. Rada katolickému ženichowi w záležitosti smjšeného manželstw. *Časopis katolického duchovenstva*, 1843, **16**(1), s. 123-131.

POKORNÝ. Z praxe zpovědní. *Časopis katolického duchovenstva*, 1899, **40**(10), s. 613-616.

Politische Verfassung der deutschen Schulen in den kaiserl. köngl. Deutschen Erbstaaten. Wien: Verlagsgewölbe der deutschen Schulanstalt bey St. Anna, 1807.

Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1856. Prag: Fried. Rohlíček, 1856.

Programm der Ober-Real-Schule zu Rakonitz für das Schuljahr 1858. Prag: Fried. Rohlíček, 1858.

Programm des Kais. Kön. Staats-Ober-Gymnasiums zu Saaz. Saaz: K. K. Ober-Gymnasium, 1890.

Program sirotčince u sv. Notburgy v Praze. Praha: V. Kotrba, 1898.

PROCHÁZKA, Jan: *Katolická mravověda.* Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1899.

PROCHÁZKA, Matěj. *Základní náboženská nauka v církvi katolické pro 1. třídu vyšších škol středních.* Praha: Cyrillo-Methodějské knihkupectví Gustav Franci, 1898.

Regula Aurea S.P.N. Augustini: ad usum canonicorum regularium congregationis Gallie sacri ordinis Premonstratensis. Frigolet: typis Abb. S. Mich. de Frigolet, 1889.

Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1859.

Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1860.

Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1863.

Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1878.

Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1879.

Roční zpráva vyšších reálních škol v Rakovníku. Rakovník: Tiskárna Josefa Novotného, 1887.

ŘEHÁK, Karel L. Řeči katechetických potřeba a úprava. *Časopis katolického duchovenstva*, 1878, **19**(5), s. 369-376.

ŘEHÁK, Karel L. Zdali a kterými svátostmi přísluhovati se má dítkám na smrt nemocným, které nebyly ještě u sv. zpovědi neb u sv. přijímání? *Časopis katolického duchovenstva*, 1883, **24**(1), s. 17-25.

SEDLÁK, Jan Nepomuk. Poučování věřících s kazatelny o svátosti manželství. *Časopis katolického duchovenstva*, 1900, **41**(4), s. 268-270.

SKALÍK, František. *Malý biblický dějepis.* Vydání sedmé. Frýburk v Breisgavě: Herder, 1917.

SKOČDOPOLE, Antonín. Bývalá nařízení moci světské v Rakousku o kázání a křesťanském cvičení. *Časopis katolického duchovenstva*, 1889, **30**(1), s. 1-15.

SKOČDOPOLE, Antonín. Církevní bratrstva. *Časopis katolického duchovenstva*, 1890, **31**(7), s. 385-399.

SKOČDOPOLE, Antonín. Jsou-li naše gymnasia skutečné přípravný ke studiím theologickým? *Časopis katolického duchovenstva*, 1866, **7**(2), s. 122-140.

SKOČDOPOLE, Antonín. *Katechismus náboženství katolického pro školy obecné*. Jindřichův Hradec: A. Landfrass syn, 1872.

SKOČDOPOLE, Antonín. Kterak zaopatřovati nemocné smyslův zbavené? *Časopis katolického duchovenstva*, 1866, **7**(4), s. 277-284.

SKOČDOPOLE, Antonín. Může-li dítě rodičů bezkonfessijních pokřtěno býti? *Časopis katolického duchovenstva*, 1888, **29**(10), s. 599-607.

SKOČDOPOLE, Antonín. Nová úprava růženeckých bratrstev. *Časopis katolického duchovenstva*, 1899, **65**(4), s. 251-255.

SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl I. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna Rohlíček & Sievers, 1890.

SKOČDOPOLE, Antonín. *Příručná kniha bohosloví pastýřského*. Díl II. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna Rohlíček & Sievers, 1891.

SKOČDOPOLE, Antonín. *Příruční kniha bohosloví pastýřského*. České Budějovice: A. L. Stropek, 1874.

SKOČDOPOLE, Antonín. *Rukověť katechety*. Díl I-III. České Budějovice, 1909.

SKOČDOPOLE, Antonín. *Vypracované katechese k vyučování na středním stupni obecné školy*. [České] Budějovice: Tisk a náklad biskupské knihtiskárny H. Wolfa, 1884.

SKOČDOPOLE, Antonín. Zpověď školních dítek. *Časopis katolického duchovenstva*, 1897, **38**(6), s. 376-377.

SLÁMA, F. J. O bratrstwech. *Časopis katolického duchovenstva*, 1839, **12**(2), s. 264-305.

SLÁMA, F. J. O bratrstwech. *Časopis katolického duchovenstva*, 1839, **12**(3), s. 481-527.

SLAVÍČEK, Antonín. Slovo o nejpotřebnějších vlastnostech křesťanského kazatele. *Časopis katolického duchovenstva*, 1865, **6**(7), s. 491-502.

SRDÍNKO, František. *Biblický dějepis starého i nového zákona pro obecné školy*. Praha, 1865.

Statuta Candidi et Canonici Ordinis Praemonstratensis renovata ac anno 1630. Paris: Sebastianus Cramoisy, 1632.

STÝBLO, Václav. Úvod šestinedělek. *Časopis katolického duchovenstva*, 1897, **38**(1), s. 30-39.

SÝKORA, Jan Ladislav. *Katecheze o svátostech pro IV. třídu škol osmitřídních*. Praha: Knihkupectví Cyrillo-Methodějské, 1894.

ŠKODA, Jan Karel. *Katechetika*. Druhé vydání. Praha: Knížecí arcibiskupská knihtiskárna Rohliček & Sievers, 1864.

T. V. C. Kterak konati křesťanská cvičení? *Časopis katolického duchovenstva*, 1888, **29**(9), s. 513-525.

TUMPACH, [Josef]. Haeretik nesmí býti kmotrem při křtu katolickém. *Časopis katolického duchovenstva*, 1894, **35**(4), s. 238.

TUMPACH, Josef. Křest velkých, nedospělých dětí. *Časopis katolického duchovenstva*, 1898, **39**(9), s. 577-578.

Velký katechismus s otázkami a odpověďmi. Praha: C. k. školní knihosklad, 1866.

Viertes Programm der Öffentlichen sechsklassigen Ober-Realschule zu Reichenberg. Reichenberg: Buchdruckerei Rudolf Gerzabek, 1855.

VONDRUŠKA, Karel. O zaopatřování dítek. *Časopis katolického duchovenstva*, 1892, **33**(8), s. 449-467.

VORBES, Tomáš. *Obrazy z dějin vychovatelství a vývoje školství*. Hradec Králové: Ladislav Pospíšil st., 1881.

VRÁNA, Šimon Bernard. *Historie biblická pro odrostlejší mládež*. České Budějovice, 1821.

Výroční zpráva soukromého ústavu pro vychování a léčení chudých slepých dětí a na oči chorých v Praze. Praha: Antonín Renn, 1891.

WACEK, František J. O methodách panugjesjch při vyučování mládeže. *Časopis katolického duchovenstva*, 1833, **6**(1), s. 74-94.

WEYRAUCH, Erwin Anton. *Geschichte des königlichen Prämonstratenser Chorherren-Stiftes Strahov*. Prag: Carl Bellmann, 1863.

[WEYRAUCH, Erwin Anton]. Historische Nachrichten. In: *Programm der öffentlichen Ober- und Unterrealschule zu Reichenberg*. Reichenberg: Phillip Gerzabek, 1851.

WOTÝPKA, Josef. Cwičenj zasnaubencůw. *Časopis katolického duchovenstva*, 1838, **11**(1), s. 73-95.

ZAHRADNÍK, Isidor. Missie praemonstrátské v době nejnovější. *Časopis katolického duchovenstva*, 1899, **65**(10), s. 608-611.

ZEIDLER, Jaroljm. Wychowánj mládeže, zvláštňj pramen nenábožnosti nyněgšjho věku. *Časopis katolického duchovenstva*, 1834, **7**(1), s. 82-104.

Zápisní knížka pro bratrstvo Nejsvětějšího Srdce Ježíšova. Praha: Cyrilometodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1900.

Slovníky a encyklopedie

Ottův slovník naučný. Dvanáctý díl Ch – Sv. Jan. Praha: J. Otto, 1897

Ottův slovník naučný. Čtrnáctý díl Kartel – Kraj. Praha: J. Otto, 1899.

PODLAHA, Antonín a TUMPACH, Josef (eds.). *Český slovník bohovědný*. Díl V. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna a nakl. Václav Kotrba, [cca 1930].

Sekundární literatura a internetové zdroje

ALBERICH, Emilio a DŘÍMAL, Ludvík. *Katechetika*. Praha: Portál, 2008.

ARDURA, Bernard. Au centre de la fusion entre la Congrégation de France et l'Ordre de Prémontré, le chapitre d'Union de 1896. *Analecta Praemonstratensia*. 1985, t. LX.

ARDURA, Bernard. *Prémontrés Histoire et Spiritualité*. Saint – Etienne: Université de Saint – Etienne, 1995.

BACKMUND, Norbert. *Geschichte des Prämonstratenserordens*. Grafenau: Morsak Verlag, 1986.

BACKMUND, Norbert. *Monasticon praemonstratense, id est historia circariarum ... ordinis praemonstratensis*. Tomus primus. Straubing: Cl. Attenkofersche Buchdruckerei, 1949.

BARTOŇ, Josef. *Moderní český novozákonní překlad: Nové zákony dvacátého století před českým ekumenickým překladem*. Praha: Česká biblická společnost, 2009.

BASTL, Ondřej. Formování „josefinských“ kněží a otázka generálních seminářů. *Historie – Otázky – Problémy*. Od barokní piety k interiorizaci víry? Problémy katolického osvícenství. Praha: Univerzita Karlova, Filosofická fakulta, 2009, 1(2).

BĚLINA Pavel – KAŠE Jiří – KUČERA Jan P. *Velké dějiny zemí Koruny české*. Svazek X. 1740-1792. Praha-Litomyšl: Paseka, 2001.

Bible. Písmo svaté Starého a Nového zákona včetně deuterokanonických knih. Praha: Česká biblická společnost, 1993.

BOBKOVÁ - VALENTOVÁ, Kateřina. Divadlo na žateckém premonstrátském gymnáziu. In: *Náboženské divadlo v raném novověku*. Ústí nad Orlicí: Oftis, 2011.

BRAIDO, Pietro. *Lineamenti di storia della catechesi e dei catechismi. Dal „tempo delle riforme all'età degli imperialismi (1450-1870)*. Leumann (TO): Elle Di Ci, 1991.

BUBEN, Milan M. *Encyklopedie řádů a kongregací v českých zemích*. II. díl, I. svazek: Řeholní kanovníci. Praha: Libri, 2003.

ČÁŇOVÁ, Eliška: *Slovník představitelů katolické církevní správy v Čechách 1848 – 1918*. Praha: Státní ústřední archiv, 1995.

ČERMÁK, Dominik. *Premonstráti v Čechách a na Moravě*. Praha: Cyrillo-methodějská knihtiskárna V. Macana, 1877.

DE CLERCK, Donatian a WOLF, Gabriel. *Hagiologion. Lebensbilder der Heiligen, Seligen und grossen Gestalten des Prämonstratenser-Ordens*. Windberg: Poppe-Verlag, 1999.

DUDA, Zdeněk. Historiografický obraz počátků (české) pastorální teologie a jejího dalšího směřování v 19. století. In: *Církev 19. a 20. století ve slovenské a české historiografii*. Brno: CDK, 2010.

EXELER, Adolf. *Wesen und Aufgabe der Katechese*. Freiburg: Herder, 1966.

FASORA, Lukáš, HANUŠ, Jiří a MALÍŘ, Jiří (eds.). *Sekularizace českých zemí v letech 1848-1914*. Brno: CDK, 2007.

FOLTYNOVSKÝ, Josef. *Duchovní správa*. Olomouc: Lidové závody tiskařské a nakladatelské, 1936.

FREJKA, Vojtěch. Rozvoj řádu premonstrátského v posledním půlstoletí. *Časopis katolického duchovenstva*, 1927, **68**(6), s. 425-438.

GABRIEL, Václav. *Obrázky ze školství českého a rakouského z XVIII. a XIX. století*. Praha: Spolek pro vydávání laciných knih českých, 1891.

HANZAL, Josef. Počátky rakovnické a liberecké reálky. *Dějiny vědy a techniky*. Praha: Academia, 1972, **72**(5).

HAVELKA, Emanuel. *Ze života konkordátního učitele*. Praha: Dědictví Komenského, 1921.

HOLODŇÁK, Petr a EBELOVÁ, Ivana (eds.). *Žatec*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2004.

HORA-HOŘEJŠ, Petr. *Toulky českou minulostí*. Díl 5, Od časů Marie Terezie (1740) do konce napoleonských válek (1815). Praha: Baronet-Via Facti, 1996.

HORÁK, Záboj. *Církev a české školství*. Praha: Grada, 2011.

HRDINA, Antonín. *Kanonické právo*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002.

HRONEK Jaroslav a kol. *Vybrané kapitoly z historie péče o děti s vadami zraku*. Olomouc: Pedagogická fakulta Univerzity Palackého, 1971.

HRONEK, Josef. *Katechetika: Duch a forma katolického vyučování náboženského*. Praha: Bohuslav Rupp, 1946.

HRONEK, Josef. *Z dějin katechismu: Nástin vývoje katechismu od počátečních jeho prvků až do doby přítomné*. Praha: Nakladatelství Kropáč a Kucharský, 1939.

JANČAROVÁ, Markéta. Právní úprava výuky náboženství v Českých zemích v 19. a 20. století. *Revue církevního práva*. 2008, **14**(1).

JEŘÁBKOVÁ, Lenka. *Strahovský opat Metoděj Jan Nepomuk Zavoral*. Diplomová práce na KTF UK. Praha, 2007.

KADLEC, Jaroslav. *Přehled českých církevních dějin 2*. Praha: Zvon, 1991.

KÁDNER, Otakar. *Vývoj a dnešní soustava školství*. Díl první. Praha: Sfinx-Bohumil Janda, 1929.

KAVKA, František a PETRÁŇ, Josef (eds.). *Dějiny Univerzity Karlovy*. Díl III., 1802 – 1918. Praha: Karolinum, 1997.

KOŠÁK, František. *Dějiny české katechetiky*. Díl II., Od doby Marie Terezie do nejnovejší doby. Olomouc: Matice cyrillo-methodějská, 1922.

KŘIŠŤAN, Alois. *Počátky pastorální teologie v českých zemích*. Praha: Triton, 2005.

KUCHAŘOVÁ, Hedvika. Institucionální změny české a moravské premonstrátské cirkárie na přelomu 18. a 19. století. In: *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780 – 1918)*. Ústí nad Labem: Albis International, 2010.

KUCHAŘOVÁ, Hedvika. *Premonstrátská kolej Norbertinum v Praze*. Alternativy univerzitního vzdělání v 17. a 18. století. Praha: Casablanca – Václav Žák, 2010.

KUCHAŘOVÁ Hedvika – NEŠPOR Zdeněk R. Pastor bonus seu idea (semper) reformanda. Vzdělávání a výchova kléru pro působení ve farní správě v českých zemích v 18. a na počátku 19. století. *Český časopis historický*. 2007, **105**(2).

LÄPPLE, Alfred. *Kleine Geschichte der Katechese*. München: Kösel, 1981.

LENDEROVÁ, Milena a RÝDL, Karel. *Radostné dětství? Dítě v Čechách 19. století*. Praha – Litomyšl: Ladislav Horáček – Paseka, 2006.

MALÝ, Karel a kol. *Dějiny českého a československého práva do roku 1945*. Praha: Leges, 2010.

MATYÁŠ, Jiří a kol. *Dějiny žateckého gymnázia: Schola Zatecensis*. Ústí nad Labem: Albis International, 2009.

MCLEOD, Hüge. *Náboženství a lidé západní Evropy (1789–1989)*. Brno: CDK, 2007.

MCLEOD, Hüge. *Sekularizace v západní Evropě (1848–1914)*. Brno: CDK, 2008.

MED, Oldřich. *Svatojakubské anály* [online]. Jihlava, 1964 [cit. 16.10.2012]. Dostupné z http://www.svjakub.cz/data/foto/downloads/svatojakubske_analy.pdf.

MEDEK, Václav. *Cesta české a moravské církve staletími*. Praha: Česká katolická charita, 1982.

MITÁŠ, Václav (ed.). *Duchovenská služba v penitenciárním prostředí*. Praha: Institut vzdělávání Vězeňské služby ČR, 2011.

MONATOVÁ, Lili. *Pojetí speciální pedagogiky z vývojového hlediska*. Brno: Paido, 1998.

MORKES, František. K historii českého církevního školství. In: *Církevní školství.cirkev.cz* [online]. 2000. [cit. 15.2.2012]. Dostupné z: <http://skolstvi.cirkev.cz/Dokumenty>.

NEŠPOR, Zdeněk R. a kol. *Náboženství v 19. století. Nejcírkevnější století, nebo období zrodu českého ateismu?* Praha: Scriptorium, 2010.

NOVOTNÝ, Kamil. *Kláster premonstrátů v Nové Říši v první polovině 20. století*. Diplomová práce na KTF UK. Praha, 2006.

PARMA, Tomáš. Potridentské reformační snahy na Moravě na příkladu vztahu kardinála Dietrichsteina k premonstrátskému řádu. In: *Osm století: sborník příspěvků prezentovaných na konferenci ... 23. září 2010 v Nové Říši*. Nová Říše: Kanonie premonstrátů v Nové Říši, 2012.

PAULY, Jan. *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Praha: Cyrillo-Methodějská knihtiskárna V. Kotrba, 1902.

PHLIPPEN, Athanasius. *Der hl. Norbert und der Praemonstratenser-Orden*. Averbode: Abtei Averbode, 1913.

PISKOVÁ, Renata a kol. *Jihlava*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2009.

ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk. *Tertius Ordo Sancti Norberti*. Praha: Strahovský klášter, 1996.

ŘÍHA, Tomáš [=ŘEHÁK, Tadeáš Zdeněk]. *Svatý Norbert*. Řím: Křesťanská akademie, 1971.

Samotná [premonstrátská] spiritualita. *Milevský klášter a rodina okolních farností* [online]. Klášter Milevsko, © 2011. [Cit. 15.3.2013]. Dostupné z <http://www.milevskoklaster.cz/samotna-spiritualita>.

SHELDRAKE, Philip. *Spiritualita a historie: Úvod do studia dějin a interpretace křesťanského duchovního života*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2003.

SMEJKAL, Bohuslav. *Pohledy do historie Svatého Kopečka*. Svatý Kopeček: Matice svatokopecká, 2001.

SMÝKAL, Josef. *Tyflopedický lexikon jmenný* [online]. Brno: Technické muzeum v Brně, 1998 [18.10.2012]. Dostupné z <http://www.apogeum.info/tlex/index.php>.

SOLAROVÁ, Světlá a ŠARBACH Zdeněk. *Dějiny nejstarší školy pro nevidomé v Čechách*. Praha: Radar, 1992.

SOLDÁT, Alois. Dějiny pastýřského bohosloví na vysokém učení pražském. In: Josef BURIAN a Václav KOCIÁN, eds. *Rádce duchovní: časopis kněžstva československého*. Roč. I. Praha: Cyrillo-Methodějská tiskárna, 1894, s. 595, 660, 719.

STRAKA, Cyril. Michael Martinovský. *Věstník pěvecký a hudební*. 1924, **28**(1).

STRNAD, Emanuel. *Vlastenecký učitel*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1955.

SUCHÁN, Filip Milan. *Dějiny zapojení laiků do života premonstrátských kanonií*. Praha: [s. n.], 1997.

SVOBODA, Rudolf. První vatikánský koncil (1869–1870). In: *Dokumenty prvního vatikánského koncilu*. Praha: Krystal, 2006.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl I., Rok 862 – 1848. Praha: Matice Česká, 1913.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Školy české: obraz jejich vývoje a osudů*. Díl II., Rok 1848 – 1913. Praha: Matice Česká, 1918.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Vývoj soustavy obecného školství v království českém od roku 1769 – 1895: Příspěvek k dějinám českého vyučování*. Praha: F. Kytka, 1897.

ŠAFRÁNEK, Jan. *Za českou osvětu: Obrázky z dějin českého školství středního v zemích koruny svato-václavské*. Praha: J. Otto, [1898].

ŠIDLOVSKÝ, Evermod Gejza. Abt Hieronymus Joseph Zeidlers Diarium aus den Jahren 1869–1870. In: Walter BRANDMÜLLER und Johannes GROHE, eds. *Annuario historiae conciliorum*. Jahrgang 39. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh, 2007, s. 209-454.

ŠTAIF, Jiří. *Obezřetná elita. Česká společnost mezi tradicí a revolucí 1830-1851*. Praha, Dokořán, 2005.

ŠTVERÁK, Vladimír a MRZENA, Jan. *Felbiger a Kindermann: reformátoři lidového školství*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1986.

TOBOLKA, Zdeněk (ed.). *Česká politika*. Díl pátý, Kulturní zvláště školské úkoly české politiky. Praha: Jan Laichter, 1913.

TUGWELL, Simon (ed.). *Early Dominicans*. New York – Ramsey – Toronto: Paulist Press, 1982.

URBAN, Otto. *Česká společnost 1848-1918*. Praha: Svoboda, 1982.

VALVEKENS, Étienne. L'Ordre de Prémontré et le concile de Trente. *Analecta Praemonstratensia*. 1930, t. VI, s. 74-101.

VALVEKENS, Johannes Baptista. De cura parocciarum a Praemonstratensibus exercenda animadversiones historico-canonicae quaedam. *Analecta Praemonstratensia*. 1969, t. XLV, s. 46-55.

VALVEKENS, Johannes Baptista. De „Jansenismo“ in ordine praemonstratensi. *Analecta Praemonstratensia*. 1960, t. XXXVI, s. 138-152.

VAN BAVEL, Tarsicius Jan. Úvod do Augustinovy řehole. In: AUGUSTIN, sv. *Řehole pro komunitu*. Kostelní Vydří: Karmelitánské nakladatelství, 2004.

VAN DEN BROECK, G. Habitudo iuridica monasteriorum ordinis ad episcopum, ratione curae animarum eis concredita. *Analecta Praemonstratensia*. 1961, t. XXXVII, s. 319-322.

VERHEIJEN, Luc. *La règle de Saint Augustin: 1. Tradition manuscrite*. Paris: Études augustiniennes, 1967.

ZEMKO, Pavol. *Homiletické směrnice: Z dějin homiletiky na Morave, v Čechách a na Slovensku*. Trnava: Dobrá kniha, 2007.

ZIMMERMANNOVÁ, Marie. Modely katecheze v historii i aktuálně. *Cesty katecheze*. 2010, 2(4).

ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl V., Doba barokní katolicity (1650–1750), Doba osvícenská (1750–1848). Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2008.

ZLÁMAL, Bohumil. *Příručka českých církevních dějin*. Díl VI., Doba probuzenského katolicismu (1848–1918). Olomouc: Matice cyrilometodějská, 2009.

11. Annotation

The issue of catechesis and pastoral care in our country in the 19th century in general is an interesting and extensive chapter in the history of the Church in Bohemia. This set of issues is closely connected with the life of religious orders operating on the Czech territory. This specific study contributes not only to the knowledge of the history of a particular order in our country in the 19th century and its activities in the field of catechesis and pastoral care in that particular period of time, but also to tracking of ways, methods and goals of catechesis and pastoral care, their theoretical basis in the works of Aegidius Chládek, J. Zeidler, Z. Starý, F.X. Blanda and A. Skočdopole and, consequently, their practical application, as it can be monitored on specific examples in schools and parishes in which Premonstratensians worked.

One of the objectives of this work was to position the topics in a broader context. The introduction gives the characteristics of the development in the field of catechetics and pastoral theology in the 19th century based on the shape defined by relevant directories of that period as well as on activities of significant individuals. Furthermore, it gives the characteristics of the Premonstratensian order and evaluates its catechetical and pastoral activities during the entire history of the order, particularly with respect to the contemporary practice of spiritual life of Czech Premonstratensians, which is also reflected in praxis of the pastoral work.

The focus of this work consists in the characteristics of different types of catechetical and pastoral activities of Premonstratensians from the Strahov monastery, in all forms discovered as a result of the work with source materials. Premonstratensians were active within the education system as catechists or teachers of other subjects both at the lower, and at the higher school levels. At the lower level their activity as catechist was prevailing; they also often took care about schools at lower levels in their parishes providing patronage to them. This work also describes their activities in specialized schools. At the higher level of education, the Premonstratensians often acted both as founders of colleges – therefore, this work undertakes to characterize various aspects of these institutes -, and as teachers and catechists of high schools kept by other authorities. This work conceives the Premonstratensian education activities in a broader context of the particular period, and so it gives a brief characteristic of organization of schools and education in general terms, and supplements it with specific issues of religious education. Within this topics, this work deals with both legal aspects of the

subject, and explanation on religious teaching itself, especially with regard to the content and methods of teaching, and, furthermore, with implementation of religious education, in particular, with regard to its educational goals, thus acquiring of religious practice.

Catechetical activities of Premonstratensians from Strahov was not limited to schools, but it can be traced up in pastoral care in parishes; here the most common way of implementation was homiletic activity of individual priests; it also appears in preparation of individuals for sacraments. A special type of pastoral care (a part of which catechesis often used to be) was pastoral works of specific groups, in the 19th century represented namely by fraternities.

The final section of this work presents three medallions of important Strahov personalities who contributed to catechesis and pastoral work in a broader context.

Key words:

1. Premonstratensians
2. History of Education
3. 19th century
4. Religious Education
5. Pastoral Theology